This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Digitized by Google

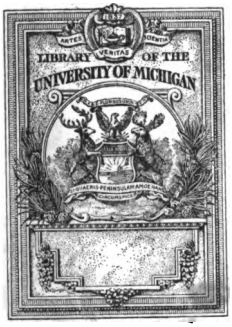

FROM THE LIBRARY OF

Professor Karl Heinrich Rau

OF THE UNIVERSITY OF HEIDELBERG

PRESENTED TO THE

UNIVERSITY OF MICHIGAN

BY

Mr. Philo Parsons

OF DETROIT

1871

Digitized by Google

HB
77
.T882

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ.

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

У БѢОГРАДУ

У княжества србскогъ правителственой печатньи

1851.

Digitized by Google

ancient Economy

ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ

PARSONS LIBRARY
University of
MICHIGAN

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

ИЗРАДІО
Kosta P. L. Tsukić
Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ

ФВОГОД. РЕКТОРЪ ЛИЦЕУМА КНЯЖ. СРБІЕ, ПРОФ. ДРЖ. НАУКА, И ЧЛАНЪ ШКОЛСКЕ КОМИСІЕ И ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

I. ОДДѢЛАКЪ

УВОДЪ У ДРЖАВНУ ЕКОНОМІЮ.

3 exp.

ПРЕГЛЕДАНО И ОДОБРЕНО ШКОЛСКОМЪ КОМИСІОМЪ.

Beograd
У БѢОГРАДУ

У к. с. правит. печатньи

1851.

Digitized by Google

Il y a une économie politique, parce que l'homme avec ses penchants, ses besoins, son intelligence et ses forces, se trouve placé en présence de la nature matérielle, non-seulement pour la connaître, mais pour la dominer, pour l' approprier à ses besoins.

ROSSI.

Digitized by Google

ПРЕДГОВОРЪ.

По дужности али и у радосной надежди предаемъ ову книгу — *државну економію*, као прво мое важніе, трудно израђено книжевно дѣло, у руке нашегъ читаюћегъ и учећегъ се свѣта. Безъ првогъ повода — дужности остало бы оно можебити іошъ крозъ млоге године само слушательима моимъ, коіи е брой на жалость обшту сувише ограниченъ, познато. Радосна ме надежда обузима зато, што поредъ свегъ противногъ убѣђеня мислимъ, да ће се у млађемъ породу више ньи наћи, коима ће се ученѣ овомъ книгомъ олакшати, а исто тако да ће неколицина одъ старіи власника' баръ при поединимъ економнимъ питаньима у овомъ дѣлу потражити, да виде, како економна наука о каквой ствари суди. Да се у садашнѣ доба законодавство и управа односећи се на економный животъ народа, безъ помоћи научногъ знаня економны основа' и правила' само случайно добро а по већой части погрѣшно упражнявати могу, доказуе намъ строга нажльивость, коіомъ европске законодавне и упра-

Digitized by Google

вляюће власти економна пытаня рѣшаваю и такова рѣшенія оствараю. Оно, о чему пређашньи вѣкови ни саняли, или баръ кое иоле уважавали нису, постало е кодъ садашнѣгъ колѣна средсреда не само тежнѣ поединогъ, него размишляваня и испытиваня свакогъ државника и стараня свакогъ правительства. Кой зна изброяти оне трошкове и губитке, кои су се на покораванѣ странны народа' и земаля за славу владателя или воююћегъ народа одъ Александра Великогъ и пре нѣга крозъ толика столѣћа до ратова Наполеона повторавали; кой умѣ оцѣнити сва пожртвованя и напрезаня одъ Мойсея и Константина В. до крстоносны война' и 30годишнѣгъ рата; кой ће напослѣдку достойно уважити моћи трошкове садашньи народа' и влада' на гвоздене и друге суве путове, на рѣке и канале, на землѣдѣліе, фабрике и трговину? — Гдѣ бы се пре измѣяло предложенѣ некогъ да се стотине на излогъ (ехпозицію) земальски производа' потроше, за то ніе садъ свѣтъ, и саму Кину неизузевши, ни миліоне жаліо, да у Лондону плодъ свое радиности *само покаже*. Ронге е тако маловажна поява за историю 19. вѣка, каогодъ занатски саюзи за лутерово време. Кадъ бы Енглеска у борби съ каквомъ другомъ силомъ побѣдила, то небы ямачно за вѣнацъ побѣде тражила, да іой се землѣ и люди уступе,

Digitized by Google

него да нѣни еспапи и лаће у землю и пристаништа побѣѣеногъ слободно или баръ съ малимъ препрекама улазити могу. —

Да є дакле економна страна народногъ живота врхъ своє величине у овомъ столѣѣу достигла, сувише є и иначе свакомъ познато, и излишно є, подробніє се у строга доказиваня упуштати. Уколико є досадъ европскимъ ученимъ економима за рукомъ испало, природу кућеня упознати, и на обште основе и поєдине законе и правила іи свести, увиѣамо изъ кућевногъ живота свію европски држава', коіи се станѣ поредъ све одъ старіи времена' заоставше неугодности и тегобе, опетъ сигурно цватеће и напредно назвати може. Мѣу првима тіи учены мужева заузима мѣсто ауторъ оногъ дѣла, коє є при израѣиваню ове државне економіє као поглавитый изворъ служило, а то є мой крозъ две и по' године у Хайделбергу бывшій врсный професоръ Dr. u. Geheimer Rath Karl Heinrich Rau, кога су критике ученогъ европскогъ свѣта обильно повольно оцѣньивале. Уколико самь пакъ я умѣо употребити преда-мномъ лежеће изворе ове државне економіє, као дѣла Rau-a, A. Smith-a, J. B. Say-a, M' Culloch-a, Lotz-a, Kudler-a, Schmalz-a, Droz-a, Rossi-a, Blanqui-a, Riedel-a, Canard-a, C. Nisas-a, Stein-a, као и неки

Digitized by Google

штатистика' и мои іошъ пређе чинѣны и куплѣны примѣдба', и уколико самь у томе успѣо, што се нисамь свуда у основима и у реду обдѣлаваня са овимъ списательима слагао, разяснише се критикомъ, за кою свакогъ вѣштогъ молимъ, и на кою ћу радо одговорити.

О формалномъ изгледу овогъ дѣла можемо овдѣ укратко ово навести:

Држећи се Рауа и други знамениты списателя' раздѣлићемо ово дѣло на три части: народну економію, економну полицію и финансію. Што самь я нар. економію на две свезке преполовіо, учинѣно є само изъ тогъ узрока, да ученицима лицеумскимъ ношенѣ манѣ кньиге на предаваня олакшамъ, уосталомъ може свакій и првый и другій оддѣлакъ у єдну свезку увезати. Изъ истогъ узрока моћиће се и финансія на два оддѣлка расположити.

Єзикъ и штилъ су онакови, као што се у свима готово србскимъ кньигама налазе. Да су се, поредъ све моє пажльивости и млогократногъ прочитаваня и поправляня, млоги видови странногъ особито нѣмачкогъ штила увукли, ніє се ни чудити, почемъ смо готово сви іошъ принуђени, да на страннимъ єзицима научно мислити учимо. Млоги овакови слогови пали су ми

Digitized by Google

у очи, кадъ е већь дѣло печатано было, а знамъ, да іи сувише има, кое никако ни примѣтіо нисамь, и кое ямачно задуго или никадъ примѣтити нећу. За погрѣшку неће ми се примити, мислимъ, што самь по новіой тежньи црквено-славенско образованѣ рѣчій избѣгавао.

Правописъ е обштый т. е. никакавъ, и приближава се найвише ономъ, кои се у насъ садашнѣ доба найвише употреблява. Да слѣдственоcти ни у нарѣчію, ни у етимолоћичномъ смотреню *свуда* нема, признаемъ само одчасти као *мою* погрѣшку, уосталомъ тѣши ме притомъ свѣсть, да, ако нисамь међу найбольима, нисамъ баръ ни међу найгорима.

Техничне странне изразе одчасти самь сасвимъ избѣгавао, одчасти пакъ сасвимъ задржао, или іи баръ поредъ доброгъ или рђавогъ србскогъ превода (подъ затворомъ) ставіо. Изрази: капиталъ, интереси, аренда, еспапъ, банка, банкнота, металъ, ћумрукъ, економія, приватно и т. д. и т. д. тако су кодъ насъ познати и одчасти собственоcть цѣлогъ изображеногъ свѣта постали, да бы смѣшно было съ преводомъ и мучити се. Напротивъ бы неке, да самь могао, радо посрбіо, као: конкуренція, рента, партая, деспотизамъ, монополъ, таксе, регали, домене и т. д. и т. д. Но при свемъ

Digitized by Google

томъ нетреба мислити, ако се кому коя рѣчь недопада, да она башъ и неваля, и да бы болѣ было овимъ или онимъ изразомъ є замѣнити. Тешкоћу овогъ посла, у комъ се красне србске рѣчи крньити и крпарити мораю, поняће само они, кои су као и я строга, точна, субтилна понятія разгранате и усавршене науке неопредѣлѣнимъ, лабавимъ, кадкадъ пакъ врло ограничнимъ рѣчима своГъ научно неразвіеногъ єзика представляли и изашнявали. Тако ми се пребацивало, зашто кажемъ капиталъ а не главно? зашто рента а не приходъ? зашто ћумрукъ а не трошарина? и т. д. Узрокъ ће тому свакій наћи на надлежнимъ мѣстима, гдѣ се ова понятія опредѣляваю, и увѣриће се, да самь я и изразе главно, приходъ, трошарина такође употреблявао али удругомъ — правомъ — значеню, но што су оне странне рѣчи. Одкако самь ово дѣло написао, пале су ми неке рѣчи напаметъ, коє су ми се болѣ, згодніє чиниле, зато ћу іи убудуће исключно и употреблявати; н. п. роба мѣсто еспапъ, трошня за консумцію и т. д. И овомъ ће мислимъ найсигурніи лѣкъ трудъ, време и явна препирка быти. *)

*) О начину писаня странны имена србскимъ словима, довольно ће быти, да у примѣдби само кою рѣчь рекнемъ. Одъ ніедногъ народа неможе се изискивати, да у своіой азбуки за

Digitized by Google

Премда є *школска комисія* ово дѣло прегледала, одобрила и наградила, и у многоме, што се єзика тиче, поправила, опетъ зато примамъ я сваку ману на себе. По жельи школске комисіє треба предговору да додамъ списакъ техничны изражая' и свію предмета' у дѣлу налазећи се, као и єдну таблицу новаца (коє є послѣднѣ особито за финансію потребно). Прво ћу я све у послѣдньой части цѣлогъ дѣла, почемъ ће наскоро све три єдна за другомъ изаћи, заиста и учинити; што се пакъ новаца тиче, мислимъ найкраће а найяснiє може се тимъ помоћи, кадъ одношенѣ цѣне свакогъ новца (монете) къ познатой некой количини опредѣлимо, а цѣну поєдиногъ новца може свакій себи посредствомъ рачуна изнаћи. Кадъ знамо, да на 1 фину колонску марку сребра 20 фр. аустр. и 240

све странне гласове писмена има, шта више видимо, да ніеданъ народъ ни за самогъ себе нужны слова' нема. Енглеско th, a, au, or, er и т. д., таліянско gi, француско eu, é, an и т. д., нѣмачко ö, ü, h и т. д., неможе се србскимъ словима изразити, но я самъ те гласове онако писао, као што мислимъ, да бы іи простъ Србинъ, кадъ іи чує, изговоріо. Европцима є лако у томе, они напишу рѣчь, као што се она у своме єзику пише, напротивъ се сасвимъ смету, кадъ кою рѣчь изъ оны єзика', кои немаю латинске азбуке, узму; н. п. руско *овъ* пишу: ow, of, off, ov, oph (види Slav. Jahrb.).

Digitized by Google

срб. чарш. гроша' иду, то знамо изъ одношеня: *20: 240=1: x*, да є *1 фр. = 12 гр. чарш.*, или *240: 20 = 1: x*, да є *1 грошъ = 0,^{0833}..* фор, или *24 гр.: 120 кр. = 1 гр.: x кр.*, да є *1 гр. = 5 кр.* Тако се и изъ слѣдуюће таблице цѣне новаца изнаћи могу.

На 1 фину колонску марку сребра иду:

Србски гроша' чаршійски - -	240
Гроша' добры или пореско - -	100
Турски гроша' - - - - - - - -	218,^{1818}
Влашки гроша' - - - - - - - -	106,^{6}
Аустрійски форинта' - - - -	20
Минхенски или 24½ фор. - -	24,^{5}
Райнски или 24 фор. - - - -	24
Холандски форинта' - - - - -	24,^{525}
Талира' у сѣверной Нѣмачкой -	14
Франака у Француской и Белгіи	51,^{9443}
Лира' у Сардиніи и Модени - -	51,^{9345}
Лира' у Тосканской - - - - -	61,^{268}
Лира' ломб. и венеціянски - -	60
Польски форинта' - - - - - - -	86,^{688}
Енглески фунтій стерлина (Ls) -	2,^{235}
Руски рубаля - - - - - - - -	13,^{00585}
Сѣв.-американски долара' - - -	9,^{6488}
Римски скуда' - - - - - - - -	9,^{6488}
Сициліянски дуката' - - - - -	9,^{73}
Шведски талира' (Species - Rthlr)	9,^{0913}
Хамбуршки марка' - - - - - -	27,^{625}
Грчки драхма' - - - - - - - -	58,^{016}
Швайцерски франака - - - -	35,^{5984}
Либечки марка' - - - - - - - -	34
Дански Reichsbankothaler - - -	18,^{5}
Шпаньски реала' де Велонъ - -	194,^{5373}
Португійски рейса' - - - - - -	8631,^{5}

Digitized by Google

Што овдѣ ніє означено, то ће се на поединимъ мѣстима изяснити. Подробна наука о новцима ніє предметъ државне економіє, и мы ћемо, уколико се съ цѣли овогъ дѣла слаже, на надлежнимъ мѣстима народне економіє, економне полиціє и финансіє, а потомъ и у науци о трговини о истомъ предмету обширніє говорити. *)

Свакій, пре него што ову кньигу у руке ради читаня узме, нека зна, да є народна економія уобште тешка наука, и да се она съ ползомъ неможе читати, него се учити (штудирати) мора. Народна економія є научный строй, а ніє скупъ правила', коя на поедине случає само обратити можемо; свакій мора найпре брижльивимъ ученѣмъ духъ науке и економногъ државногъ живота зрело сватити, пре него што ће моћи поедина пытаня у држави посред-

*) Вѣштаку є излишно казати, да су горе изложена одношеня новаца на свакій начинъ управо погрѣшна. Мы смо златне новце, кои цѣну свою изражену у сребру єднако мѣняю, съ *постояними* цѣнама навели; а поредъ тога новци, стоећи подъ законима цѣне, мѣняю своє одношенѣ къ новцима други држава' непрестано и свакадъ. Рубля по изложеномъ има у себи 18,^{451} гр. чарш., т. є. 18 гр. и 18 пара', а течай нѣнъ є свакадъ быо 19 гр., а садъ, одкако су ермилуци изгнани изъ наше землѣ, иде рубля пуны 20 гр. т. є. у 7,^{750}% више, но што є законна нѣна цѣна.

Digitized by Google

ствомъ државне економіе разрѣшавати. Важность ове науке за државу нека свакогъ ободрава и у предузетой жельи ученя крепи, да трпльиво и оне листове и редове више пута проучи и промозга, кои му се маловажни и неясни чине. Текъ оваковимъ постоянимъ трудомъ опоро ће му се осладити, незнатно постаће одвећъ важно, и мракъ, кой е за нѣга досадъ надъ народнимъ животомъ раскрилѣнъ лежао, преобратиће се у божанствену свѣтлость знаня.

Ако оно мало ньи', кои ће ово дѣло ради ученя у руке узети, предизложене мое желѣ савршено испуне, то ће отудъ проистичућа слѣдства за обште благостанѣ опетъ довольно накнаде дати за предвиђеный губитакъ, што ће се врло малый брой наши државника', и нехтѣвши мислити и знати за важность ове стране народногъ живота и научны о томъ истина', као и досадъ свогъ старогъ (обично али неправо названогъ практичногъ) пута у управи и законодавству држати.

На Павловданъ К. Ц.
1851.

Digitized by Google

САДРЖАЙ

УВОДНОГЪ ОДДѢЛКА.

		Страна
§ 1.—19.	I. Основна понятія држ. економіе и нѣне саставне части - - -	1.
§ 20.—24.	II. Предметъ државне економіе -	22.
§ 25.—55.	III. Уважаванѣ иманя - - - - -	27.
§ 56.—61.	IV. Премѣне у иманю - - - -	70.
§ 62.—81.	V. Исторія државне економіе -	80.
§ 82.—94.	VI. Литература држ. економіе - -	112.

Digitized by Google

Digitized by Google

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

УВОДЪ.

1. ОСНОВНА ПОНЯТІЯ ОВЕ НАУКЕ И НЊНЕ САСТАВНЕ ЧАСТИ.

§. 1.

Човекъ є са споляшньомъ природомъ млогостручно свезанъ, а нарочито тимъ, што неке природне плодове ради одржаня свога быћа (живота) и ради достизаня нѣговомъ опредѣлѣню сходны цѣлій, употреблявати мора. Ова зависимость човека одъ споляшнѣ природе єстъ нѣгова *потреба*. Потреба означава неку оскудость, несавршеность, коя се попунити, свршити мора, а то быва кадъ се потребе *намире*. Потребе су тако млогостручне као и стране човечієгъ живота, у комъ се оне развіяю и намирую. Оне имаю у науцы као и у обичномъ животу двояко значенѣ т. є. *подложно* и *предметно* (субѣктивно и обѣктивно). По *предлогу* (субѣкту) сматраюћи потребе, оне су, као што горе наведосмо, зависимости човечіи цѣлій одъ окружаваюћегъ га свѣ-

Digitized by Google

та, у *предметномъ* (обѣктивномъ пакъ) смислу су потребе башъ те части окружаваюће га природе, кое у човеку подложне или субѣктивне потребе указую; н. п. потреба човека е кажемо, да мора пити, дисати, ести (у субѣктивномъ смислу), а исто тако кажемо, потребе су човечіе вода, или ма кое пиће, воздухъ, лебъ, месо или ма коя ра'на (у обѣктивномъ смислу). Обѣктивне и субѣктивне потребе стое у нужной свези, но изъ тогъ неслѣдуе, да оне башъ свакадъ у едной свези быти мораю, т. е. да се една субѣктивна потреба неможе никадъ на другу обѣктивну потребу односити. Н. п. субѣктивна потреба пића ненамируе се само чистомъ водомъ него и виномъ, пивомъ, другимъ минералнимъ водама и т. д., а исто тако и обѣктивна потреба вода нестои само съ пићемъ у свези, него и са пранѣмъ, заливанѣмъ растѣнія, (кемичнимъ) топлѣнѣмъ млоги плодова природе, као соли, шећера и т. д.

§. 2.

Корисно е да човечіе потребе по ньіовой *важности* и *обштности* сматрамо.[1]) *Унутрашня важность* или *интензивность* потреба' опредѣлява се по сили нагона човечіегъ, да свою субѣктивну потребу намири. Што е ячій нагонъ за каквомъ обѣктивномъ потребомъ — за каквимъ предметомъ, то е и та потреба веће интензивности, веће унутрашнѣ важности. *Обштность*, *екстензивность* потребе пакъ опредѣлява се по количини людій, у коима се нагонъ к' овой потреби пораћа. Што више людій какву субѣктивну потребу зачуствую, или што више ньи за каквомъ обѣктивномъ потребомъ зажудне, тимъ е веће обштности, екстензивности, иста потреба. Важность и обштность (екстензивность и интензивность) потреба' немораю у нужной свези стаяти,

Digitized by Google

премда се често подударати могу. Н. п. човечіи родъ могао бы лако безъ *дувана* быти (т. е. дуванъ е потреба незнатне унутрашнѣ важности), премда се *дуванъ* свуда по свѣту млого пуши (т. е. премда е потреба врло екстензивна). Напротивъ су *воздухъ* и *вода* екстензивно и интензивно знатне, а *мириси* коекакви и *портеръ (пиво)* су екстензивно и интензивно незнатне потребе.

1) Неки праве разлику између интензивне и екстензивне потребе на другій начинъ. Интензивность узимаю као и мы, напротивъ екстензивность означава количину обѣктивны потреба, коя некой субѣктивной потреби одговара. Ово се одчасти неможе опредѣлити, єръ н. п. єданъ піе више, другій манѣ, єданъ путує єднако, другій никако; а уобште нема ово разликованѣ за науку велике важности, почемъ мы поглавито на количину лица', коя кою потребу почуствую и на ячину овогъ чуствованя пазимо, а количина обѣктивны потреба, коя ће се за намиренѣ нагона употребити, упознаће се одчасти по екстензивности и интензивности потреба' (по нашемъ начину), одъ части піе то опредѣляванѣ толико ни важно. Ово разликованѣ можемо назвати *квантитативне* т. е. *по количини потребе*.

§ 3.

По унутрашньой важности (интензивности) можемо потребе овако разчленити: [1])

1) Нужне потребе, кое су безусловно съ човечіимъ быћемъ скопчане, дакле кое се на свакій начинъ намирити мораю. Такове су обична рана, одѣло, обиталиште. Граница се притомъ неможе строго опредѣлити, ни кое потребе у овай кругъ спадаю, нити пакъ коя се количина (квантитативна потреба) за кое станѣ употребити мора.

Digitized by Google

Ове се стране човечієгъ живота найвише опредѣляваю мѣстнимъ и временимъ околностима. [2])

2) Потребе быће човечіе *олакшавајуће* т. е. безъ кои човекъ истина быти може, али безъ кои бы му одржаванѣ живота нѣговогъ у млогимъ случаевима доста тешко и несносно было.

3) Све потребе разны степена, кое се на *душевный развитакъ* односе, — ово су *више потребе.*

4) Потребе, кое се на *сяйность* живота односе. Ове су потребе као и оне нуждне врло обште. Оне су понайвише предметъ луксуса (матеріялне сяйности.) [3])

[1]) Рау разликуе потребе (више по екстензивности):

а) *Обште човечіе*, кое се на одржанѣ живота и здравли односе;

б) Кое чланови поединогъ *народа* осећаю;

в) Кое *станю,* у комъ се кои у друштву државномъ налази, одговараю;

г) *Особне*, *индивидуалне*, кое изъ особиты личны околностій, воспитанія, науке, начина мишлѣня, тѣлесногъ састава и т. д., после изъ броя, старости и тѣлесногъ стаия фамиліе проистичу, и да тако кодъ поедины людій врло различите быти мораю. Напослѣдку потребе *афекціе.* Ридлъ іи дѣли: *а*) по *пореклу* (нужне и случайне) *б*) по интензивности и *в*) по екстензивности.

2) Н. п. радникъ тешке послове радећи мораће више ести и пити, но онай кой седећи свой посао извршуе. Сѣверни народи више еду, они имаю потреба',

Digitized by Google

за кое се у умѣреннимъ и топлимъ поясима и невна: топле куће, кожуси, пећи и т. д. У некимъ предѣлима живе радницы болѣ, и тимъ добримъ или баръ приличнимъ начиномъ живлѣвя, на кой су се навикли, чини іимъ се, да само найнужніе потребе намирую; а често се и противно примѣтити може.

[3]) Кадъ бы ова разликованя интензивне потребе по обштности потреба' сматрали, нашли бы да су 1 и 2 найвише, 3 пакъ найманѣ распространѣне. Потребу, кою само поединый човекъ осѣћа, зовемо *афекція*, *занешеность*.

§ 4.

Потребе су на последку мотрећи на предмете, збогъ кои се нагонъ намиреня у нама пораћа, или *стварне* или *душевне* или *друштвене* потребе. Стварне потребе стое у непосредственой свези са стварима т. е. матеріялнимъ частима света и са човечіимъ тѣломъ (као пиће и ра'на). Душевне потребе односе се непосредствено на духъ човечіи (као ученость, поштенѣ), а друштвене су оне, кое се само у друштвеной свези съ другимъ людима почуствовати могу (као родолюбіе, любавь, пріятельство, слава, кредитъ). Ово раздѣлѣнѣ потреба' неисключава ньіово разликованѣ по субѣкту и обѣкту, или по интензивности и екстензивности. Стварне се потребе одъ неки називаю и тѣлесне, матеріялне и споляшнѣ, а Платонъ е уобште потребе на божествене (душевне) и човечіе (стварне) дѣліо.

§ 5.

Появе овогъ свѣта, кое су способне каковой цѣли човечіой одговорити, зову се *добра*. Добра су то исто што и потребе у обѣктивномъ виду, зато се и она разликованя обѣктивны потреба, а исто тако и разликованѣ по интензивности и екстен-

Digitized by Google

зивности, на ньи обратити могу, као добра манѣ или веће унутрашнѣ важности или обштности, и *добра стварна*, *душевна и друштвена*. Премда су душевна и одъ части друштвена добра точке ка коима све наше цѣли теже, то се опетъ она овдѣ неће обдѣлавати, єръ бы тимъ полѣ наше науке противно нѣномъ опредѣлѣню яко распространили. Потоме остаю, као чисто нашь предметъ стварна добра, т. є. такова коя само стварнимъ, тѣлеснимъ цѣлима непосредствено одговараю. Понятіє стварны добара исключава понятія душевны и друштвены добара, као и такове *ствари*, коє никаковой цѣли неодговараю, т. є. она су ниже понятіє и добара и стварій. Стварне части наше природе, коє по нашемъ мнѣнію никаковой човечіой цѣли неодговараю, т. є. коє намъ нису полезне, єсу за насъ само просте ствари, и оне онда добыю видъ добара, кадъ у ньима какову полезность увидимо или произведемо. Одъ свію овы родова добара разликую се *лична добра* т. є. способность човека да своіомъ личности другимъ на услуги быти може. Она се появлюю у *радньи*. Наука раздѣлює радню по нѣномъ одношеню ка ономе, за кога се ради, на *радню* у тешнѣмъ смислу (економну радню) и на *личне услуге*. Тако извршава надничаръ економну радню, єръ то нѣгово лично добро (радня, коя му ужитакъ прибавля) стои у непосредственой свези съ нѣговимъ стварнимъ добрима, а учитель, генералъ, лѣкаръ, списатель каквогъ романа извршаваю личне услуге, єръ ньіова радня стоіи у непосредственой свези са душевнимъ и друштвенимъ добрима оны лица, за коя се та радня чини.

§ 6.

Стварь є онда за насъ полезна, ако нашой користи служити може, и то безъ или са нашимъ са-

Digitized by Google

дѣйствомъ. Млоги бы предмети безъ сваке ползе на овомъ свету постаяли, траяли и пропадали, кадъ іи мы небы вѣшто на нашу користь умели обратити. Ова користь састоіи се у некомъ природи оногъ предмета одговараюћемъ начину употребляваня, а употребляванѣ є посредствено или непосредствено намиренѣ душевны, друштвены или стварны потреба. *Уживанѣ* ова три рода добара є цѣль дѣйствованя нашегъ живота, распространяванѣ уживаня стварны добара є цѣль економне науке. Штогодъ кои човекъ ужива, то мора онъ имати, то мора у нѣговой власти быти, несматраюћи овде на начинъ, како є онъ до таковогъ добра дошао. Потоме є нужно за свако уживанѣ да човекъ *иманѣ* т. є. некій скупъ добара у своіой власти има. У науци као и обичномъ животу разликує се иманѣ двояко, т. є. у предметномъ (обѣктивномъ) значеню — скупъ неке количине добара, коя се у власти каковогъ лица налазе, и у подложномъ (субѣктивномъ) смислу власть какве особе надъ некомъ количиномъ добара. Но почемъ смо мы само стварна добра за предметъ ове науке узели, то се по себи разуме, да ће убудуће исключно о *стварномъ иманю* т. є. о иманю у обичномъ смислу говоръ быти.

§ 7.

Гледаюћи на имовника — господара иманя — може у држави быти:

1) *Иманѣ приватно* т. є. иманѣ државногъ грађанина. Приватно иманѣ пакъ или є *повдиногъ* или какове ускупности, заведенія и т. д. — *юридичногъ лица;*

2) *Иманѣ правительствено*, т. є. скупъ оны добара, коима државна власть као приватно лице руководи; и

Digitized by Google

3) *Имамѣ народно*, т. є. скупъ свію иманя, коя се у власти приватны грађана и правительства налазе. Народно иманѣ є управо више понятіє приватногъ и правительственогъ иманя, али сматраюћи га као скупъ грађанскогъ иманя зове се оно у свези съ правительственимъ иманѣмъ *явно*, *државно* иманѣ, єръ се државна, явна власть како о своемъ, правительственомъ, тако и о народномъ иманю уобште стара. Влада неможе о иманю поединогъ у свакой прилици бригу водити, то є задатакъ поединогъ приватногъ грађанина, али о благостаню цѣлогъ народа се старати и штетне появе, коє на уштрбъ иманя цѣлогъ народа теже, укланяти, то є дужность правительства исто тако, као што се о своемъ иманю старати мора, помоћу чега своє явне, државне цѣли постизава.

§ 8.

Иманѣ се ради уживаня у власти каквогъ лица држи. Уживанѣмъ па и самимъ непаженѣмъ, неуванѣмъ се иманѣ уманява, а тимъ нестаю и користи, коє одъ каквогъ иманя за господареће лице проистичу. Зато є свако лице упућено, да съ три стране своимъ иманѣмъ управля, т. є. да га цѣли сходно *ужива*, да га одъ пропасти *чува* и да уживано и пропало (потрошено) опетъ *надокнади*. Дѣлательность, коя се на умложаванѣ, чуванѣ, и трошенѣ иманя односи, зове се *кућенѣ, газдованѣ, економлѣнѣ*. По разнимъ родовима иманя бываю и начини газдованя различити. Тако разликуємо мы *приватно* и *явно, народно* и *правительствено* кућенѣ. Приватно кућенѣ по горе наведеномъ понятію приватногъ иманя састоіи се у дѣлательности приватны лица око тога, како ће своє иманѣ на найкориснiи начинъ увећавати, чувати и за своє цѣли употреблявати. Народно економлѣнѣ є скупъ обшты на-

Digitized by Google

чина економне дѣлательности народа каквогъ. Оно се тимъ разликує одъ приватногъ кућеня, што се у овомъ послѣднѣмъ узроци и дѣйства у свима мыовимъ особеностима односећи се на мѣсто и време као и на кућеће лице у призренѣ узимаю, напротивъ су за народно газдованѣ само такове появе важне, кое на станѣ цѣлогъ народа као *едногъ* газдующегъ лица уплива иматѧ могу. — Тако є н. п. уштрбъ за приватногъ економа — рудокопа, землѣдѣла или ма когъ фабриканта, — ако се при истимъ цѣнама еспапа наднице повисе, у народно-економномъ смислу пакъ є та премѣна корисна, єръ се овдѣ предъ очима има поболшано станѣ велике — найвеће — класе народа т. є. надничара' спроћу друге мале класе народа, т. є. предузимателя'. Тако є за свакогъ капиталисту паданѣ интереса губитакъ, цѣо народъ пакъ добыя притомъ, єръ ће помоћу євтины капитала лакше своя уживаня распространити и тимъ ближе и пре к' економной цѣли т. є. къ богатству доћи моћи. — Напослѣдку правительствено кућенѣ, кое се съ народнимъ економлѣнѣмъ къ явномъ, — државномъ, политичномъ — кућеню числи, двоякогъ є значая (карактера). Правительствено кућенѣ є съ єдне стране приватно, єръ правительству стоє сва средства, да своє иманѣ увећа, чува и троши, на услуги, као и свакомъ приватномъ грађанину. Напротивъ явно є зато, што оно тимъ своимъ иманѣмъ као иманѣмъ цѣлогъ народа руководи, и што такова средства, коя противъ интереса цѣлогъ народа (т. є. не поєдиногъ грађанина) иду, и коя су приватнима дозволѣна, употреблявати неће и несме. Тако одобрава наука правительству зобь и жито за свою кавалѣрію онако євтино да купи како може, па макаръ притомъ поєдини продавци изгубили и упропастили се, али неодобрава никако да оно помоћу оны млоги средства, коя су му на руци, на

Digitized by Google

цѣне жита и зоби у єдномъ предѣлу тако дѣйствує, како ће исте плодове євтиніє, ал' на уштрбъ оногъ цѣлогъ предѣла, набавити, него што бы се правилнимъ путемъ добыти могли.

§ 9.

Люди су по досада казаномъ принуђени, да се у свако доба и свуда съ кућенѣмъ своимъ као найглавніимъ условлѣмъ своГъ быћа занимаю. Уживанѣ стварны добара одржава човеку животъ и здравлѣ и поставля га у станѣ, да себи виша душевна добра набавляти може. Што є коме кућенѣ напредніє, тимъ му є лакше своє матеріялне потребе намирити, и потомъ и духъ свой развити. Што є народъ кой слабієгъ имовногъ станя, тимъ є и слабієгъ развитка духа, тимъ є и далѣ одъ найвише цѣли човечієгъ живота. Слабо, сиротно имовно станѣ, а и добро и богато, само ако є неправилно, ако є противъ природны закона кућеня (разбойништво, крађа, превара,) неслажу се са добримъ душевнимъ станѣмъ народа. Одчасти ово умствованѣ и упознанѣ човечієгъ духа, а одчасти и то поглавито и особито у првобытномъ станю човечанства, природный нагонъ човека за уживанѣмъ матеріялны добара, узрокъ су велике отресности нѣгове у економномъ дѣланю. Но почемъ се упознате и почуствоване потребе и величина иманя узаймно условляваю, то є лако поняти да є у прво време човечанства, при ограниченой и слабой духу времена одговараюћой разпространѣности потреба', морало и имовно станѣ ограничено быти, а исто тако да се доцніє, како су люди млога средства ради увећаваня своГъ иманя поизналазили, и кругъ потреба' распространити морао. Човекъ осећа свуда и свагда тежню у себи, да своє потребе распространи и по могућству да іи намири, но по умло-

Digitized by Google

женю людства и по распространѣню свои потреба осећао е и све веће и веће тегобе у овой тежньи. Поедини су сматранѣмъ природны закона газдованя себи правила поставили, помоћу кои іимъ се већъ заплетеный начинъ кућеня у млогоме олакшао. Скупъ овы економны закона и правила сачинява науку, кою мы *наукомъ газдованя, кућеня* или едномъ речи *економіомъ* називамо.

§ 10.

Почемъ е економія наука о економлѣню, то се она на толико частій раздѣлити мора, изъ колико се родова и само економлѣнѣ састоіи. Зато разликуемо мы *политичну* (или явну, државну) и *приватну економію*. Политична економія дѣли се на *народну* и *правительственy економію*, а приватна се састоіи изъ толико частій, колико родова приватногъ кућеня у народу има, одъ коіи су найглавніи: *землѣдѣлів, скотоводство, шумодѣлів, рудокопство, рукодѣлни занати, фабрике, трговина* и т. д. съ млогимъ своіимъ пододѣлцима. Нашь е предметъ политична економія, зато ће се ове части приватне економіе само у толико у разсматранѣ узимати, уколико се цѣлости народа тичу. Изъ овогъ неслѣдуе, да су ове две науке една одъ друге сасвимъ независне, него оне стое у найтешньой свези:

а) еръ имаю обадве еданъ задатакъ;

б) еръ се осниваю на истимъ общтимъ законима и правилима економнимъ; и

в) еръ се узаймно у испуняваню свогъ задатка подпомажу. Приватномъ е одъ ползе знати течай кућеня цѣлогъ народа, еръ текъ онда му е могуће нѣга тичуће се узроке и слѣдства болѣ сматрати и на свою ползу обраћати, а исто тако и државномъ економу е нужно познаванѣ свію или баръ

Digitized by Google

найглавніи приватны кућеня, єръ се народно куће-нѣ изъ поєдины приватны састоіи, и єръ ће и влада текъ онда добримъ путемъ кућеня ићи, ако съ єдне стране по начину приватны економа газдує, а напротивъ такавъ начинъ газдованя избѣгава, коіимъ бы се кућеню цѣлогъ народа уштрбъ нанети могао.

§ 11.

Осимъ ове две части политичне економіє постоіи іошъ єдна трећа, коя се оснива на економной свези правительства съ народомъ. Обште народно - економне тежнѣ имаю истина све ту исту цѣль, али често долазе у такавъ узаимный сударъ (колизію), да се млоге небы ни появити могле, а да бы се друге поредъ тога у своммъ зачетку одъ други (тежня) ячегъ дѣйства или одъ природны поява угушити (парализирати) морале. Задатакъ є истина поєдиногъ да своіой економной цѣли противна дѣйства природе или туђегъ кућеня самъ укланя, а заиста ће свакій хтети и требати то да чини; али често нестоіи ово ни у моћи поєдиногъ ни више ньи, него бы се текъ такова помоћь сагласіємъ већине или цѣлогъ народа удѣйствовати могла. Земальско правительство или законодавна власть су точке, у коима се обште желѣ народа стичу и изражаваю. Дакле свако правительство има поредъ већъ наведене дѣлательности да съ особитимъ своіимъ иманѣмъ економи, іошъ и ту дужность, да народъ у нѣговомъ кућеню подпомаже, гдѣ овай самъ себи помоћи неузмогне. Ово дѣйствованѣ владе зове се *економна администрація или ек. полиція или економно управлянѣ*, а наука сама зове се обично истимъ именомъ т. є. *економна полиція*. Потоме се састои политична економія изъ три части: изъ *народне економіє*, изъ *економне*

Digitized by Google

полиціе и изъ *правит. економіе.* Правительствена економія зове се обично *финансія.* Економна полиція и финансія могу се као нижа понятія назвати *економна политика*, єръ се у обадвѣма правила излажу, како се правительству у одношеню на своє и народно газдованѣ владати треба.

§ 12.

Политична економія по досада казаномъ садржава законе и правила, по коима се у држави каквой економи. Економлѣнѣ или куѣенѣ появлює се у три главна єданъ одъ другогъ вештествено разликуюћа се вида т. є. у набавляню, чуваню и трошеню иманя. Зато ће и свака часть политичне економіє поглавито своє обдѣлаванѣ на ова три економна саставка (момента) обратити. Како дакле у народномъ тако и правительственомъ газдованю треба законе тражити и испытивати, коіи се на умложаванѣ, чуванѣ и трошенѣ иманя односе. Ни економно-полицайна дужность владе несме се одъ овогъ пута економногъ дѣланя удалити, него и она мора своє непосредствене и посредствене помоћи строго по природи економной на овай начинъ у дѣйство приводити. Овако се предмети поєдины частій ове науке сматрати мораю. Напротивъ у користи саме науке є обшта економна понятія, на коіима се свако дѣйствованѣ понаособъ оснива, оддѣлѣно обдѣлавати, єръ се тимъ одчасти и излишна повтораваня избѣгаваю, одчасти пакъ иста понятія у своіой обштности болѣ у свези свате, тако да намъ само оно, у чему се она особито разликую, и што за поєдину часть науке само важи, понаособъ промотрити треба. Тимъ добыямо іошъ єдну економну основну часть као *уводъ у науку економну,* коя не само за политичну него и за свакогъ рода приватну економію важности има.

Digitized by Google

§ 13.

Неки су важность и уобште умѣсность државне економіе као науке тимъ нападали, што наводе, да она имаюћи тако разнородне предмете за обдѣлаванѣ, на никой начинъ законе и правила поставити неможе, кои бы за свакій случай задоволяваюћи были. Потомъ є сматраю или као скупъ млоги истина сродны, али обшты и недостаточны основа и закона, или као неуређеный низъ млоги правила, кой се само на поєдине случає односи, па зато да и пол. ек. незаслужує име науке. Политична економія може се наукомъ назвати, єръ су равнородни предмети, коє она обдѣлава, заиста на особита позната и доказана основна понятія тако сведени, да се нѣне истине одчасти за државе цѣлогъ свѣта као обштеважећи закони сматрати мораю. Закони политичне економіє неваже истина сви за све државе, нити пакъ за єдну државу у свако доба и подъ свакимъ другимъ околностима, али є башъ ово диже на степенъ науке, што се одъ нѣ ове поєдиности исключаваю, и што се други закони нѣни изъ обшты основа изводе.[1]) Ако политична екон. и важи за сваку државу, то опетъ она ніє наука свію држава, но само єдне али ма коє државе, т. є. она ніє светска економія, коя бы скупъ начина' економлѣня цѣлогъ свѣта за предметъ имала, него сматра свакадъ єдну државу насупротъ другима. Газдованѣ цѣлогъ свѣта, као некій скупъ, као нешто цѣло неможе се ни помислити, єръ су на путу башъ она обстоятельства, на коима се државно кућенѣ оснива, а та су поглавито дальиномъ отежаный економный саобраћай, разлика у нравима, єзицима, законима, мѣрама, новцима и т. д. Ове препреке могу само поєдини люди (фабриканти и особито велики трговци) надвладати, а то доказує, да се само газ-

Digitized by Google

дованя више држава манѣ или више у свезу доводе. Ова се свеза у политичной економіи изнашнява, єръ наука необдѣлава кућенѣ државе кое само у одношеню на унутрашнѣ, на своє домаће, него и на свако странно кућенѣ. Тимъ се дакле та таконазвана светска економія веѣъ у државной економіи садржава. Основи пол. економіє су, као и у свакой науци, постали одчасти искуственимъ (емпиричнимъ) упознанѣмъ природны закона, коіи су се потомъ духомъ човечіимъ разяснили и усталили, одчасти пакъ извођенѣмъ слѣдственостій тогъ знаня, кое су се потомъ искуствомъ потврдиле.[2]) Ови закони проистичу изъ разрѣшаваня узрочне свезе силе и дѣйства у поединимъ економнимъ появама, зато намъ се яко и олакшава поставлянѣ оваковы закона, єръ намъ лако єдно одъ обадвога т. є. узрокъ или дѣйство помоћу други наука или изъ искуства познато быти може.

[1]) Тако ће оно, што наука о новцима изявлює, важити не само за неке особите и опредѣлѣне државе, него за цео свѣтъ, нити ће се притомъ морати свеза државна предпоставити, єръ су новци обште средство продає. Напротивъ цѣло умствованѣ о извозу и увозу т. є. о странной трговини предпоставля државну свезу, а у поединимъ случаима и особито опредѣлѣне државе, н. п. бреговите, плодне, на мору лежеће и т. д.; напослѣдку важе неки закони за имено наречену државу; тако се млога правила односе само на Енглеску, друга само на Енглеску садашнѣгъ вѣка.

[2]) Неродне године подигну цѣне жита, а високимъ цѣнама жита слѣдую високе надница, кое су пакъ узрокъ скупоће млоги други еспапа. По овоме може се разумомъ одъ скупоће еспапа на скупоћу раднѣ и жита заключити. У обадва случая ће заключенѣ добро быти, ако су друга условля овы цѣна непремѣнѣна о-

Digitized by Google

стала, єръ се зна, да не само одъ цѣне ране радника цѣна раднѣ т. е. надница зависи, него и одъ цѣне капитала, одношеня раднѣ ка капиталу, обичая живлѣня, продає и т. д. Вѣштый державный економъ мора знати, кадъ и како ће кою одъ оны поява као узрокъ горе-наведены дѣйства (величине цѣне) сматрати.

§ 14.

Економна природа, на коіой се политична економія оснива, може се у слѣдуюћимъ точкама изразити:

1) У свакомъ човеку дѣйствує природный економный нагонъ, да онъ непрестано на то тежи, како ће найвеће користи економне съ найманьомъ мукомъ и трудомъ, и съ найманьимъ пожртвованѣмъ добара прибавити. Овай основъ є изражай обште упознате и важеће дѣйствительности, и тай нагонъ є яка свеза између тѣлесне природе и човечієгъ рода. *Паоло Парута* (Della perfezione della vita politica) каже: „Жудня за набавлянѣмъ иманя тако намъ є природна као любавь к' животу. Природа є безумна животна са свимъ онимъ снабдѣла, што є за ньіовъ животъ нужно, човеку пакъ, кога є сиротногъ, гологъ и млогимъ потребама подчинѣногъ створила, усадила є притомъ ону жудню за стварнимъ добрима, и дала му є оштроуміє и вѣшту хитрину, да бы ій лакше набавляти могао. — „Тай нагонъ," каже *Мак-Кулохъ*, „надвладао є природну мржню човека на свакій радъ, уліо є леньости дѣлательность и наоружао є мирну руку прилѣжности съ таковомъ ревности, да она найтеже и найнепріятніє послове предузима и да іи постояно извршава." Съ друге стране морамо се ячини овогъ нагона радовати, почемъ знамо, да є „набавлянѣ стварны добара не само средство за непосред-

Digitized by Google

ствено уживанѣ, него и за напредованѣ друштва у цивилизаціи и облагороѣеню нужно.“ Потоме се овай нагонъ, премда га многе научне и религіозне секте худе, мора као човечіемъ опредѣлѣню и светской савршености одговараюћій саставакъ човечіе природе признати.

§ 15.

2) Люди су се изъ искуства увѣрили, да ова тежня за матеріялнимъ добрима онда найвећа слѣдства има, кадъ се они у свомъ економномъ дѣланю подѣле, па тако плодове међусобно у промѣну еданъ другомъ даю. Колико ће у овомъ дѣлѣню люди слѣдствени быти, зависи одъ окружаваюћи іи обстоятельства, и опредѣлява се точно економнимъ развиткомъ цѣлогъ народа. Исто тако неће се моћи у томе некомъ споляшньомъ власти граница поставляти, іта више свако мѣшанѣ — особито невѣште — власти иде на економный уштрбъ народа. Колико се у прећашнѣ време ова економна дѣйствительность уважавала, могло бы се изъ толики еснафски ограниченя заключити, да намъ прави узроци ньіовогъ постатка познати нису, одъ кои су поглавито осигураный ужитакъ поедины предузимателя и користь владе. По томе е за све поедине пробытачно, ако се више у заниманьима дѣле, кое они збогъ непріятне еднако едне (монотоне) раднѣ небы чинили; користь іи пакъ собствена на дѣобу раднѣ наводи, безъ кое бы човечанство како у економномъ тако и у свакомъ другомъ одношеню яко заостати морало. Зато нема пиедногъ лица у држави (понекогъ пустиньика текъ само у нечемъ изузевши), кое бы само безъ икакве зависимости одъ другога живило, него е свакадъ та зависимость яча, што е кога уживанѣ више распространѣно, и колико е кое лице власніе, т. е. колико више людій и

Digitized by Google

добара подъ нѣговомъ власти стое, у толико е оно и зависніе, т. е. у толико помоћи веће количине людій и иманя потребуе.

§ 16.

3) Овомъ зависимости едногъ лица одъ другогъ, веже се човекъ на друштвеный животъ у држави, еръ се нѣгове економне тежнѣ найболѣ подъ силомъ закона у сигурности лица и иманя испунити могу. Такова свеза, коя човечіе друштво скопчава, у толико е яча и у траяню постоянія, што поглавито изъ нагона себичности проистиче. Зато право имаю они списатели, коіи обстатакъ државногъ живота на економнимъ интересима државны чланова осниваю, и свакій другій поводъ као нека пролазећа и само у особитой раздражености фантазіе дѣйствуюћа появлѣня волѣ или болѣ рећи страсти човечіе сматраю. Право е дакле кадъ се каже: финансія и посредствено правосудіе су живци државе. Овакова изреченя нетреба рђаво разумѣти. Тимъ се непотврђава, да е човека опредѣлѣнѣ матеріално уживанѣ безъ икаквогъ призреня на моралный и душевный развитакъ, него се изриче слѣдствено оно, што се свакій данъ у свѣту примѣћава и што се ни по теоріи друкчіе помислити неможе, т. е. да е матеріялно удовольство као основъ свакогъ другогъ човечіегъ напредка, точка ка коіой найпре и найяче свакій народъ тежи. Природа е човеку (по гореказаномъ) улила као и другоме животномъ нагонъ за набавлянѣмъ матеріялны добара, она га е и духомъ обдарила, кои къ вишимъ цѣлима тежи; али е поредъ тога и то наредила, да и тѣлесно и душевно дѣйствованѣ нѣгово безъ уживаня стварны добара престати мораю, и да по веѣой части величина стварногъ иманя духу полѣ развіяня опредѣлява.

Digitized by Google

§ 17.

4) Іошъ се више овай основъ правда, кадъ слѣдства тогъ матеріялногъ нагона промотримо. Оно се заниманѣ човека найболѣ одъ другога грађанина уважава и награђуе, кое грађанима у ономъ случаю найвеће користи приноси, — радникъ напротивъ, кой при производу каквогъ добра користъ и наилоностъ ближнѣгъ (одъ кога економно зависи) предъ очима нема, неће моћи плодъ свое раднѣ продати, нити ће та радня за нѣга самогъ полезна быти. Почемъ ће дакле свакій на найболю и найсигурнію собствену награду тежити, дѣйствоваће тако обштеполезнимъ начиномъ, да ће се тимъ потребе цѣлогъ народа по већой части намирити. Свакій увиђа да нѣгова економна користь маня или већа быва, у колико се онъ манѣ или више за државно друштво полезанъ указао буде. Ово е за насъ радосна поява тимъ више, што се ова зависимость неизявлюе само у матеріялной радньи, него и у личнимъ услугама и у моралномъ животу людій; еръ за доброгъ майстора неизискуе се само вѣштина у радньи, него и трезвеность у обхођеню съ людима и свакій другій душевный и моралный развитакъ човека.

§ 18.

5) Кадъ еданъ посао више ньи раде, природно е, да свакій одъ ньи тежи, што пре и више да прода и да тимъ што пре и више неке ползе одъ свое раднѣ повуче. Ово теженѣ зове се економно *суревнованѣ*, економно *стѣциште* или *конкуренція*. Конкуренція е тако корисна за кућенѣ свако, да бы се свака економна тежня осуетила, кадъ небы подъ упливомъ кункуренціе стаяла. Себичность гони продавца, да стварь онако евтино да, колико му е

Digitized by Google

могуће, єръ ће є тимъ пре продати, али и себичность гони купца да исту стварь онако скупо плати, како є ниже добавити неможе, и тако се и єдной и другой страни помаже. Развитакъ економногъ станя нени садашньи народа мора се поглавито слободной индустріи, т. є. слободной конкуренціи у свакой економной радньи приписати, а історія показує, колико се у пређашнѣ време народномъ куѣеню употребляванѣмъ млоги конкуренцію ограничаваюћи средства (еснафа, ђумрука, акциза, млоги такса и т. д.) шкодило.

6) Ове све економне дѣлательности држе се *продаіомъ* у свези, тако да продая т. є. даванѣ добара и услуга у замѣну цѣло куѣенѣ као нека мрежа обвата.

§ 19.

Политична економія стои у тесной свези и са другимъ наукама. Нѣне практичне части, Финансія и екон. полиція, дѣлаю о предметима државногъ управляня, и зато су оне части *државны наука* а нарочито *политике*. У свези съ теоретичномъ части т. є. съ народномъ економіомъ подъ именомъ политичне економіє могу се као особите науке обширніє обдѣлавати, почемъ се ньіова найглавнія — економна — саставна частица може съ економне точке найподробніє и найточніє сматрати. — Као *помоћне науке* пол. ек. могу се навести:

1) Све части приватне економіє, почемъ су млоги основи пол. економіє, н. п. о кориснномъ обдѣлаваню землѣ, о ньіовомъ приносу, о машинама, о банкама и т. д. одъ разны прив. економія доведени.

2) Історія и шшатистика садржаваю доказе за какова предузећа економна, кое є у толико по-

Digitized by Google

лезніе, што се немогу знатни опыти безъ народногъ уштрба у држави правити. Но за ову цѣль нужно е, да исторія економну страну народногъ живота съ особитомъ пажньомъ у расматранѣ узима. Политична економія е исто тако за штатистична сматраня нужна, еръ она показуе точке, съ кои се о коіой появи судити, и како се разна дата испытивати и у редъ доводити мораю.

2) Осимъ тога нужно е државномъ економу манѣ или веће знанѣ природны, државны и математичны наука.

Digitized by Google

II. ПРЕДМЕТЪ ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ.

§ 20.

Предметъ е државне економіе државно иманѣ, кое се састои изъ приватны иманя свію грађана и изъ иманя правительства. Државно иманѣ е скупъ стварны добара у држави, зато се душевна и друштвена добра одъ предмета државне економіе исключаваю, еръ су съ човечіомъ личности неодлучно скопчана тако, да се у одношеню на ньіовъ постатакъ, препосъ, траянѣ, разрушаванѣ и т. д. сасвимъ одъ стварны добара разликую. Исто се тако и *личне услуге* (лична добра) одъ стварны добара разликую слѣдуюћимъ значаима. Оне се немогу као стварна добра нагомилавати, него дѣйствую само една за другомъ. Оне су за личности притяжателя ньіовогъ тако свезане, да се особита свойства личности изискую, на кою ће се пренети, еръ и само оно лице, на кое се дѣйство какве услуге преноси, мора притомъ услуги сходно дѣлати. Зато се оне немогу на свакогъ ни пренети, на некогъ лакше и брже, на другогъ споріе и теже. Притяжаванѣ личны услуга показуе само могућность, да се одъ ньи и нека користь вући може, па зато се оне и немогу као и друго стварно иманѣ сматрати, него само у колико е помоћу ньи стварны добара већъ произведено. Изъ овогъ узрока ніе до некогъ степена ни брой лица ограниченъ, коя

Digitized by Google

личне услуге уживаю, и тако могу разне количине уживаюћи лица одъ исте личне услуге равне части уживати, у комъ бы случаю одъ стварны добара свако уживаюће лице тимъ маню часть добыло, колико іи е већій брой. Зато се личне услуге, премда поединомъ а и цѣломъ народу као средства набавляня стварны добара служити могу, никако несмею части иманя назвати.

§ 21.

Но не само лична, душевна и друштвена добра, него и нека стварна добра нису предметъ економіе зато, што несачиняваю части нашегъ иманя, а та су

1) стварна добра, коя су истина полезна, еръ су посредствено угодна и корисна за државно иманѣ, но коя се по своіой природи никако у наше иманѣ узети немогу; као сунчана свѣтлость и топлота, мора и т. д.

2) нека добра, коя бы се у иманѣ узети могла, но коя се нису узела збогъ тога, или што се у природи изобильно налазе тако, да іи свакій безъ великогъ труда забадава набавити може (вода и дрва на млогимъ мѣстима), или што ньіова вредность іошъ никакову одговараюћу потребу кодъ народа нашла ніе (кодъ номада ђубре).

Добра, коя су чисто предметъ држ. економіе можемо назвати *економна добра*, а то су по већой части сва она стварна добра, коя у продаю долазе т. е. коя цѣну какву имаю.

§ 22.

Економна добра државе какве или су части површине землѣ — *землѣ* (баштине) или одъ землѣ узети предмети — *производи*. Землѣ се одъ производа тимъ разликую, што су непокретне, што се у гра-

Digitized by Google

ници државе какове немогу ни увећати ни умањити, и што само по већой части посредствену (т. е посредствомъ производа) користъ приносе. Економна добра су, сматраюћи ih по ньіовомъ одношеню къ намиреню човечіи потреба, посредствено или непосредствено корисна. Непосредствено корисна добра називамо *уживаћа добра*, еръ се непосредствено уживаю, и тимъ непосредствено виша — душевна или друштвена добра у човеку производе. Н. п. уживанѣмъ ела и пића одржавамо животъ и здравлѣ, слушанѣмъ каквогъ слова употребляваво онай просторъ землѣ на непосредствено уживанѣ, еръ се тимъ душевна и друштвена добра — добродѣтель, милость, храбрость, пріятельство и т. д. у нама узбуђую. Посредствено корисна добра зовемо *текућа* — *производна* (продуктивна) добра, еръ се текъ сходнимъ ньіовимъ употребляванѣмъ она добра производе, коя непосредствено уживати желимо. Н. п. ньива намъ е корисна, еръ на ньой жито производимо, кое ћемо непосредствено уживати; музару краву ранимо и негуемо млека ради.

§ 23.

По досада казаномъ су землѣ и производи одъ части уживаћа, одъ части текућа добра. Млога добра могу имати едно и друго свойство, кое одъ начина употребляваня и одъ волѣ самогъ господара зависи, напротивъ су друга ограничена само на едно употребляванѣ, па зато могу быти само или производна или уживаћа добра. Н. п. кућа и авлія съ баштомъ су за каквогъ богатога само уживаћа добра, еръ ih онъ самъ употреблява, а за сиромаха човека текућа добра, еръ ih онъ подъ кирію дае, и дакле отудъ некій приходъ вуче. Напротивъ држе млоги люди кола и конѣ, кое и подъ кирію даю, а и сами се на ньима возе. Свака зе-

Digitized by Google

мля, коя є у ставю иманѣ свогъ господара новимъ стварнимъ добрима увеличати, єсть за господара *производна земля*, напротивъ су оне *землѣ уживаће*, коє му на прибавлѣнѣ виши (душевны и друштвены) добара служе. Сви производи землѣ, кои су у станю иманѣ свогъ господара новимъ стварнимъ добрима увеличати, єсу *капитали*, напротивъ она су покретна добра *уживаћа средства*, коя господаръ ньіовъ ради присваяваня виши добара употреблява. — Добра, кодъ кои іоштъ опредѣлѣно ніє, да ли ће се као производна или као уживаћа употребити, зову се *неопредѣлѣне готовине*. Покретна добра, коя су са свойствомъ производности снабдѣвена, и коя су за ту цѣль опредѣлѣна, али производно садъ недѣйствую, зову се *мртви капитали*. [1])

[1]) Кодъ насъ у народу се разумею подъ изражаємъ *мртви капитали* бездушна производна добра, а *живый капиталъ* означава стоку, но ово разликованѣ капитала нема никакве важности за науку.

§ 24.

Производность добра каквогъ сматра се по нѣговомъ одношеню на господара, зато може добро у одношеню на приватногъ домаћина производно, а у одношеню на савъ народъ уживаће добро быти. Н. п. конь є, кой се шетнѣ ради подъ кирію дає, за нѣговогъ господара капиталъ, за народъ є пакъ уживаће средство, єръ се помоћу нѣговогъ употребляваня ніє никаква угодна премѣна у народномъ иманю догодила, као што бы то онда было, кадъ бы се конь на сувачи или на трговачкой лаћи употребіо. Зато су у народно-економномъ смислу они само производи капитали, кои народно иманѣ увеличаваю, у комъ се случаю свакадъ и иманѣ приватногъ умложава. Велика класа народа умложава своє иманѣ непроизводнимъ начиномъ, а тако исто

Digitized by Google

ради и правительство. Капитали у приватно-економномъ смислу су:

а) сви прави народно-економни капитали,

б) она уживаћа средства, коя господаръ другима на употребляванѣ за неку накнаду дае,

в) у заямъ дати новци, на кое се, као да су права добра позаймлѣна, интересъ плаћа. У приватномъ животу зову се овакови займодавци преимућствено (*κατ' ἐξοχὴν*) *капиталисте*. За народъ се немогу ова потраживаня капиталима назвати, кадъ се у унутрашньости землѣ догађаю, еръ се тимъ народно иманѣ у ничему ніе премѣнило, почемъ займодавацъ свой приватно-економный капиталъ изгуби, кадъ га другомъ подъ интересъ да. У заямъ узета добра се одъ дужника часъ као капитали, часъ пакъ као уживаћа средства употребе. Изванъ државе у заямъ дате суме су капитали и у народно-економномъ смислу, еръ са стране долазећи интереси умложаваю народно иманѣ, али тай капиталъ како изъ землѣ изађе, изгуби природу капитала, и пређе у само право потраживаня. Но често се догађа, да нашъ народъ више страннима давати мора, но што одъ ньи примати има, и онда е нашъ народъ дужанъ, т. е. нема права потраживаня но дужности даваня.

Digitized by Google

III. УВАЖАВАНѢ ИМАНЯ.

§ 25.

Колико су за насъ коя производна или уживаћа добра корисна, упознаемо изъ тога, у каквой свези стое она съ нашимъ економнимъ и другимъ потребама. Испытиванѣ овогъ савезногъ одношеня добара и потреба називамо *уважаванѣ*, т. е. мѣренѣ *важности* или *важеня* полезны добара. Свойство оногъ добра, кое некой човечіой цѣли одговорити може, називамо *полезность*. А степенъ полезности едногъ добра за разне цѣли или више добара за едну или више цѣли зовемо *вредность* добара. Тако су вода и кава полезна добра, али е вода веће вредности, еръ и ячу потребу — жеђъ (а кава само сласть), и више яки потреба намирити може, као: пранѣ, пиће, рана растѣнія и т. д. Оно уважаванѣ добара, кое се у обичномъ животу употреблява, нечини се обично по *вредности* добара, него по ньіовой *цѣни* или по самимъ *трошковима*. *Вредностьо* значава степенъ полезности какове ствари за човека, и быва већа, што е потреба, кою добро намирує, већа, напротивъ е и вредность добара маня, како е одговараюћа потреба манѣ важности. *Цѣна* пакъ неозначава као вредность никакву полезность, кою ће човекъ изъ употребляваня некогъ добра повући, него изражава само да су две количине добара у продаіи една другой равне. Кадъ

Digitized by Google

кажемъ, цѣна є овой столици 5 фр., то самъ само опредѣліо, да се у продаіи за ову и овакву столицу дає 5 фр. или ма кое друго добро, кое се на 5 фр. цѣни, н. п. єданъ свиленъ шеширъ, єдне чизме вашарске, єдне лѣтне панталоне, єданъ простъ асталъ, єданъ фатъ дрва, єданъ товаръ брашна, єданъ аковъ вина и т. д. По цѣни мѣрени ови предмети *равни* су савршено сви, а по вредности уважаваюћи морали бы признати, да є 1 тов. брашна *вредніи* одъ свію други добара скупа, и да свиленый шеширъ ни оку брашна *невреди*. У обичномъ животу изражаваю се цѣне у новцима, зато, єръ се добра за новце у промѣну даю, редко пакъ добра за добра. Тако недає нико кадъ има 100 ока излишна жита, а кадъ су му потребне єдне чизме, жито за чизме, него прода жито за новце, па за те новце купи чизме. У научномъ смислу новци се као посредственици и олакшательи мѣне неузимаю толико ни у рачунъ, него се гледа више на стварна добра, збогъ кои се куповина и продая учине. Исто тако є у науци равно, да л' се добра или услуге, или само уживанѣ продає и купує. Тако су 2 цв. цѣна єдне наднице, или цѣна уживаня на єданъ сатъ подъ кирію узетогъ коня и т. д. — *Трошкови* су напослѣдку скупъ свію оны добара, коя су се издала, да се каква друго добро прибави. Н. п. куповни трошкови цариградски папуча у Бѣограду су: куповна цѣна на месту произвоћеня, подвозни трошкови, ћумрукъ, интересъ на уложеный капиталъ одъ времена куповине до продає и т. д.

§ 26.

Ове разлике се болѣ поняю, кадъ пытаня промотримо, коя се кодъ овы разны уважаваня добара ставляю. Кодъ вредности се пыта: *колико вреди?* Вредность се неможе изразити у количинама други

Digitized by Google

добара (зато ни у новцима не), єръ бы онда то цѣна добра была, него се само мѣри по важностима потреба', за коє є то добро сходно, па зато можемо само на таково пытанѣ одговорити: то є добро много или мало вредно, єръ той важной или неважной потреби одговара; или у сравньиваню съ другимъ добромъ: ово є добро вреднiє одъ оногъ, єръ већу потребу намирує. Кодъ цѣне се пыта: *пошто є?* т. є. шта иштешь, или коя добра иштешь, да ти за то твоє добро у замѣну дамъ. Цѣна, кою продавацъ ште, чиниће се може быти купцу велика, и мѣна ће се онда текъ удѣйствовати, кадъ се цѣна онако опредѣли, како ће за обадве стране угодна быти. У науци неможе нико быти продавацъ, безъ да нiє у исто доба купацъ, нити купацъ, безъ да нiє продавацъ, єръ є свакiй у одношеню на оно добро, што у промѣну прима, купацъ, а у одношеню на оно добро, што у промѣну дає, продавацъ. У обичномъ животу онай се зове купацъ, кой за цѣну пыта, а онай, што одговара, продавацъ, или іоштъ обичнiє купацъ є, кой новце дає, продавацъ є, кой іи прима. Кодъ трошкова се пыта: *шта стає?* или шта *кошта?* т. є. колико си трошка досадъ на ту стварь издао. Учинѣни око ствари какве трошкови поедине сматрани ништа друго нису но цѣне. Трговацъ по горенаведеномъ рачуна у Бѣограду све те цѣне къ трошковима оны папуча, премда тiи трошкови за поедине уговораче, коима є онъ трошкове плаћао, нису трошкови но цѣне; као: куповна цѣна, цѣна подвоза, цѣна права ђумручногъ, цѣна (нирiє) нѣговогъ дућана, цѣна (интереса) нѣговогъ капитала и т. д. Обично се ова три уважаваня подударају, али врло се често башъ никако неслажу. Съ єдним драгимъ каменомъ може се човекъ само накитити, а за истый дiямантъ може брашна купити, да крозъ цѣлу годину живи. Мене є стао прстенъ 10 фр., а

Digitized by Google

лебара 2 оке леба 2 гр., па се опетъ може догодити, да у гладно време я мой прстенъ за 2 оке леба дамъ. Споменъ одъ умрле матере толико вреди за мене, да га ни за кою цѣну дао небы, а за друге е тако незнатна стварь, да нико ништа небы за нѣга платіо.

§ 27.

Вредность дакле управля се исключно по потребама, зато ће (по §. 3.) вредность оны добара найвећа быти, коя нужне потребе намирую, оны напротивъ найманя, коя само тежньи човечіой за сяйностима угађаю; или по другомъ раздѣлѣню потреба', добра за обште човечіе потребе найвреднія су, за индивидуалне потребе пакъ найнезнатнія. На сасвимъ другій рачунъ долазимо, кадъ добра по вредности а и по цѣни и трошковима съ народно-економне, на другій пакъ, кадъ іи съ приватно-економне точке уважавамо. За ово сматранѣ нужно намъ е расчленити вредность добара по ньіовомъ разномъ одношеню къ другимъ добрима, и къ потребама човечіимъ, као и по томе, на кой се начинъ ове потребе намирую. Притомъ треба особито то опредѣлявати, ели кое добро и за цѣо народъ вреднie, ако се више одъ приватногъ уважава, и да ли се онда и народнимъ потребама одговара, ако приватный некимъ уживанѣмъ свое потребе намирує.

§ 28.

Кадъ самъ господаръ добро за свое потребе непосредствено употреблява, онда уважава онъ добро по *правой нѣговой вредности*, и степенъ полезности, коя изъ употребляваня добра за господара проистиче, називамо маню или већу *вредность употребляваня*, коя е основъ свакогъ уважаваня. Ова вредность управля се по суђеню нашемъ о полезности добра, зато е не само кодъ разны лица различита, него се

Digitized by Google

мѣня по мѣсту и времену и кодъ истогъ лица. Н. п. неки пуше дуванъ, зато є за ньи дуванъ вреднія но и вино или какво добро єло, другій воли вино но дуванъ; зими и у ладнимъ предѣлима намъ є милія опаклія но млого коєшта, а лѣти ладна вода. Почемъ су добра по горенаведеномъ производна или уживаћа, тако можемо и вредность употребляваня као *уживаћу* и као *производну* разликовати. Н. п. пастрму, рибе, жито, коє єдемо, морамо по уживаћой вредности исты добара уважавати; напротивъ ньиву и сѣме, музару краву, уважавамо по вредности ньіовы производа, млека, телећегъ меса и жита. Кодъ добара, коя се по ньіовомъ производу уважаваю, мораю се производа ради неки трошкови учинити, кои вредность производногъ добра умаляваю, ако су при истомъ производу већи. Н. п. манѣ є производне вредности она крава, коя више єде а исто онолико млека дає као и друга, или коя манѣ млека дає. Вредность употребляваня особито уживаћа управля се или

а) по найвећой првой потреби, коіой добро одговара. За ово мѣренѣ можемо читаву скалу — степене — редъ — вредности добара по важности ньима одговараюћи потреба начинити. Ако више добара єдной потреби одговараю, то ће оно добро вреднiє быти, коє іошъ и друге потребе поредъ тога намирити може. Ова се вредность може *степенна вредность* назвати.

б) или по одношеню єдногъ добра къ другима, коя се за исту потребу употребляваю. Ако се само єдно добро за ту потребу способно у свѣту или у нашемъ иманю налази, то є оно *(односно) необходно нужно,* и нѣгова се вредность управля управо по важности потребе. Ако іи више има, то є вредность поєдиногъ добра тимъ већа (у одноше-

Digitized by Google

ню на друга), у колико е оно способніе, да ту потребу намири, кое зависи одъ ячине, траяня, сигурности ньіовогъ дѣйства и т. д. Ово одношенѣ вредности разны добара може се у млого случаева у числима изразити, н. п. 1 ½ оке ражи вреди толико, колико 1 ока пшенице. Кадъ се болѣ кое средство за неку потребу изнаѣе, то се тимъ неумалява вредность досадъ употребляваногъ средства, него се само ново, болѣ средство садъ више (или исключно) употреблява; лучъ гори онако добро као и пре, премда воле люди свеѣе горити. Ову вредность назваѣемо *меѣуналичну*.

§ 29.

Люди имаю у своимъ иманю добара, коя они никако непосредствено неупотребляваю. Златари млоги неносе златне ланце или златно прстенѣ; млоги кои тргую съ дуваномъ, непуше га никако. Овакови люди вуку одъ своги иманя користь тимъ, што га у промѣну за друга себи потребна добра другимъ особама даю, и онда се ова добра неуважаваю по вредности употребляваня, но по *продайной вредности*. И продайна вредность е двояка. Кадъ добро зато продамо, да за нѣга друго нама потребно добро купимо, то се нѣгова вредность зове онда *вредность мѣне*, еръ се нѣгова вредность управля по вредности употребляваня оногъ добра, кое се прима, и самогъ нѣга. Напротивъ се нека добра непосредствено непродаю, него текъ ньіови плодови. Н. п. кадъ млеко одъ наше музаре краве продаемо, то се онда и нѣна вредность управля по цѣни млека и по производной вредности краве т. е. по одношеню нѣне ране и нѣногъ плода, къ цѣни оногъ добра, кое ѣемо у промѣну примити. Овде е производна вредность съ вредности продайномъ сложена, зато е можемо назвати *производна вредность мѣне*.

Digitized by Google

— Продайна вредность обично е цѣни оногъ добра равна, зато се и у числима изразити може, у другимъ случаевима цѣна е одъ продайне вредности већа, у колико трошкови подвозни и продайни износе. Н. п. *я* бы продао осечена и сложена кола дрва кодъ куће за 4 цв., али кадъ донесемъ на пiяцу, недамъ iи исподъ 3 ½ цв., еръ рачунамъ 6 гр. подвозногъ трошка и дангубе.

§ 30.

Важно е разликованѣ вредности по нѣномъ одношеню къ уваженимъ добрима:

1) Кадъ се у призренѣ узима да некiй родъ добара човечiе веће и манѣ потребе яче или слабiе намирити може, и кадъ се по томе добра уважаваю онда наилазимо на *вредность рода*, *вредность каквоће*, *абстрактну вредность* добара. За сравньиванѣ абстрактны вредностiй разны добара морамо равне количине добара узети, н. п. 1 оку дрва и 1 оку каменна углѣна; кое добро више користи приноси, оно е и веће абстрактне вредности, н. п. неки родови каменогъ углѣна су 2 — 3 путъ вреднiи, него неки родови дрва.

2) Кадъ се добра уважаваю по користи неке опредѣлѣне свое количине за каково лице, н. п. едногъ товара жита за едногъ човека, то наилазимо на *вредность количине* или на *конкретну вредность*. Ова се вредность неуправля само по вредности рода оногъ добра, него и по готовини нѣговой, кою она особа осимъ ове поедине количине iоштъ има, и по якоћи потребе тогъ добра. Ако количина каквогъ добра границу потреба' какве особе превазилази, то е онай сувишакъ добара за ову особу одъ врло слабе или башъ никакове конкретне вредности, премда абстрактна вредность ты добара

Digitized by Google

иста остае. Тай превишакъ непотребны добара уважава се одъ свогъ господара само по нѣговой цѣни, ако се немогу добра као готовине за доцніе оставити, или ако е господаръ сигуранъ, да ће и доцніе тогъ добра довольно имати моћи. Н. п. на покладе убіе селякъ 4 зеца, и сва четири су за нѣга равне абстрактне вредности, али само еданъ има конкретне важности за нѣга, еръ само едногъ може потрошити; друга три уважава по цѣни, т. е. продаће іи пошто зашто, а ако и ово неузможе, а онъ ће іи псима дати или напослѣдку и бацити или поклонити. — Ако е добро іоштъ у граници потреба онда се вредности количине и каквоће подудараю. Онолико ћемо за набавлянѣ каквогъ добра съ наше стране пожртвовати, колико она стварь, кою набавлямо, за насъ конкретне вредности имала буде, зато тежи свакій човекъ, да свое иманѣ тако састави, како бы оно найвише конкретны вредностій у себи садржавало, и по овой тежньи управляю се продаваня и купованя а потомъ и цѣне добара. Кодъ добара, гдѣ се граница потребе неможе означити н. п. кодъ предмета за луксусъ, быва обично конкретна вредность неке количине добара баремъ у толико маня, у колико е и ова количина маня часть цѣле готовине добара. Н. п. луксуріозанъ човекъ може имати 20 — 30 и више седала, зато се овдѣ строго о конкретной вредности неможе ни говорити, али 1 седло е ямачно манѣ конкретне вредности, кадъ онъ 30 седала, но кадъ 20 или 10 има, и 2 су седла уобште манѣ конкретне вредности за нѣга но 5 седала, еръ маню часть цѣле готовине сачиняваю. Но има случаева, гдѣ е потреба бескрайня и ненаситна, н. п. музеуми, библіотеке и т. д., и гдѣ се шта више вредность сваке поедине количине, н. п. комада кньиге или новаца (монета) тимъ више увеличава, уколико

Digitized by Google

е она цѣле готовине маня часть. Н. п. у библіотеки одъ 100.000 књига важи више еданъ егземпларъ Шилеровы дѣла, но у едной врло малой, еръ она прва библіотека бы се назвала (готово) подпуна и савршена, и заузела бы прво мѣсто међу другимъ библіотекама, кое све губи ако едногъ важногъ дѣла нема. Уобште е конкретна вредность различита не само кодъ разны особа, него и кодъ исте особе у разна времена и на разнымъ мѣстима.

§ 31.

Кадъ мотримо на уважаваюће лице, то се вредность каквоће по раздѣлѣню потреба управля, т. е. она е:

1) или *особна* (индивидуална), коя е плодъ расуђаваня поедины особа, па се зато съ мнѣніемъ други лица и неслаже. Ако се едно лице у уважаваню одъ свію други лица одликуе, то се може онда говорити о вредности *афекціе* или *чуства*, (н. п. споменъ какавъ). Другима е особна вредность непозната, или найвише могу други неко површно понятіе о ньой имати, и то судећи по цѣни, кою уважаваюће лице за кое добро дае.

2) или *вредность класе* какве у народу, коя се по расуђеню више людій у равномъ станю налазећи се управля; н. п. научне књиге за учене люде, стари новци, надписи, прстенѣ за испытателѣ древностій и т. д.

3) или *обшта вредность*, кадъ се у уважаваню полезности каквогъ добра баръ цѣо народъ слаже. Уважаванѣ вредности каквоће, кое се у сматраню кућевногъ станя цѣлогъ народа употребити мора, и на кое влада у гдѣкоимъ поводима поглавито — и исключно пази, може се опредѣлити само тимъ путемъ, кадъ се скупъ потреба разумно живећегъ

Digitized by Google

и довольно изображеногъ човечіегъ друштва за мѣрило узме, и кадъ се полезность свакогъ добра по нѣговомъ одношеню къ овомъ строю нравны цѣлій опредѣли.

Конкретна вредность предпоставля свакадъ неко одношенѣ куће̂негъ лица ка опредѣлѣномъ иманю. Она може збогъ разноветности овы одношеня абстрактну вредность умалити или е сасвимъ и уништити. И она се разликуе:

Као *особна* или приватно - економна, по коіой се поедини, и

Обшта или народно - економна конкретна вредность, по коіой се цѣо народъ у мѣнама управля.

§ 32.

Вредность каквоће изражава праву полезность добра и то више обшта но вредность класе или особна. У обичномъ животу пакъ морамо уважавати по конкретной вредности, еръ люди нетраже она добра, коя човечіемъ опредѣлѣню найвише одговараю, него коя су ньима подъ ондашньимъ околностима найпотребнія. Потребе се намирую онимъ добрима, коя конкретне вредности имаю, зато люди найвише за тимъ добрима и теже. Оно е иманѣ нама наймиліе, кое найвише конкретны вредности за насъ има. У дѣтиньству свакогъ народа се морао поединый домаћинъ съ онимъ добрима снабдѣти, коя су за нѣга найвеће конкретне вредности имала. Доцніе пакъ, почемъ су се мѣне добара све више и више уобичаиле, олакшало се поединимъ особама у толико, што ніе свакій принуђенъ, да свое иманѣ само изъ добара, коя за нѣга конкретне вредности имаю, саставля, еръ е ова добра свакадъ помоћу мѣне набавити могао изъ другогъ имання, давши изъ свогъ иманя она добра, коя за нѣга

Digitized by Google

немаю толико конкретне вредности. У то време престало се дакле по конкретной вредности уважавати, него више по томе, колико може коя особа изъ продае своръ (конкретно неважећегъ) добра користи уживати, а то е по продайной вредности, или почемъ су се и посредственици продае — *новци* — уобичаили, по цѣни новчаной. У садашнѣ доба оно е иманѣ найвеће и найболѣ, кое за новце промѣнѣно найвећу суму новаца износи. Но кадъ строжіе стварь ову промотримо, увиђамо, да и овдѣ конкретна вредность исто онако важи као и у горенаведеномъ случаю, само што свакій посредствено на ню мисли. Нико неприма новце новаца ради, но да за ньи добра одъ конкретне за нѣга вредности набави, и тако имаю и новци посредствомъ други потребны добара, коя за новце набавити желимо, свою вредность употребляваня, съ томъ разликомъ, што се новци найкорисніе онда употребе, кадъ се изъ нашегъ иманя издаду, кое кодъ други добара ніе тако.

§ 33.

Продайна вредность и одъ нѣ зависећа цѣна немогу се као доставѣрна мѣрила нашегъ иманя употребити, збогъ слѣдуюћегъ:

1) Цѣна означава само, да се едно добро съ другимъ у продаи уравнява, али неизражава никако користи, кое изъ уживаня ты добара за човека проистећи могу.

2) Цѣна се изражава у новцима, кои за себе вредности непосредственогъ употребляваня готово немаю. Цѣль найвиша новаца е, да се издаду, и да намъ тимъ одъ ползе буду. Што више новаца имамо, моћнѣемо више издавати и манѣ ће намъ жао быти, да едну опредѣлѣну суму издамо, но кадъ бы

Digitized by Google

мало новаца имали. Што є кой богатіи, тимъ ће манѣ уважавати єдну суму новаца, н. п. 10 фр., а тимъ манѣ и сва она добра, коя се за 10 фр. купити могу. И тако уважаванѣ по цѣни ништа ніє стално, него є свако добро за разно богате господаре иманя разне вредности; т. є. вредность добра стои свакадъ у узаймной суразмѣрности съ величиномъ цѣлогъ иманя, тако да су єдно добро или єдна сума новаца веће вредности, у колико є иманѣ манѣ, напротивъ манѣ вредности, у колико є иманѣ веће. Ово є збогъ слѣдуюћегъ. Свакій човекъ изда неку часть свои новаца на намиренѣ свои найважніи потреба, а потомъ троши остало све на манѣ и манѣ важне потребе. Прва сума представля найвреднія добра, последня пакъ предметъ какавъ луксуса. Сирома човекъ има само толико новаца, да найнужніє потребе намири, зато єдна опредѣлѣна сума новаца, н. п. 3 цв. на данъ, представля кодъ нѣга найнужніє потребе, н. п. рану, квартиръ, огрѣвъ, обућу и одѣло. Онай пакъ, кой 30 цв. на данъ има, издао є исто тако 3 цв. на исте предмете, и додао є къ томе іошъ 7 цв., да бы то уживанѣ у больой каквоћи добавіо; осталы 20 цв. пакъ представляю му намиренѣ споредны потреба, као: возанѣ, шетанѣ, веселѣ, частенѣ и т. д., зато ће 3 цв. за нѣга готово десетъ пута манѣ вредити, но кодъ оногъ сиромаха.

3) Млога добра одъ врло велике вредности и неуважаваю се по цѣни, н. п. градови, путови, планине, цркве, рѣке и т. д.

4) Кадъ бы народно иманѣ по цѣни уважавали, често бы на врло погрешна увѣреня дошли, особито, кадъ бы одъ премѣне у количини цѣне на премѣну у количини вредности заключили. Народно покретно иманѣ се єднако умножава, землѣ пакъ

Digitized by Google

остаю у истой величини, зато ће по времену истой површини землѣ равно быти више покретны добара, т. е. цѣна ће земаля тако нарасти, у одношеню на покретно иманѣ, да ће намъ се чинити, землѣ су се умложиле, а покретно е иманѣ непремѣнѣно остало, кое е немогуће помислити. Исто тако могу се цѣне покретногъ имана мѣняти, и онда бы погрѣшили, кадъ бы одъ те премѣне цѣне на премѣнѣну количину добара заключили; н. п. гладна година произведе 40,000.000 ока жита по 2 гроша 80,000.000 гр., родна година напротивъ произведе 100 мил. ока по 16 пара 40 мил. гр. Кадъ бы по цѣни народно иманѣ уважавали, морали бы на то погрешно заключенѣ доћи, да е гладна година 2 пута плодніа но родна была, премда е управо 2 $^1/_2$ пута манѣ произвела.

5) Да е ово уважаванѣ недостаточно, увиђамо и изъ приватногъ кућеня, гдѣ поедниный она добра непродае, коя су нѣму потребна, и о коима мисли, да іи доцніе, кадъ му устребаю, неможе лако или не баръ за ону цѣну набавити. У овомъ случаю дакле припознае и поединый приватный домаћинъ, да е вредность право мѣрило добара, а не цѣна.

§ 34.

При свимъ овимъ оскудостима цѣне морамо се при уважаваню разны имана опетъ нѣ држати. Народно иманѣ и неподлежи млого упливу цѣне, еръ добытци изъ цѣна проистичући, нису производомъ но дѣобомъ имана постали, т. е. што еданъ добые, то другій изгуби, или управо, почемъ се цѣна на конкретномъ уважаваню оснива, то добыяю обадва мѣняча. Но ако нашь народъ у одношеню на друге народе као мѣняча помислимо, онда се како наша тако и странна добра по цѣни уважавати мораю,

Digitized by Google

но у томъ случаю добыяю опетъ обадва народа, и тако цѣна остае безъ велике важности. Но опетъ поредъ свегъ тогъ, само уважаванѣмъ по цѣни можемо сазршеный прегледъ величине каквогъ иманя добыти, и само *тимъ* путемъ намъ е могуће, разна иманя по ньiовой величини сравньивати. Ако цѣна непосредствено и неозначава, колико ће кое лице одъ свогъ иманя непосредствено уживанѣмъ користи имати, то се опетъ цѣномъ посредствено важность иманя опредѣлява, почемъ свакiй господаръ у садашнѣмъ развитку радиности (индустрiе) свако продаемо добро за друго себи потребно добро у промѣну дати може, тако да му цѣна едногъ добра представля сва друга полезна добра, коя се за ту цѣну набавити могу. Често се нека добра продаiомъ немогу набавити, али то су редка и манѣ важна добра. Найвреднiи добара има найвише на свѣту, она се найвише и найевтиниe производе — вода, лебъ, дрва, гвожђе и т. д. — зато су врло редки они случаи, гдѣ се она путемъ продае немогу набавити. Тимъ се умаляваю незгоде, кое изъ недостаточногъ уважаваня по цѣни проистичу. Осимъ наведеногъ оскудно е уважаванѣ по цѣни и збогъ слѣдуюћи свойства цѣне. Уважаванѣ по вредности оснива се едино на потребама човечiимъ, кое су сталне, са животомъ човека тесно скопчане и кое су узрокъ, да се добра производе, купую, продаю и троше. Кодъ цѣне имамо двогубо уважаванѣ. Съ едне стране узима се у разсматранѣ вредность добра, кое се продае, па потомъ и вредность другогъ добра, кое се купуе, тако да се премѣномъ вредности едногъ добра и вредность другогъ добра премѣни. Те премѣне цѣне неосниваю се само на абстрактной и конкретной *вредности* обадва добра, него и на ньiовимъ *трошковима* производа и подвоза, и напослѣдку на веће или маньой тежньи купа-

Digitized by Google

ца да добро купе, и продаваца, да добро продаду, т. е. на *конкуренціи*. По томе састои се цѣна изъ три саставне части, одъ кои свака манѣ или више при сваномъ опредѣляваню цѣне дѣйствуе.

§ 35.

Вредность добра каквогъ за наше уживанѣ опредѣлява найвеће пожртвованѣ (цѣну), на кое ћемо се мы склонити, да то добро присвоимо (купимо). Ако се панъ нежели добро непосредствено употребити, него ако се зато само присвая, да се опетъ доцніе прода, то се оно пожртвованѣ или цѣна неопредѣлява вредности употребляваня него продайномъ вредности. Зато неће нико, ако е слободне волѣ, тако што назарити, да притомъ губи, осимъ изъ други неекономны узрока [1]) или съ тимъ намѣренѣмъ садъ да нешто изгуби, али тимъ више зато доцніе да добіе. Ако ове неекономне и неправилне и редке економне случае изузмемо, то можемо као прво обште правило цѣне поставити: *цѣна предмета каквогъ неможе вредность нѣгову, кою онъ за купца има, превазићи.* Изъ овогъ слѣдуе:

а) Одъ више людій, кои добро какво оће да купе, онай ће више за то добро дати, ако су обоице имаия еднака, за кога е оно добро веће особне вредности. Ово се найболѣ при лицитаціяма (држбама) примѣћава. б) Найвреднія добра, ако се лако немогу набавити, имаю найвећу цѣну: — вода у пустиньи, рана у обсаћеной вароши. в) Кадъ млого неважећа добра поскупе, онда се брой ньіовы купаца напрасно и яко умалява, еръ немаю толико вредности, колико цѣна ньіова износи. Добра велике вредности имаю готово истый брой купаца и при найвећой скупоћи. г) Кодъ добара, коя се немогу умножавати, кодъ кои се трошкови наба-

Digitized by Google

вляня немогу у рачунъ узимати, и коя за исто употреблѣнѣ служе, управляю се цѣне по ньiовой вредности, — н. п. кодъ производны земаля. д) Продавацъ ће већу цѣну одъ оногъ купца искати, о комъ мисли или зна, да му е нѣгово добро особито нужно, и да га купацъ особито яко (по вредности) уважава.

[1]) Анекдота о Естерхазiю посланику, да му е на пытанѣ, пошто е некiй конь, енглескiй продавацъ одговорiо, да онаковогъ коня само енглескiй кавалиръ платити може, на кое Естерхазiй увређенъ потегне и убiе коня съ мѣста и плати грдну цѣну, коя се никадъ у Енглеской плаћала нiе. Овдѣ е накнада цѣне душевно уживанѣ, што е честь аустрiйски кавалира опрата.

§ 36.

Трошкови производа и подвоза ствари какове опредѣляваю исключно цѣну онда, кадъ се стварь у свако доба съ пожртвованѣмъ трошкова набавити може. *Продавацъ* е одъ губитка сигуранъ, кадъ само трошкове извади, зато и неуважава трговацъ или другiй кой предузиматель у пазару стварь по нѣной вредности, него рачуна само трошкове, и тежи за таковомъ цѣномъ, коя ће му баръ трошкове за стварь учинѣне накнадити, и ако могуће буде поредъ тога, и некiй добытакъ за увеличаванѣ главногъ или за умложаванѣ свои ужитака набавити. Ка трошковима овимъ рачунаю се сви издатци учинѣни за произвођенѣ, за кирiю подвоза, смѣстишта, и интересе одъ капитала, за потрошено ело, пиће, одѣло и т. д. за себе и свое раднике одъ времена, како се добро набавило, донда кадъ се продало и т. д. Напротивъ губи свакiй, коме цѣна баръ ове трошкове ненамирує. Зато можемо као друго правило цѣне изрећи: *найнижа цѣна еспапа каквогъ нiе маня одъ нѣгоеы трошкова.* За *купца* пакъ важе

Digitized by Google

трошкови зажелѣногъ еспапа поредъ нѣгове вредности збогъ слѣдуюћи узрока. Свакій се труди собствене користи ради, да зажелѣне предмете са што маньимъ пожртвованѣмъ (трошковима) набави, и стога неће нико заискану цѣну платити, ако зна, да другимъ путемъ и другомъ приликомъ истый еспапъ съ маньимъ пожртвованѣмъ, съ маньимъ трошковима, набавити може. Ово ће купацъ онда знати, ако трошкове еспапа, за кое онъ самъ, или за кое му другій неко еспапъ какавъ набавити може, познае. Изъ овогъ слѣдуе треће правило цѣне: *цѣна неможе већа быти одъ оны трошкова, за кое купацъ другимъ путемъ истый еспапъ набавити може.* Ова се граница цѣна' понекій путъ неможе употребити: а) кадъ се сума трошкова никако неможе ни опредѣлити, н. п. кодъ плодова умѣтности, или кодъ редкостій природны; или кадъ ніе нама позната н. п. кодъ странны производа; б) кадъ произвођенѣ еспапа одъ особиты околностій зависи (н. п. особито добро вино), тако да га ни купацъ ни другій кои никако произвести немогу; в) кадъ е купацъ зато склонѣнъ еспапъ преко нѣговы трошкова да плати, што мисли, да е особито добаръ, или што га е башъ у угодно време нашао, или што га садъ на лакъ начинъ набавити може и т. д. Ови су случаи, гдѣ особно (индивидуално) уважаванѣ конкретне вредности цѣну опредѣлява, редки, но по већой части зависи цѣна одъ трошкова, гдѣ се готово сви продавци и сви купци у мнѣніяма слажу, а тимъ се олакшава, да се добра често и лако мѣняти могу.

§ 37.

По досадашнѣмъ изяшняваню може се на пытанѣ, у чему се *добытакъ при мѣни* састои, лако одговорити. Свака зрелимъ расуђенѣмъ и слобод-

Digitized by Google

номъ вольомъ учинѣна мѣна приноси свакомъ мѣнячу користи, коя се отудъ пораћа, што се промѣнѣне количине одъ обадве стране разно уважаваю. Єръ: 1) ако є купацъ куплѣно добро за своє собствено употребляванѣ опредѣлio, то се користь за нѣга изъ мѣне проистичућа састои у разлики конкретне вредности куплѣногъ добра и издаты за нѣга трошкова. Ови трошкови се мѣре *или* по *вредности* у замѣну даты стварій, ако су оне новци, или ако се другимъ добрима замѣнити немогу, — или по *трошковима* даты стварій, ако се оне за исте трошкове свакадъ опетъ набавити могу. Ако є цѣна куплѣногъ добра маня одъ трошкова, за коє човекъ самъ добро произвести, или га съ друге стране набавити може, то добыя купацъ, уколико су трошкови већи одъ праве постоєће цѣне. Овай добытакъ може се назвати *добытакъ изъ трошкова* проистичућій, кой є самъ єдна часть цѣлогъ добытка при мѣни. [1]) 2) Ако пакъ купацъ само зато стварь купує, да є опетъ прода, то треба найпре цѣну куповну съ продайномъ сравнити, и добытакъ по разлики обадве цѣне опредѣлити.

[1]) Купацъ є набавio добро каково за 100 фр., а прилаже му вредность одъ 180 фр., то є уобште нѣговъ добытакъ при мѣни 80 фр. Ако бы пакъ за исто добро, кадъ га самъ произведе или съ друге стране набави, морас 136 фр. издати, то су му притомъ 36 фр. добытакъ изъ трошкова проистичућій. Разлика пакъ између вредности (180 фр.) и између већи трошкова (136 фр.) т. є. 44 фр. су другій део цѣлогъ добытка при мѣни. Овай бы се део добыо, да є купацъ самъ стварь произвео или иначе другимъ путемъ набавio, но онъ се никадъ готово у рачунъ неузима, почемъ се на вредности основа, па зато се точно ни опредѣлити неможе.

Digitized by Google

§ 38.

Конкуренція є суревнуюћа тежня више людій, да неко добро купе или да га продаду. Кадъ више купаца желе неку ствар да купе, а готовина те ствари недостає, да потребе свію намири, то ће онай купацъ пре купити моћи, кой већу цѣну платити може и оће. Исто тако ће у суревнованю више продаваца при продаваню ньіовы еспапа (кадъ односно мало купаца има) онай продавацъ пре свою ствар продати, кой є за нижу цѣну дати може и оће. Конкуренціомъ се купаца', кое мы *тражня* зовемо, ползую продавци, а конкуренція продаваца — *понуда* иде на користъ купцима. Конкуренція обе стране поставля дакле цѣну за више мѣна међу границе, кое за све купце и продавце — за све конкуренте важе, т. є. међу вредности и трошкове, и помера є часъ навише часъ наниже. Конкуренція се са две стране сматрати мора: свакій конкурира са своимъ єдножелећимъ т. є. купацъ съ купцима, продавацъ съ продавцима, а поредъ тога конкурира и съ онима съ коима пазари, т. є. продавацъ съ купцима, а купацъ съ продавцима, єръ ће свакій само онолико за некій еспапъ платити, или свой еспапъ по ону цѣну дати, како друкчіє неможе. Притомъ неконкурираю само гомиле продаваца и купаца, него свакій поєдиный има у томъ свое користи предъ очима, коя є одъ користи нѣговы конкурета различна. Тежнѣ обадве стране конкурента' ограничаваю се узаймно, и принуђаваю свакогъ, да постоєћа обстоятельства добро испыта, како бы подъ найбольимъ за нѣга условльима, (коя се на ползу обратити могу), пазаріо. Вредность и трошкови опредѣле одчасти цѣну, а конкуренція є свакадъ рѣши, изузимаюћи цѣне оны предмета, кои се редко продаю, и кодъ кои дакле ни купци

Digitized by Google

продавце ни продавци купце бирати немогу. Конкуренція се опредѣлява са две стране:

1) *Величиномъ* (екстензивности) конкуренціе. Величина конкуренціе зависи одъ количине еспапа, кою неки желе и могу да купе или други да продаду. Већа ће цѣна быти, ако се више еспапа тражи, но што е на пазаръ донето, маня пакъ цѣна, ако се више нуди, но што ће се купити.

2) *Ячиномъ* (интензивности) конкуренціе. Ячина конкуренціе е тежня и ревность купаца или продаваца, да што пазаре. Ячина *тражнѣ* зависи одчасти одъ вредности добра, или одъ имућности купаца, или одъ ньіовогъ мнѣнія, оће ли се и како ће се доцніе неко добро набавити моћи. Ячина *понуде* може се сматрати као магновено уважаванѣ конкретне вредности у промѣну даты новаца.

Ако су тражня и понуда у ячини и величини одъ прилике равне, то ће и цѣна еспапа средня и за купца и продавца одъ прилике равно угодна и пробытачна быти. Све околности, збогъ кои се тражня и понуда мѣняю, премѣнюю и цѣну еспапа, ако се іошъ и появиле нису, него само ако е вѣроватно, да ће се появити. Найвреднія и найевтинія добра подлеже найвећимъ премѣнама цѣне, еръ се одъ свакогъ збогъ ньіове евтиноће могу, а збогъ ньіове вредности мораю купити.

§ 39.

Конкуренціомъ опредѣлѣну и у млогимъ случаевима равно погођену цѣну назвали су неки списатели *пазарномъ*, *чаршійскомъ*, *обичномъ*, *правомъ* цѣномъ. Она се обично као подпуна заступница добра, кое се за ню купуе, сматра, еръ се оно свакадъ лако за ту цѣну набавити може. Овой пазарной цѣни противуставили су: *природну*, *праву*, *нужну*,

Digitized by Google

трошковну цѣну, коя управо и ніє цѣна, него *сума трошкова*, и стога само єдна опредѣляваюћа часть цѣне. Цѣна може равна трошковима быти, но онда ніє она особитый некій родъ цѣне, него опетъ пазарна цѣна, а што є тако на неприродный степенъ спала, узрокъ є конкуренція, коя и иначе цѣну (у послѣдньой инштанціи) опредѣлява. Само она добра'имаю пазарну, обичну цѣну, коя се редовно производе и често пазаре, зато се таковой цѣни може противуставити *повдина* цѣна оны добара, коя тако редко на пазаръ долазе, да се цѣне ньіове у различитимъ пазарима єдне одъ други сасвимъ разликую. Цѣне добара осниваюћи се на равнимъ економнимъ желяма людій теже, да се съ трошковима произвоћеня и набавляня изравнаю. *Смисъ* наводи о овомъ правилу: „природна цѣна є средоточіє (центрумъ), ка коме премѣнльиве пазарне цѣне свію еспапа непрестано теже (гравитираю). Случаи свакогъ рода могу пазарну цѣну за неко време одъ оногъ средоточія удалити — више нѣга подићи, или исподъ нѣга спустити, и цѣне ће, ма какове препоне іи на другомъ комъ степену задржавале, свакадъ тежити, да се къ ономъ средоточію приближе.“ Узроци овогъ правила су:

1) Ако цѣна исподъ трошкова падне, то губе продавци, и ту штету мораю они и претрпити, али ће се у будуће одъ нѣ чувати, т. є. неће тай еспапъ, кой се рѣаво плаћа, више на пазаръ ни доносити. Тимъ ће се дакле понуда дотле умалявати, докъ се съ тражньомъ неизравна и докъ зато цѣна опетъ нескочи.

2) Што се више цѣна надъ трошкове пенѣ, тимъ више добыяю продавци. Овимъ добыткомъ се люди побуде, да више тогъ еспапа на пазаръ донесу, тимъ се понуда умали, и цѣна се еспапа наниже помери.

Digitized by Google

У обадва случая є дакле понуда, коя тражньи слѣдуюћи цѣну суми трошкова приближава. Но ако се цѣна одъ трошкова и удали, лакше іой се надъ трошковима него исподъ трошкова за неко време држати; єръ ако подъ трошковима стои, то губи предузиматель, зато ће се онъ изъ свію сила упети, да овомъ губитку другій путъ избѣгне, а ако є цѣна надъ трошковима, то добыя онъ више-него продавци другогъ еспапа, зато ће ови послѣдньи свой посао оставити и на нѣговъ корисніи преći. Но притомъ познато є, да є лакше предузеће каково, кое се рђаво исплаћуе, оставити, него корисно каково наново предузети, па зато ће се и цѣна лакше надъ трошковима него исподъ трошкова држати. Но не само премѣномъ понуде него и умалѣнѣмъ тражнѣ, особито кодъ еспапа, кои се на далеко шалю, могу продавци велике штете осетити, алъ тимъ се велика вредность конкуренціє неумалява, нарочито кадъ помислимо, да разумни и обзирни предузимательи, кои се у невреме неупуштаю у велике ризике, слабо кадъ знатно штетую.

§ 40.

Ово подударанѣ трошкова съ цѣномъ предпоставля, да продавци безъ муке понуду еспапа каквогъ по свагдашньой цѣни увеличати и умалити могу. Ако овомъ премѣньиваню понуде какве препреке на путу стое, то се лако догађа, да цѣне краће или дуже време надъ или подъ трошковима стаяти могу. Тимъ се ограничава єдно у народномъ кућеню врло важно правило, зато є корисно, да строжіє такове препреке промотримо. Умлогимъ приликама су оне тако слабе, да се цѣне и трошкови по свакой премѣни тражнѣ опетъ наскоро подудараю. Те препреке слободне конкуренціє у понуди еспапа зову се *монополи* у пространіємъ зна-

Digitized by Google

ченю речи, и могу слѣдство *природны* или у *човѣчіой* вольи и станю лежећи околностій быти.

Природни монополи:

1) Нека добра могу се само на некимъ мѣстима производити, а то су особито производи сирови; зато є скупо воће у сѣвернимъ предѣлима.

2) У млогимъ случаєвима успѣваю баръ нека добра євтиніє и болѣ на некимъ мѣстима; н. п. добро вино.

3) Кодъ неки добара нестоє произвођеню толике препреке на путу, али величина приноса каквогъ добра нележи у човѣчіой власти. Тако оєвтиня жито после богате жетве, и цѣна му падне подъ трошкове.

Човѣчія воля и станѣ могу увеличаванѣ понуде препречавати:

1) Односећи се на *радню*. Навикнути люди на занатъ какавъ, немогу лако къ другомъ предузећу прећи. Селяци тешко прелазе на варошкій, и варошани на землѣдѣлскій посао. Мало се людій на вѣштачке послове оддаю, зато се найлакше у томъ понуда поремећава. Тайне у урађуюћимъ занатима, (коє се садъ немогу за дуго чувати), умаляваю конкуренцію понуде и приносе предузимателю велике добытке.

2) Односећи се на *капиталъ* умалява се понуда, што се с' єдне стране уложени у велика предузећа капитали немогу безъ велике штете извући и на друго предузеће обратити, съ друге стране пакъ велика предузећа потребую велике капитале, да у њима мало людій конкурирати могу. Упрвомъ случаю губе предузимательи, у другомъ пакъ добыяю.

Digitized by Google

3) И сама *тражня* може равновѣсіе конкуренціе препречавати, ако се често и яко премѣнюе. Предузиматель управля се непрестано по некой величини тражнѣ, и свакадъ е у сумньи, оће ли ова тражня остати, докъ онъ све на пазаръ донете еспапе непрода. Ако се заиста тражня умали, то ће онъ у будуће понуду умалити, и тако се може догодити, да се понуда и тражня никадъ неизравнаю.

4) Напослѣдку подаренимъ одъ државне власти правомъ за исключно предузиманѣ некогъ занята, кое се обично, ако се на какву грану трговине односи, *монополъ* у тешнѣмъ смислу речи назива.

§ 41.

Іошъ намъ треба на пытанѣ одговорити, шта быва съ цѣномъ, ако се при истой конкуренціи трошкови уманяваю или увећаваю. Обично се мисли, цѣна мора иста остати, докъ се годъ тражня и понуда непремѣне, но ако ближе стварь сматрамо, видићемо, да се цѣне већъ зато пеню, што е свакій купацъ сигуранъ, да ће се у противномъ случаю оне доцніе пети. Ово быва у разнимъ случаевима овако. Кадъ бы цѣна еспапа каквогъ, кой продавца садъ више стае него пре, непремѣнѣна остала, то бы продавацъ онай превишакъ трошкова морао изъ свогъ цепа платити. Онъ ово чинити неће, него ће пре одустати одъ продаваня тогъ еспапа, кое ће понуду умалити, и цѣну навише потерати. Зато се у оваковимъ случаима и купци одма склоне да заискану већу цѣну плате. Кадкадъ изиђе продавцима за рукомъ, те цѣну толико узвисе, да іимъ се свима цѣо превишакъ трошкова одъ купаца плати. У случаевима некимъ пакъ, особито онда, кадъ неки продавци евтиніе и болѣ одъ други производе, наплати се осталима само нека часть трошко-

Digitized by Google

ва. Уобште пакъ може се догодити, ако се еспапъ яко тражи, и ако є превишакъ трошкова умѣренъ, да купци све увећане трошкове на себе приме. Ако се пакъ само нека часть купаца на то рѣши, и ако продавци непримаю увећане трошкове на себе, то скаче истина цѣна, али се и манѣ еспапа троши и производи. Продавци су понекій путъ задовольни, ако іимъ се само нека часть трошкова наплати, особито ако су досадъ на томъ еспапу доста добыяли, или ако неки одъ ньи евтініє тай еспапъ производити могу, — и онда падне цѣна на некій средньій степенъ. Ако напослѣдку купци одъ своглъ нискогъ даваня, а продавци одъ своглъ високогъ искання неће да одустану, то мораю производъ и продая тогъ еспапа престати.

§ 42.

Што се пакъ тиче цѣне, кадъ се трошкови *умаляваю*, то є сигурно, да ће и цѣна падати, ако се само понуда лако увећати може, а то ће на свакій начинъ слѣдовати, єръ се већимъ добыткомъ продавци ободраваю, да више таковогъ еспапа (ако могу) на пазаръ доносе, и тако ће користь збогъ евтініегъ еспапа спочетка продавци а потомъ све купци уживати. Кадкадъ могу неки продавци съ манѣ трошкова стварь на пазаръ доносити, н. п. ако су ближе мѣсту продае, или ако матеріяле евтініє набавляти могу и т. д. Притомъ су слѣдуюћи случаи могући: 1) Ако они продавци, кои съ найманѣ трошкова производе, сваку потражену количину еспапа на пазаръ донети могу, то ће само они и продавати, и конкуренція међу *ньима* поставиће цѣну на онакавъ степенъ, колико *ньови* трошкови износе. По овомъ ће правилу и кодъ оны еспапа, кои се одъ више точака у некій предѣлъ разашилю, она точка већій просторъ продае имати,

Digitized by Google

коя далѣ съ истимъ трошковима свое еспапе однети може. Тако ће оне производеће и тргуюће вароши найболѣ цватити, кое поредъ осталогъ на евтинимъ особито воденимъ путовима леже. Иста варошь окружена одъ разны путова морскогъ, рѣчногъ, сувогъ доброгъ и сувогъ рђавогъ (бреговитогъ, баровитогъ) пута найвеће ће користи имати одъ морске стране, нити ће іой се млого наудити, ако іой се сувый рђавый путъ (ратомъ, уговорима и т. д.) затвори. На воденой страни быће далеко нѣна граница продае, зато се богате вароши и предѣли само на тако угоднимъ мѣстима подићи могу, зато се у поединимъ варошима люди око воде и ондѣ гдѣ друмови бію, найгушће населяваю, и ово независи одъ волѣ човѣка, него лежи у природи народногъ кућеня. 2) Ако они евтиніе производећи продавци сваку потражену количину еспапа на пазаръ донети немогу, то се цѣна управля по ячини тражнѣ; т. е. а) ако е тражня само толика, да се већь производима оны евтиніе производећи продаваца намирити може, то ће они сами и моћи свой занатъ продужити, и манѣ ће се еспапа продавати, а б) ако се тражня тако увећа, да се онимъ евтиніимъ производима намирити неможе, то ће цѣна у толико навише скочити, да ће се и трошкови оны скуплѣ производећи предузимателя накнадити, а они евтиніе производећи ће у толико више добыяти.

§ 43.

Трошкови, кое продавацъ у цѣни еспапа тражи, да му се одъ купаца накнаде, састое се изъ свію око еспапа употреблѣны добара одъ времена произвођеня до коначне продае. У народно-економиномъ смислу могу трошкови чиста добыть быти, као доходци одъ капитала или одъ землѣ, за приватногъ су пакъ они само производни трошкови.

Digitized by Google

Они су одъ предузимателя издати: 1) за накнаду употреблѣны радника — за наямницу, 2) за ренту употреблѣны земаля и 3) употреблѣногъ капитала, 4) за умѣрену обичну накнаду нѣговогъ труда (заслуга предузимателя), 5) за цѣну у предузећу потрошены добара (преобразина, помоћны матерія и т. д.). У цѣни овы предмета садржани трошкови могу се поєдинце *опетъ* на петъ саставны частій разрѣшити и т. д. Продавацъ као предузиматель може осимъ своє занатске заслуге (4) іоштъ више заслужити, ако н. п. самъ ради, или ако *своє* капитале или землѣ употреблява. У овомъ случаю, ако іи є онъ тимъ путемъ євтиніє набавіо, треба опетъ да іи у цѣни тако рачуна, као да іи є одъ други людій по обичну цѣну купити морао, но на свакій начинъ може онъ свой производъ, ако знатніє користи за нѣга отудъ проистичу, євтиніє продавати но други предузимателъи; н. п. ако є корисніє за нѣга, кадъ већу количину еспапа євтиніє, но кадъ манѣ а скуплѣ продає. Ако цѣна трошкове надвиси, то добыяю найпре предузимателъи, но ако се цѣна дуже на томъ високомъ степену уздржи, то мораю предузимателъи тай необичный великій добытакъ одчасти съ радницима и господарима земаля и капитала подѣлити. На то ће га конкуренція принудити, єръ бы се у противномъ случаю истина тешко али опетъ млоги люди рѣшили, да то корисно предузеће и они предузму, и тако бы увећаномъ тражньомъ раднѣ, капитала и земаля цѣне овы производны потребностій скочиле, а занатска (предузимателъска) заслуга пала.

§ 44.

Ако се за производъ и набавлянѣ каквогъ предмета млого више издало, тако да є нѣгова цѣна сравнивши є съ цѣнама други предмета исте вред-

Digitized by Google

ности млого већа, то кажемо онда, да є тай предметъ *драгоцѣнъ* или *скупоцѣнъ*, а предметъ съ противнимъ свойствима можемо назвати *малоцѣнъ*. Напротивъ предметъ є онда *скупъ*, кадъ намъ се нѣгова цѣна сравнѣна са нѣговимъ обичнимъ цѣнама на другомъ мѣсту или у друго време велика чини, а *евтинъ* є предметъ онда, кадъ є на истый начинъ нѣгова цѣна маня. Међу скупомъ и евтиномъ цѣномъ лежи *средня* цѣна, коя є по већой части и *обична*, премда могу скупе и евтине цѣне обичне быти. Средня цѣна одговара средньой суми трошкова, а обична є она, коя найдуже трає, и кое се сва предузећа съ тимъ еспапомъ у свези стоєћа држе. По томе може скупоцѣно добро какво евтино быти н. п. драго каменѣ є скупоцѣно, али кадкадъ и на некимъ мѣстима оевтиня; напротивъ жито є малоцѣно добро, али може яко поскупити. Скупоћа и евтиноћа означаваю одношенѣ єдне цѣне къ другимъ цѣнама истогъ добра, напротивъ скупоцѣность и малоцѣность управляю се по одношеню цѣне єдны добара къ цѣни други добара. Што се пакъ скупоћа и евтиноћа *свію* добара у одношеню на новце зове, ніє строго узевши ништа друго, но евтиноћа и скупоћа самы новаца.

§ 45.

Добро каково може скупо и евтино быти или збогъ премѣне понуде и тражнѣ, гдѣ трошкови непремѣнѣни остаю, или премѣномъ трошкова производа и привоза, гдѣ конкуренція иста остає. Прва премѣна цѣне зове се *односна* (релативна), друга *стварна* (реална). Слѣдства узрока овы разны премѣна цѣне важна су за народно и приватно куѣнѣ, зато намъ іи треба ближе промотрити:

1) Стварна скупоћа ніє корисна ни за народъ ни за предузимателя. У народу се троше око про-

Digitized by Google

извођеня єдногъ добра неке матеріє, кое бы се на производъ другогъ добра обратити могле, народно се уживанѣ ограничава и тимъ народъ ненапредує. Приватни предузимателѣи мораю више труда и трошка на производъ єдногъ добра обратити, и непримаю за то веће накнаде, а поредъ тога продая іимъ се збогъ скупоће ньіовы производа умалява, и тако штетую. Ово є тимъ жалоснiє, што реална скупоћа нележи у власти людій, и што задуго траяти може.

2) Стварна євтиноћа има противна слѣдства стварне скупоће; за народъ и за предузимателя є корисна, но предузиматель нема одъ нѣ толико ползе колико одъ стварне скупоће штете, єръ само у почетку стварне євтиноће уживаю предузимателѣи найвеће добытке, доцніє іи принудн конкуренція, да се съ малимъ профитомъ задовольити мораю. И стварна євтиноћа трає дуго.

3) Односна скупоћа є за предузимателя найполезніє станѣ цѣне, особито ако се съ ньомъ здружи стварна євтиноћа. Народъ негуби истина притомъ толико, колико кодъ стварне скупоће, а манѣ іоштъ онда, кадъ є съ односномъ скупоћомъ стварна євтиноћа скопчана, єръ то само важна неугодна слѣдства у *дѣоби* народногъ имана има, радиность народа се пакъ односномъ скупоћомъ може подпомоћи.

4) Напослѣдку односна євтиноћа є за предузимателя найбѣдніє станѣ цѣне, особито ако притомъ добра стварно поскупе. Народъ съ єдне стране добыя, єръ се уживанѣ распространява, али поредъ ове кратко траюће и мниме ползе губи онъ, єръ се производни извори нарушаваю и производни предузимателѣи пропадаю.

Digitized by Google

§ 46.

По досада казаномъ найболый є степенъ цѣне, кадъ се она съ трошковима подудара, и то є правилно и обично станѣ нѣно. Уколико се трошкови уманѣ, у толико ће наравно и за народно и свако приватно кућенѣ корисніе быти. Народъ добыя, єръ се добра лакше умложаваю, онъ се дакле обогаћава, и може тимъ више своє уживанѣ распространявати. Купци добыяю, єръ еспапъ євтиніе садъ купую, и за исту суму новаца (цѣну) могу више добара себи набавити него у друго време и на другомъ мѣсту. Ако се уживаћа добра садъ євтиніе производе, то падне цѣна и другимъ ураћенимъ еспапима, єръ она спадаю као рана радника у трошкове произведеногъ еспапа. Продавци се такође тимъ ползую, єръ іимъ се продая ньіовы еспапа увећава, а тимъ увећанѣмъ се млоги други производни трошкови уштеде, коє іошъ баръ у почетку велике добытке приноси. И друга съ предузимателѣмъ у произвођеню участвующа лица могу се умалѣнѣмъ трошкова ползовати, ако су се трошкови зато умалили, што се больимъ начиномъ произвођеня млого времена, капитала и земаля уштећава, но ніе за ньи корисно, ако є предузимателю за рукомъ изишло, да манѣ за капиталъ и землю и маню наямницу плаћа. Особито послѣдный случай неможе се као угодна поява народногъ кућеня сматрати, єръ радници нису сама средства произвођеня, него часть, и то понайвећа часть цѣлогъ народа, кои треба, да су учасници обштегъ благостаня. Изъ наведены узрока немогу се дакле ни превелика євтиноћа ни особита скупоћа одобрити, єръ поредъ осталогъ євтиноћа є теретна за продавце, кои капитале своє тимъ упропашћаваю, посла се дакле окану, а тимъ и радници своє уживлѣнѣ изгубе; напротивъ прекомѣрна скупоћа є на

Digitized by Google

уштрбъ и єдной и другой страни, купци се неки добара сасвимъ или одчасти лишавати мораю, а продавцима се исто тако проћа ньіовы еспапа закрати, коє се тимъ яче осећа кодъ оны добара, коя нису велике вредности.

§ 47.

У обичномъ се животу мисли, да се премѣне у цѣнама разны еспапа изъ свагдашньи *новчаны цѣна* ньіовы упознати могу, и по томъ да су новци савршено *мѣрило цѣне.* Савршено бы мѣрило цѣне оно добро было, коє небы никако свою цѣну мѣняло, но таковогъ добра немамо мы у нашемъ иманю. Зато се треба око тога потрудити, да добро єдно изнаћемо, коє баръ найслабіє и найреће свою цѣну мѣня, и кодъ кога се ова премѣна, кадъ се и догоди, лако упознати може. Млога су се добра за мѣрила цѣне предлагала, поглавито *метали*, *папиръ*, *жито* и *радня;* нашь є задатакъ, да добре и рѣаве стране сва четири ова рода мѣрила одкріємо и изяснимо. Што се *метала,* особито скупоцѣны метала, кои се овдѣ подразумѣваю, тиче, то примѣћавамо слѣдуюће:

1) Ньіове се цѣне у сравнѣню съ другимъ свимъ добрима толико немѣняю, єръ производни трошкови одъ године на годину готово єднаки остаю, а и понуда премѣнама тражнѣ у поєдинимъ земляма лако слѣдовати може, почемъ су подвозни трошкови драгоцѣны метала тако мали, да се они врло лако изъ єдногъ предѣла у другій, изъ єдне части свѣта у другу преносити могу.

2) Напротивъ догаћаю се на дуже време у богатству руда, или у одношеню тражнѣ къ понуди велике премѣне, кои' се граница предвидити неможе. А и цѣна новчаногъ метала неможе у свима земляма єднака остати.

Digitized by Google

Цѣна папирны новаца основана е на кредиту, зато бы се збогъ веѣегъ или слабіегъ кредита мѣняла. Кодъ папирны новаца неможе о трошку производа говоръ быти, еръ тіи остаю непремѣнѣни, но папирни новци немаю за себе никакове вредности, зато бы се лако могло догодити, да іи при порушеномъ кредиту противъ волѣ поединогъ друго какво полезно и вредно добро заступи.

§ 48.

Да ли се цѣна новаца или цѣна други добара премѣнила, познае се по томе, ели се какова премѣна у цѣни свію или едногъ рода добара догодила. Ако су се цѣне свію или веѣе части добара премѣниле, то можемо заключити, да е цѣна еспапа непремѣнѣна остала, а да су новци сами оевтиняли или поскупили. Но почемъ и ово ніе свакадъ сигурно правило, то намъ е у млого случаева тешко опредѣлити, да ли су се новци или еспапи или обадвои у цѣни премѣнили. За сравньиванѣ цѣна више земаля треба новце по ньовой тежини у рачунъ узети. Найвеѣа премѣна новчане цѣне была е у 16. столѣѣу по одкриѣу американски драгоцѣны руда. Одъ тогъ времена е цѣна драгоцѣны метала ако пала, но у колико — неможе се башъ точно опредѣлити, еръ су намъ цѣне млоги еспапа одъ прошлы столѣѣа сасвимъ непознате. [1])

[1]) Само изъ сравньиваня цѣне свію еспапа са новцима можемо сазнати, кое е одъ обадва ова добра свою цѣну премѣнило. Одъ неки еспапа и одъ неки времена имамо само површна, а одъ неки пакъ немамо никаковы извѣстія о новчанимъ цѣнама. Зато намъ е лако поняти, зашто се извѣстія разны списателя яко разликую. *Гарніе* и *Сей* израчуналя су у почетку, да е злато на $^1/_3$ а сребро на $^1/_4$ свое преѣашнѣ цѣне пало, потомъ су опетъ нашли, да се цѣна сребра на

Digitized by Google

$^1/_6$ умалила. По Сею се єдна нѣмачка цента пшенице продавала

у Атини за време Демостена по - - - - -	49	кр.	ср.
у Риму подъ Цезаромъ - - - - - - -	42 $^1/_2$	„	„
подъ Карломъ Великимъ - - - - - - -	38 $^1/_2$	„	„
у Француской подъ Карломъ VII (1450.) -	36	„	„
„ „ год. 1514. - - - - - - -	53	„	„
или у средню руку увевши по - -	44	кр.	ср.

у новіе време пакъ:

године 1536 - - - - - - - - - - - -	116 $^1/_2$	„	„
„ 1610 - - - - - - - - - - - -	182 $^1/_2$	„	„
„ 1640 - - - - - - - - - - - -	207	„	„
„ 1789 - - - - - - - - - - - -	215 $^2/_3$	„	„
„ 1820 - - - - - - - - - - - -	258 $^2/_3$	„	„
у средню руку	196	„	„

По другимъ списательима продавала се єдна цента по 2 фр. 1 кр. кодъ Атинияна у време Демостена, тако се и римска цѣна одъ други на 1 фр. 38 кр. опредѣлява. Текъ у найновіе време почела су се по некимъ земляма збирати точнія извѣстія о цѣнама разны еспапа, по коме ће лако быти доцніе опредѣлити, да ли се цѣна метала или цѣна еспапа премѣнила.

§ 49.

Недостаточности, кое се при употребляваню металны и папирны новаца за мѣрило цѣне показую, нису за обичну продаю толико важне, али намъ яко смећу, кадъ оћемо цѣне разны добара одъ више земаля и времена да сравнимо. Оне нису такоће одъ потребе ни у онимъ случаима, гдѣ се узаймна даваня и потраживаня на дуже време погоде (н. п. аренда), и гдѣ бы она и после премѣне новчане цѣне оны добара требала у истой цѣни да остану. Тако штетуе господаръ землѣ, кой е дао свою њиву за 50 тал. годишнѣ аренде на 100 год., кадъ се

Digitized by Google

аренда свію окололежећи њива удвои; корисніє бы за њега было, да є аренду у цѣни неке опредѣлѣне количине жита (као што се у новіє време и ради) погодіо; — у противномъ случаю бы пакъ штетовао арендаторъ. Зато су се неки државници трудили, да другій предметъ какавъ за мѣрило цѣне узму, кой оне недовольности металны и папирны новаца нема. Овимъ савршенимъ мѣриломъ изражену цѣну назвали су *стварномъ* (реалномъ) цѣномъ за разлику одъ *именоване* (номиналне) цѣне, коя се у новцима изражава. Но при свемъ томъ савршено мѣрило цѣне тражити, као што горе рекосмо, залуду є:

1) Ако узмемо каково добро одъ врло велике вредности, кое се съ трошкомъ набавля, то ће се то добро истина по вредности свакадъ еднако уважавати, али зато ће се цѣна нѣгова тимъ чешће и яче мѣняти, єръ трошкови набавляня и особито конкуренція неће ни за найкраће време на истой мѣри остати.

2) Добра одъ манѣ вредности, неће истина (независно одъ вредности) тако често и яко цѣну свою мѣняти, али маня или већа конкретна вредность нѣгова, коя цѣну опредѣлява, быће често друкчія. Конкретна вредность манѣ важны добара мѣня се по вредности и цѣни вредніи добара, и онда манѣважна добра губе свою цѣну. Ако н. п. жито поскупи, то се неможе више толико меса и альина трошити, єръ су се већи издатци за жито отворили.

3) Добра безъ икакве вредности немѣняю ни свою вредность ни трошкове, али цѣна іимъ є основана на кредиту оногъ, кои за ньіову цѣну добаръ стои, т. є. правительства или банке. Мало важніи догађаи у државномъ животу потресу обштый кредитъ, а тимъ и цѣну овогъ мѣрила.

Digitized by Google

Изъ овогъ слѣдуе, да се ніедно одъ ґоренаведены мѣрила, као савршено сматрати неможе, него да изъ сравньиваня у овимъ разнимъ добрима изражены цѣна', баръ онакову цѣну дознати можемо, коя се найвише правой цѣни приближава. Како су Смисъ и Рикардо радню и жито као мѣрило цѣне употребити хтѣли, и у колико се та препорука примити може, изяснићемо у слѣдуюћемъ.

§ 50.

Смисъ є узео радню као право мѣрило продайне вредности (цѣне) добра, и наводи: „Човекъ є богатъ или сирома по количини раднѣ, коя му на служби стои, или кою да купи онъ средства' у рукама има. Вредность свакогъ еспапа є дакле за онога, кой га самъ употребити неће, него га за друге еспапе у промѣну дати жели, равна количини раднѣ, кою онъ за еспапъ купити, или коіомъ онъ посредствомъ еспапа располагати може.“ — „На свакомъ мѣсту и у свако доба є иста количина раднѣ за радника самогъ исте вредности. Ако су нѣгово здравлѣ, нѣгова снага и нѣговогъ духа ведрость исте обичне, ако є онъ обичногъ степена душевне моћи и вѣштине, то ће онъ за истый посао одприлике свакадъ исто толико снаге, времена, угодности, иманя потребовати.“ — „Одношенѣ цѣне свію други еспапа међусобно, онда се найправилніе опредѣлява, кадъ се ньіово одношенѣ къ оной за ньи купимой радньи изнађе.“ Збогъ велике разноветности раднѣ препоручивао є Смисъ просту радню рукама. По нѣговомъ мнѣнію су се млоги други управляли. На смисово предложенѣ се одговара: Кадъ бы тегоба раднѣ, кою радећій радникъ осећа, єднака и была, (кое ніє истина,) то опетъ небы се по предложеню смисовомъ наямница за мѣрило цѣне узети могла, єръ є наямница у разно време и на раз-

Digitized by Google

нимъ мѣстима друкчія. Испытиванѣ свагдашнѣ наамнице и нѣно одношенѣ къ цѣнама има за насъ друге исто толике важности. Уколико се т. є. збогъ ове различитости наамнице за неко добро више или манѣ надничарске просте раднѣ купити може, [1]) утолико се и радећа класа грађана у горемъ или болѣмъ станю налазити мора. Почемъ є дакле економно станѣ радника условлѣ народногъ благостаня, то држимо и мы дознаванѣ свагдашнѣ наамнице за врло полезно, само не у смислу оны списателя.

[1]) Као примѣръ наводимо, колико дана мора радникъ радити, да слѣдуюће предмете на разнимъ мѣстима и у разно време купити може:

	Менчестръ	Хановеранска	Брандебуршка.	Градацъ	Горня Канада
	1810 — 20. год	у поч. 18 стол.	1820. год.	1820 — 23.	1826— 45.	у пол. 18. столѣћа
1 центу говеђине	26	33	35	34	36	6,6
1 „ кромпира	1,85	—	—	1	2,68	—
1 „ пшенице	5,5	—	—	7,6	11	2
1 „ ражи	—	6,5	8,7	5,4	8,6	1,5
1 „ масла	43,3	87	64	83	84	22
1/4 „ шећера	24	45,25	32	—	—	—

У Кини заслужи се 1 цента говеђине за 34 дана, бунгура одъ ситне прое за 11 дана, одъ пиринча за 16 д., масла за 85 дана.

§ 51.

Као што Смисъ мисли она за свакій еспапъ *купима количина раднѣ* найсавршеніе є мѣрило нѣгове цѣне, тако намъ *Рикардо* за то предлаже ону количину раднѣ, коя се *на произвођенѣ* каквогъ добра обратити морала. По той количини раднѣ, каже Рикардо, ако се манѣ или више раднѣ за произвођемѣ каквогъ добра потребує, може се дознати, зашто се неможе за опредѣлѣну количину єдногъ

Digitized by Google

добра нека количина другогъ добра као и пре купити. У употребљеной радньи дакле каже Рикардо, изражена цѣна означава праву стварну цѣну (реалну вредность) добра. Но самъ Рикардо признае, да нема добра, кога се трошкови никако немѣняю. Поредъ тога несастое се трошкови производа само изъ раднѣ, а напослѣдку небы у млого случаева праву (номиналну) цѣну на тай начинъ ни дознали, почемъ се често цѣна (пазарна) одъ трошкова (тако назване трошковне цѣне) манѣ или више удалити може. А поредъ свегъ тога тешко а и немогуће е по веѣой части и опредѣлити, колико се на производъ каквогъ добра раднѣ обратило, премда бы намъ ово изъ други узрока одъ велике користи было, еръ бы изъ тогъ одношеня напредакъ народа у свакомъ столѣѣу упознали.

§ 52.

И *жито* е Смисъ за мѣрило цѣне предлагао. Кадъ се жито по средньимъ цѣнама одъ дужегъ времена и одъ више мѣста у рачунъ узима, то се мора новцима особито збогъ тога предпоставити, што е цѣна жита како за станѣ сиромашны жителя землѣ какове, тако и за польске економе, а и за саму државну касу одъ велике важности. Но и жито мѣня врло яко свою цѣну, зато е тешко у млогимъ случаима опредѣлити, да ли е оно или су остали еспапи цѣну премѣнили. Ова се неугодность умалява, ако упознамо околности, подъ коима се цѣна жита мѣня.

Течаемъ времена може се цѣна нѣгова премѣнити:

1) Нееднаке жетве узрокъ су велике нееднакости житны цѣна. Тражня се слабо премѣнюе, еръ се у рѣавимъ годинама исто онолико жита тро-

Digitized by Google

ши као и иначе, а у добримъ пакъ неможе се млого више употребити, него онолико готово као и обично; зато скачу цѣне и падаю яче, него што бы се по премѣнѣной понуди заключити могло. Ако е жетва у ¼ боля или гора одъ обичне, то ће се цѣне више одъ ¼ одъ обичне цѣне удалити. Ніе могуће точно у числима изразити одношенѣ жетве къ цѣни жита; но толико се само примѣтило, да обично добре, среднѣ и рђаве године (періодично) едне за другимъ слѣдую, и да се и цѣне по томе мѣняю.

2) Што се житны цѣна у разнимъ годишньимъ временима тиче, то знамо, да су оне у есень и зими найниже, еръ се по вршеню и млаћеню онда найвише жита на пазаръ доноси, — на найвишемъ степену пакъ стое цѣне у пролѣће, еръ е понуда збогъ започетогъ польскогъ рада и збогъ веѣъ продате велике количине жита найслабія. У рђавой години почну цѣне іошъ пре жетве скакати, и пеню се еднако докъ зими или у пролѣће на найвишій степенъ (максимумъ) недоспею. Ако е година плодна, то почну цѣне на неколико мѣсецій пре жетве умалявати се, и падаю еднако до божића или іошъ доцніе, — потомъ опредѣле изгледи плодовитости идуће године, оће ли цѣна іошъ падати или скакати. Често се и ова правила о цѣни наруше. У рачуну треба свакадъ найскуплю и найевтинію годину изоставити.

§ 53.

3) Премда се цѣне поедины година мѣняю, то опетъ налазимо, кадъ среднѣ цѣне дужегъ времена у рачунъ узмемо, да се оне тако млого едне одъ други неудаляваю. Произвоћенѣ ране быва великимъ судѣйствованѣмъ природны сила, кое се непремѣнюю, и гдѣ човечіе поправке млого непомажу, стога о-

Digitized by Google

стаю за дужа времена исти трошкови и исте цѣне. Тражня се збогъ велике вредности жита, баръ одъ стране напи купаца, такоѣе немѣня, и расте врло споро съ умложаванѣмъ жительства, а нараштаю тражнѣ може се опетъ помоѣи прилѣжніимъ и вѣштіимъ обдѣлаванѣмъ житны поля. Овимъ се истина цѣне нешто навише потѣраю.

4) Но опетъ зато нетреба мислити, да су цѣне, кое се у средню руку одъ дужи частій времена узму, сасвимъ едне другима равне, и да ньіову неравность, више неравности цѣне новчаны метала приписати треба. Жито скупи збогъ веѣи трошкова, кое при нараштаю жительства веѣе произвоѣенѣ изискуе, премда напредакъ у землѣдѣлію вѣшто ове трошкове све више и више умалява. Напредни народи имаю добре подвозъ олакшаваюѣе путове, зато ѣе се жито лако извозити, и тако у цѣни пети. Оно бы иначе на тако ниской цѣни остало, да бы се само у унутрашньости продавало, еръ се за унутрашню проѣу довольно (и сувише) произвело.

§ 54.

Житне цѣне више *мѣста и земаля.*[1]) Цѣна се опредѣлява на свакомъ мѣсту по найвеѣимъ трошковима производа и привоза, кои се издати мораю, докъ се еспапъ на тржиште какво недонесе. У плодовитой, слабонаселѣной земльи су цѣне жита ниске, и жито се може надалеко извозити, напротивъ неплодна и яко населѣна земля увози млого жита и издалека, и то за велике цѣне. Среднѣ су цѣне пакъ ондѣ, гдѣ се потребе жителя унутрашньимъ производима бащъ намирую.

Цѣне, трошкови и вредность *разны родова жита* [2]) стое у доста равной суразмѣрности, премда се цѣна неки родова жита кадкадъ и на некимъ мѣ-

Digitized by Google

стима доста одъ цѣна други родова удали; н. п. ако кой родъ жита народъ какавъ радіе ужива, или ако земля некій родъ жита особито добро и свтино производи. Премѣна цѣне єдногъ рода жита повиси цѣну свима другима и обратно.

[1]) По десетогодишньимъ цѣнама разны француски департамента можено средню цѣну за 1 ектолитру пшенице овако опредѣлити:

за цѣлу Француску . . .	20,[39]	фр.
южно одъ Алпа	30,[71]	„
у предѣлима Алпа и Севена . .	28,[91]	„
у предѣлима Пиринея . . .	23,[85]	„
у Бретаньи и околини . . .	20,[92]	„
кодъ канала	16,[87]	„
у Лотрингу и Шампаню . .	15,[01]	„

Ражь у Пруским провинціяма сравнѣна съ жительствомъ на 1 □ милю одъ год. 1816 — 37.

	Ражь		на 1 □ м.	
Цѣла држава	40	Sgr.	2776	жит.
Пруска	32,[2]	„	1827	„
Познаньска	34,[3]	„	2180	„
Бранденбуршка и Поморанска	38,[4]	„	2093	„
Саксонска	40,[3]	„	3396	„
Шлеска	38	„	3612	„
Вестфалска	47,[75]	„	3600	„
Райнске провинціе . .	49,[4]	„	5078	„

[2]) Польски економи праве таблице за сравньиванѣ разны родова польски производа. У слѣдуюћой таблици узето є основно число ражи 100, и опредѣлява се по томъ нѣно одношенѣ къ вредности други родова жита за разна мѣста.

Digitized by Google

	пшен.	ечамъ	овасъ
вредность по Блоку - - - - - - - - -	134	79,5	56
у Берлину 1789. — 1818. - - - - - - -	135	74,8	54
„ 1819. — 1832. - - - - - - -	143,5	74,9	52
у цѣлой пруской држави 1824. — 37. - -	139	76,4	55,6
у Минхену 1747. — 1796 - - - - - - - -	147	83,6	58
у Палатинату (Pfalz) 1816. — 1825. - - -	138,7	79	58
у Хайделбергу 1780. — 1789. и 1800. — 1809.	137	82	45
у Бриселу 16-гъ столѣћа - - - - - - -	126,7	80	50
„ 17-гъ „ - - - - - - - -	138,8	82,93	51,9
„ 18-гъ „ - - - - - - - -	147	86,7	55,2
и год. 1815. — 44. - - - - - - - - - -	156,6	—	—
у Варшави 1815. — 24. - - - - - - - -	156	77	56,9

§ 55.

Почемъ смо начинъ, по коме се цѣне разны добара упознаю и мѣре, промотрили, остае намъ іошъ правила да изнађемо, по коима се у течаю времена цѣне разны добара мѣняю. Што се цѣна на дуже време узвишава и спушта, зависи понайвише одъ трошкова производа и подвоза.

1) *Сирови производи, растѣнія и животинѣ*, особито они, кои се безъ човечіе неге производе, и кои се одъ природе произведени већъ готови само покупе и поватаю, *поскупе* по времену *найвише*. И други сирови производи, кои се помоћу човечіе раднѣ производе, *поскупе* такође, али не тако яко, као они први, особито кадъ іи у маньимъ количинама потребуемо, и кадъ се млого вѣштине на ньіово произвођенѣ обратити мора.

2) *Минерални производи* немогу се подъ никаково правило довести, еръ ньіово произвођенѣ независи одъ волѣ човечіе, почемъ найбогатіе руде наеданпутъ усанути, а напротивъ на другомъ се мѣсту найбогатіе жице одкрити могу.

3) *Урађени еспапи* мораю у цѣни скакати збогъ скупльи сировина, али често се ослаби или сасвимъ предупреди ово напредкомъ у умѣ-

Digitized by Google

ству и вѣштини прерађиваня. Зато бываю они урађени еспапи, кодъ кои главну часть цѣне сачиняваю употребљени капитали, вѣшта и подѣљена радня, штедеће машине и т. д. еднако временомъ *ветиніи*, напротивъ други еспапи, кодъ кои главну часть цѣне сачиняваю употребљене сировине, и кодъ кои се неможе млого у произвођеню уштедити, бываю *скупльи* или остаю на *истой цѣни*.

[1]) По Гилиху была е цѣна одъ 1842. год. у Енглеской, кидъ се цѣна одъ 1784 — 90 стави на 100:

пирнича - - - -	104	коже - - - - - -	135
лоя - - - - - -	108	семена одъ репице -	143
каве (Ямайка) - -	110,8	зейтина масленогъ -	157
рибльѣ масти (тера)	114	суногъ грожђа - - -	192

У Шпиталю Ст. Томасъ у Лондону плаћало се за 8 ℔ добре говеђине

1701 — 1710	1 ш,	7,9 п.		1794 — 1803	3 ш.	15 п.	
1744 — 1753	1 „	8,8 „		1804 — 1821	4 „	10,9 „	
1764 — 1773	2 „	3,7 „		1822 — 1842	3 „	1,5 „	

(1 шилингъ е мало манѣ одъ 30 кр. ср., 12 пенса (pencea) чине 1 шилингъ, 1 пеній (penny) 2 ½ кр. ср.).

[2]) По енглескимъ ђумручнимъ цѣнама разны еспапа одъ год. 1696. налазимо, кадъ ih сравнимо са садашньима, узевши цѣну одъ 1696. као 100:

Да се продавало:	1826. год.	1831. год.
гвожђе и челикъ - - -	83 %	56 %
каменый углѣнъ - - - -	47 „	45 „
вунени еспапи - - - -	98 „	87 „
бакарни и тучани еспапи -	73 „	83 „
ланени еспапи - - - -	74 „	62 „
памучни еспапи - - - -	49 „	89 „
стакло - - - - - - - -	387 „	364 „
жито - - - - - - - -	278 „	308 „

Digitized by Google

	1826. год.		1831. год.	
масло и сиръ - - - - - -	270	%	282	%
коже - - - - - - - -	285	„	249	„
месо - - - - - - - -	186	„	150	„
свилени еспапи - - - -	158	„	123	„
гвожђани и челични еспапи	196	„	167	„

У Француской пала е цѣна памучне преље № 150 одъ 1819. год. до 1834. одъ 18 фр. на 9 фр., а № 30 одъ 9 фр. 30 cent. на 5 фр. 15 cent. за 1 килограмъ. Оваково паданѣ мора скоро свою границу наћи.

Digitized by Google

IV. ПРЕМЂНЕ У ИМАНЮ.

§ 56.

Иманѣ свакогъ кућећегъ лица се непрестано мѣня, т. є. оно се єднако или *увећава* или *уманява*. Иманѣ є скупъ у власти каквогъ лица налазећи се добара, добра су ствари, кое за насъ полезности или врѣдности неке имаю, зато се и оно мѣнянѣ иманя само на вредности добара односи. Свако се иманѣ увећа, кадъ се къ већъ у нѣму налазећима се вредностима нове вредности додаду, напротивъ се уманява, кадъ се изъ нѣга неке вредности изваде, — безъ икаквогъ обзира на то, да ли се количина (маса) стварій у иманю увећала или уманьила. Иманѣ се увећати и уманьити може на двоякій начинъ, т. є.

1) или се нека добра изъ туђегъ иманя у наше иманѣ пренесу, — а исто тако изъ нашегъ иманя изађу, и неповредимо у туђе иманѣ дођу;

2) или се добра у нашой власти, у нашемъ иманю, оставши умложе, — исто тако и уманѣ.

Умложаванѣ иманя по првомъ начину зове се *нараштай изъ туђегъ иманя*. Нараштай изъ туђегъ иманя быва кодъ народа увозомъ изъ странны држава, кодъ приватногъ пакъ купованѣмъ (поклономъ, крађомъ и т. д., кое овамо неспада, єръ се то умложаванѣ иманя неоснива на економнимъ законима); у-

Digitized by Google

мложаванѣ правительственогъ иманя быва по већой части посредствомъ нараштая изъ туђегъ иманя (порезиванѣмъ, ђумруцима, регалима и т. д.). Умаљаванѣ иманя посредствомъ *прелазка у туђе иманѣ* быва кодъ народа извозомъ у странне државе, кодъ приватны лица и кодъ правительства продаіомъ за друга стварна добра или услуге.

Умложаванѣ иманя по другомъ начину зове се *произвођенѣ* (производъ, продуцираньѣ, продукція), уманяванѣ пакъ *трошенѣ* (консумиранѣ, консумція) у пространіемъ смислу, подъ коимъ се разумѣва *трошенѣ* у ужемъ смислу или трошенѣ за човечіе цѣли, и трошенѣ одъ природе т. е. *кваръ*, кой човеку никакове користи неприноси. Исто тако се и произвођенѣ разликуе као *просто* и *вѣшто*. Просто се производи, кадъ човекъ одъ природе већь произведена добра само заузме; вѣшто пакъ, кадъ се онъ о самомъ постаяню добара старати мора.

Произвођенѣ и трошенѣ могу бывати *напрасно* или *споро*. Споро се троши стварь, коя се текъ после дугогъ трошеня сасвимъ потроши (альина, куђа, икона), напрасно она, коя се неможе трошити, безъ да се у истый ма' и непотроши (ело, пиће, лекови, дрва.)

§ 57.

Произвођенѣ и трошенѣ (у ужемъ — обичніемъ — смислу) добара быва умложаванѣмъ и умаљаванѣмъ вредности на каквомъ добру, кое се у иманю нашемъ налази, или кое одъ природе присваямо. Добра постаю, кадъ се или новъ какавъ предметъ полезанъ произведе, или кадъ на некомъ предмету нове неке полезности (вредности) одкріемо (на каквой трави лековиту моћь). На истый се начинъ могу добра и трошити. Прво називамо *предметно*

Digitized by Google

(обѣктивно) друго *подложно* (субѣктивно), произвоѣенѣ и трошенѣ. Обичніе и важніе е предметно произвоѣенѣ и трошенѣ, а и све премѣне нашегъ иманя у одношеню на туѣе иманѣ бываю посредствомъ предметногъ произвоѣеня и трошеня.

Произвоѣенѣ може быти:

1) Таково дѣйствованѣ човека, коимъ се нове полезне ствари (матеріе) у наше иманѣ доводе, ово се зове *произвоѣенѣ сировине*, и то може быти или *просто* т. е. кадъ се полезне матеріе природомъ произведене само присваяю, или *вѣшто* — кадъ се те ствари одъ природе помоѣу човечіе раднѣ стварaю (дивляке и питоме ябуке).

2) Напротивъ оно дѣйствованѣ човека, коимъ се на веѣь у нашемъ иманю налазеѣима се стварима нове вредности посредствомъ раднѣ и други производны сила указую, зове се *произвоѣенѣ уравѣуюѣе.* [1]) —

Трошенѣ е пакъ:

1) Или *право трошенѣ*, коимъ наше иманѣ неке вредности изгуби. Трошенѣмъ се стварь неможе *уништити* (то неможемо ни помислити), еръ свако трошенѣ е само премѣна вида потрошены стварій, али тако, да се (правимъ трошенѣмъ) одъ премѣнѣногъ вида онолико стварне користи нема као одъ првогъ. Одъ ране постае ѣубре, одъ дрва димъ, (топлота) и пепео.

2) Или *производно трошенѣ* (репродуктивна консумція), коимъ наше иманѣ истина неке вредности изгуби, али зато нове *веѣе* вредности добые. Трошенѣмъ жита и жира производимо масть; трошенѣмъ семена производе се плодови; чиста, опрана кошуля вреди више, но прлява кошуля и око нѣ потрошеный сапунъ, вода и дрва.

Digitized by Google

[1]) *Урађенъ вспапъ*, урадити кожу, вуну и т. д. како бы было *урађевина*, кадъ е већъ уобичаено *граѣевина* (verarbeitete Waaren)?

§ 58.

Да дознамо, у колико се иманѣ кое увећало или уманьило, треба оддвоити пре рачуная оно што се у иманю каквогъ лица донда налазило, а то зовемо *главно* (имана — каже се и *главнина*). Увећаваня и уманяваня су разногъ рода:

1) *Приманѣ* (узиманѣ) и *издаванѣ* или *узетци* и *издатци* су найпростіе премѣне имана. *Губитакъ* е просто уманяванѣ имана противъ волѣ, а кадкадъ и безъ знаня господара.

2) Оно умножаванѣ имана, кое се нао плодъ неке производне части нашегъ имана сматра, зове се *приносъ* или *приплодъ* те производне части; н. п. трава или цѣна траве (новци) су приносъ ливаде; уямъ или аренда су приносъ воденице, яганьци су приносъ или приплодъ стада. Производно добро задржава силу производности, ако се трошковима (трошенѣмъ неки добара око нѣга) подпомаже, и ови издатци на производно добро зову се *производни* или *приносни трошкови*; н. п. рана стада, — кошенѣ, чуванѣ, ограда ливаде, — оправке воденице, рана и плата воденичара — су приносни или производни трошкови. Приносъ съ трошковима зове се *приносъ у неопредѣлѣномъ смислу* или *нечистый (бруто-) приносъ*. Приносъ самъ съ одбиткомъ трошкова зове се *чистъ (нето-) приносъ*, и онъ може само ондѣ быти, гдѣ су приносни трошкови маньи одъ нечистогъ приноса. Приносъ се односи само на производно добро, али не на лице какво.

§ 59.

3) Кадъ се каквомъ лицу иманѣ за неко опредѣлѣно време редовно увећава и уманява, онда до-

Digitized by Google

лазимо на понятія *прихода* и *расхода*.[1]) Кодъ прихода и расхода непредпоставля се само неко господареће лице иманя, него свакадъ и неко опредѣлѣно време, за кое се иманѣ увећало или уманьило. Неможе се н. п. судити о величини прихода и расхода, кадъ се само каже, приходи су ове фамиліе 50 #, еръ то могу дневни, недельни, месечни и годишньи приходи быти, — или кадъ само кажемо 100 # расхода годишнѣгъ — да ли едногъ човѣка или едне фамиліе или читаве обштинске касе. Често се у животу изражаемъ расхода означава и потреба, н. п. расходи на званичнике, на путове, на кућу (т. е. кућевный трошакъ). Што лице какво за неко време на свое приходу пристойно издржаванѣ издае, то су нѣгови *трошковни расходи*, остатакъ е нѣговъ *чистъ приходъ*, коимъ ее главно умложавати може, ако господаръ и тай остатакъ за напрасно трошенѣ неупотреби. Чистимъ приходомъ се у доброй кући надокнади и оно, што се одъ главногъ одъ времена послѣднѣгъ рачуна до садъ потрошило и упропастило. Приносъ едногъ добра може приходе едногъ или више лица сачинявати, а исто тако могу приходи едногъ или више лица одъ више приноса се намиривати. Н. п. одъ приноса едне куће живе три брата, или четири брата живе одъ едне куће, али еданъ међу ньима ужива поредъ тога и приносъ едне воденице. Народный приходъ састои се изъ таковы приватны прихода, кои су посредствомъ каквогъ производногъ заниманя постали. По свршетку свакогъ рачунскогъ рока прави се економный рачунъ — *биланцъ*, и изъ нѣга се види, да ли се главно умложило или умалило.

[1]) Свака приманя и издаваня нису веће приходи и расходи, н. п. кадъ се промѣне само части главногъ, една се кола продаду, друга купе, две се краве даду

Digitized by Google

за едногъ вола; или кадъ се у кућеню истина една добра више пута издаю, али друга зато примаю, фабрикантъ чое купує преко године толико пута вуну, и продає толико пута чоу (за 50.000 фр.), а има одъ тога само неку часть као приходе (2000 фр.); или узетци случайни и неекономни — наслѣђа, поклони, крађа — (подарѣ є просяку приходъ и правомъ лопову крађа).

§ 60.

Потребе стварны добара се еднако понавляю, зато треба да є и свако кућенѣ баръ у равномъ (ако не болѣмъ) станю *траюће*. Трошенѣ главногъ нетреба да се на расходе употреби, него само на издатке, кои ће се по времену узетцима и нечистимъ приходима накнадити, а и главно чистимъ приходима увећати. Зато треба да се свако иманѣ и изъ текући (производны) добара састои, како бы се потребна уживаћа средства при неповређеномъ главномъ набавляти, а окрнѣно главно и истрошена текућа добра накнадити и допунити могла. Станѣ каквогъ кућеђегъ лица опредѣлява се по количини чистогъ нѣговогъ прихода и по осећанимъ у нѣговомъ станю потребама. Свакій онай *изилази (добро) на край* (или *вата край съ кравмъ* у своимъ кућеню), коме се приходи съ потребама нѣговимъ и нѣгове фамиліє подудараю. Оваково лице намирує своимъ приходима не само *нужне* него по већой части и *олакшаваюће* потребе (в. §. 3.). *Имућность* є оно кућевно станѣ, гдѣ се већа часть олакшаваюћи и душевны потреба, а одчасти и неке на сяйность односеће се потребе, намирити могу. Вишій степенъ имућности є *богатство* с' томъ разликомъ, што се кодъ имућности предпоставля, да се господаръ око набавляня свои прихода самъ трудити мора, [1]) напротивъ богаташъ притяжава нека производна добра и вуче одъ *њи сво* своє приходе

Digitized by Google

(или већу часть), безъ да онъ съ њима радити мора. *Изобилѣ* е оно богатство, гдѣ се за онолике приходе и неможе доста паметны потреба да измисли, него гдѣ господаръ иманя мора неку часть чистогъ прихода или ка производномъ главномъ да метне, или да у великомъ луксусу (намирујући врло излишне потребе) живи. Ако се ти сувишни приходи на луде потребе почну расипати, онда се човекъ одда на *раскоштво*, и станѣ *распикуће* падне опетъ обично на ниже степене. Ако човекъ у каквомъ одъ овы изложены станя живи, онда кажемо да се онъ налази у *благостаню* или у *добромъ станю*. Степени *рђавогъ станя* су напротивъ: *Потребность*, кадъ се немогу ни све нужне, него само найнужніе потребе намирити. *Сиромаштво* е таково станѣ, гдѣ се найнужніе потребе собственимъ приходима немогу задовольити, но гдѣ се и странна помоћь потражити мора. *Недостатакъ* е, кадъ се сирома човекъ често и те странне помоћи лишавати мора, тако да му кадкадъ и найнужніе потребе ненамирене остану. Недостатку слѣдуе *оскудность*, *бѣда* и — *смрть*.

[1]) По томе се уобште разликуе имућность, да ли кой посредствомъ свое раднѣ или само зато неке приходе вуче, што неко производно добро у своме иманю има. Велика е дакле разлика међу радникомъ, кои 200 тал. годишнѣгъ прихода заслужи, и капиталистомъ или господаромъ землѣ, кой одъ своге капитала (интереса) или одъ свое землѣ (аренде) по 200 тал. год. прихода имаю, еръ су то ньови чисти приходи, почемъ іимъ іошъ на вольи остае, да свое време на какавъ радъ употребе, и тако да и отудъ неке приходе вуку, кои ће іимъ трошкове живлѣня подмирити. Радникъ пакъ неможе оно време на другу за себе производну радню да обрати, еръ губи тимъ приходъ одъ свое

Digitized by Google

досадашнѣ раднѣ, и тако су кодъ нѣга трошкови живлѣня, кои се оними приходомъ намирити мораю, приносни трошкови нѣгове раднѣ, кое треба одъ прихода одбити. Радня нѣгова небы производно дѣйствовати могла безъ трошкова живлѣня, напротивъ капитали и землѣ ѣе, живіо ньіовъ садашньій господаръ или не, свакадъ производна добра остати. Потоме е дакле разлика меѓу државнимъ служителѣмъ, лѣкаромъ, вѣштакомъ и т. д., са 1000 тал. прихода и трговцемъ, земледѣлцемъ и т. д. съ истимъ приходима, єръ кодъ оны први само е радня производный изворъ, кодъ овы пакъ радня, капитали и землѣ. Они први губе савъ приходъ и савъ ужитакъ, како іимъ се заслуга (посредствомъ раднѣ) одузме, они послѣдньи пакъ могу свое производне изворе подъ аренду, кирію и интересъ дати, па ѣе опетъ отудъ ако не оволико, а оно баръ пола толико прихода имати, а ако и одъ тога ништа быти неможе, то су они баръ сигурни одъ сиромаштва и бѣде, почемъ се одъ главногъ дуго време пристойно издржавати могу (одъ прилике 10 година). Богатъ е дакле трговацъ, или другій занатлія съ 1000 тал. год. прихода, а служительи и уобште радници (безъ производногъ главногъ), могло бы се рећи, у томъ случаю да су само имуѣни.

§ 61.

Кадъ бы ова понятія о разномъ имовномъ стању грађана хтѣли на цѣо народъ да обратимо, то бы морали найпре чисте и нечисте приходе свію грађана и други кућеѣи лица (ускупности, заведенія, правительства и т. д.) изнаѣи и израчунати, па по томъ одношенѣ жителя цѣле државе ка тимъ приходима испытати. Но и кадъ бы обадва рода прихода на брой людій раздѣлили, те да тако дознамо, колико добара за уживанѣ на главу долази, то опетъ небы изъ тога могли заключити, какво е имов-

Digitized by Google

но станѣ цѣлогъ народа; єръ осимъ тога, што бы мы тимъ рачуномъ само суму *цѣне* свію добара дознали, небы се притомъ опредѣлило колико *свакій* ужива. Ако є народъ подъ (феудалнимъ) спаійскимъ теретима стеняо, то се кодъ нѣга налази млого иманя съ великомъ цѣномъ а у малой вредности, єръ племиѣи поредъ други добара имаю млого предмета луксуса, а простъ народъ живи одчасти у сиромаштву, одчасти у бѣди, среднѣ имуѣне класе готово и нема. Напротивъ демократичногъ народа иманѣ састои се по веѣой части на равный начинъ изъ више или манѣ вредны добара, зато ѣе кодъ нѣга иста сума у цѣни израженогъ иманя садржавати више по вредности уважены добара, но кодъ оногъ горе наведеногъ. А и уобште онимъ рачуномъ се станѣ народа неизражава, єръ знамо, да иманѣ на врло неравный начинъ меѣу поедине може подѣлѣно быти, тимъ више што є народъ богатіи, и уколико се више онъ на разне класе раздѣліо. Лакше бы се станѣ єдногъ народа сравнивши га съ другимъ могло означити, и то по слѣдуюѣимъ значаима:

1) Онай є народъ богатіи, кой на исту количину жителя манѣ сиромаха и просяка има, и кодъ кога збогъ тога у сиротной класи манѣ людій умире.

2) Онай є народъ богатіи, кодъ кога и радеѣа класа жителя болѣ живи.

3) Кадъ граѣани велико и скупоцѣно што предузимаю, но кадъ у томе іошъ млоги участвую, знакъ є да є народъ богатъ. Н. п. грдни мостови, гвоздени путови, устрояванѣ (ректифицираиѣ) рѣка и т. д.

4) Кадъ и само правительство скупоцѣна обштеполезна построенія у држави безъ угнѣтаваня

Digitized by Google

грађана предузима, може се заключити, да су и правительство и народъ богати. Н. п. путови, — лепа, скупоцѣна явна зданія, за правительствену потребу или за — библіотеке, театоре и т. д.

5) Кадъ є маса народа изображена, а и доста се велика класа людій налази, кои као учитељи (у наукама, музики, єзицима —) лѣкари, свирачи и т. д. живити могу, — знакъ є да є народъ богатъ.

6) Онай є народъ богатіи, кой своє новце и друге капитале у заямъ другимъ народима дає.

Ако є у народу иманѣ доста равно подѣлѣно, и ако изъ сигурны траюћи извора истиче, онда се каже, да тай народъ у *благостаню* живи, а таково є станѣ иманя за народъ найболѣ.

Digitized by Google

V. ИСТОРІЯ ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ.

§ 32.

Предметъ се болѣ упознати и на користъ човека обратити може, кадъ га не само у нѣговомъ садашнѣмъ станю него и у животу и развіяню одъ прошлы времена сматрамо. Історія државне економіе почела е у новіе време. Државе старогъ вѣка разумѣвале су погдѣшто одъ народно-економны закона, кое мы изъ ньіовы државны уреѣеня и изъ дошавши до насъ книга заключити можемо, али сви плодови ньіовогъ духа у одношеню на економный предметъ у толико су сиротніи и површніи, у колико су у другимъ наукама напредніи и савршеніи были. Ако се неки списательи садашнѣгъ вѣка и труде, да по уреѣеньима стары држава саставе обшту економну идеу, коя е у коіой држави владала, и коя на некимъ найвишимъ веѣь одъ стары мудраца упознатимъ основима почива, то се опетъ зна, да су стари само неке обште идее добро или рѣаво остварали, али да притомъ никако о науци економной ни саняли нису. Обшта мнѣнія ньіова о економномъ животу народа више су економный развитакъ препречавала, него што су га подпомагала. Мнѣніе Чивута, да е животъ човека на земльи казнь за учинѣный одъ првогъ човѣка грѣхъ, и закономъ опредѣлѣна подѣлѣность землѣ кодъ ньи и кодъ неки грчки народа, угушавало е сваку волю къ

Digitized by Google

прилѣжности и обогаћаваню, особито надъ знамо, да се ньіово иманѣ поглавито изъ земаля састаяло. Фенићани имали су цвѣтаюћу трговину, но землѣдѣліе лежало е сасвимъ забачено. Грцима е поредъ осталогъ срамота было радити, особито трговину и урађуюће занате, те су послове извршивали Илоти и робови; правый слободный грађанинъ пакъ занимао се съ државнимъ пословима, обраномъ отачбине, землѣдѣліемъ (као предузиматель) и съ наукомъ. Ни изъ овогъ ни изъ разрећеня народа на више редова (каста), као што е найвише развіено было у Мисиру и Индіи, неможемо заключити, да су стари полезность дѣобе раднѣ тако ясно увидили, па да су зато и дѣобу раднѣ у свое државе увели.

§ 63.

Грчки списатели сматрали су свако кућенѣ више съ нравствене (моралне) стране, и само као средство да се моралне цѣли испунити могу. Свака тежня човека, да више набави, него што му е нужно, да своме моралномъ опредѣлѣню одговори, сматрала се као неморална. Ньіови ученици Римляни нису у томе свое учителѣ млого претекли, и одликовали су се одъ Грка само тимъ, што су землѣдѣліе и трговину (особито крупну) као поштена грађанина достойна заниманя припознавали. Но поредъ овако слабогъ успѣха, што се економны основа тиче, опетъ су неки грчки учени мужеви поедине стране економногъ народногъ живота добро упознали. Ксенофонъ увиђа полезность дѣобе раднѣ и доказуе е вѣшто и практично. Аристипъ представля уживанѣ добара као условлѣ душевногъ савршенства. Ако е Платонъ противъ свакогъ матеріялногъ имання было, то е опетъ и онъ нужность стварногъ уживаня и полезность дѣобе раднѣ припознао. Платонъ е природу *новаца* сватіо, и зато е за одржаванѣ продае друго

Digitized by Google

какво єстиніє добро препоручивао. Аристотелъ разликовао є у кућеню *набавлянѣ* и *употребляванѣ*. Добра, коя се набавляю, троякогъ су рода по нѣму: *природна добра*, стока, растѣнія и т. д., *новци* посредствомъ трговине, урађуюћи заната и т. д. и *руде* посредствомъ рудокопства. Природна се добра немогу по вольи прекомѣрно умложавати, и ньіово прибавлянѣ є свакогъ грађанина достойно. Новцима се иманѣ до бескрайности увећати може, али та є радня непоштена, єръ єдно иманѣ пропаданѣмъ другогъ расте. Производи рудокопства, нити се по вольи могу умложавати, нити су плодови природе. Трговина є по нѣму опетъ нужна, па зато су и новци полезни. Но да небы ни новци ни трговина нужни были, желіо є Аристотелъ, да у држави само толико людій живе, колико се простомъ радньомъ землѣдѣлія издржавати могу, и то тако лако, да іимъ доста времена за душевно изображаванѣ остане. Римляни су къ томъ извозъ новаца забраньивали, а такове кораке државне власти одобравали су ньіови найученіи люди (Плиній, Цицеронъ).

§ 64.

Ни цѣо средньій вѣкъ ніє време, у комъ є државна економія постала. Ничіє иманѣ ніє на дуже време сигурно было, єръ изъ Азіє долазећи и гонѣни одъ ньи урођени народи нису се никако на єдномъ мѣсту станити могли, нити се поредъ ратногъ духа времена тежня за матеріялнимъ удовольствомъ оснажити и остварити могла. Уживанѣ добара было є ограничено, зато су и средства ньіовогъ набавляня найпростія, кадкадъ найсуровія и найнеправеднія была. Найснажніи и найвећій у држави уживао є просте земальске производе, зато є само за таковимъ добрима тежіо, коя ће му ова уживаня найболѣ осигурати, а то су быле *землѣ*, или іошъ и *рад-*

Digitized by Google

ницы, кои ће га одчасти одъ странногъ нападаня чувати и бранити, а одчасти землю обдѣлаваюћи нѣга и нѣгове войнике ранити. Трговине нису имали, безъ нѣ пакъ нема саобраћая ни међу народима, ни међу найманьимъ предѣлима, а безъ тогъ и никаквогъ другогъ напредка. Доцніе умложавали су се жительи сваке землѣ, а тимъ и приходи ньіовы господара, кои су по примѣру свои владателя и южны таліянски трговачки варошій своє веће приходе на већа уживаня обраћати почели. Трговина се подигне, вароши се осную. Трговцима су поедини господари земаля на руци были, єръ су ђумручке и друге дацiе за пратню крозъ ньіону државу одъ трговаца узимали. Еснафи се обште заведу и закони се и уредбе на подпомаганѣ трговине и рукодѣлія издаду. Богатство се почне тимъ (збогъ ограничене понуде) у поединимъ варошима нагомилавати. Господарима земаля недостану досадашньи приходи, да све упознате потребе намирити могу, но у томе су ій варошани подпомагали, а трудили су се, да за то корисне подпоре и права вароши и варошани добыю. По времену се извуку вароши сасвимъ исподъ тогъ господарства, ограде се зидовима и шанчевима и постану слободне вароши. Разна уређеня по варошима ишла су на користь саме вароши, а на убитакъ свію други мѣста и класа (еснафи). Землѣдѣлци на противъ угнѣтени (феудалствомъ), а оставлѣни одъ варошана нису се изъ своє сиротинѣ дићи могли. Раскошно племићство измишлявало є у свези съ владомъ свакояка средства, коима ће своє приходе увећати, немотрећи на то, какова ће отудъ слѣдства за народъ проистицати.

§ 65.

У овомъ є станю одъ прилике Сылій (duc de Sully) Француску нашао, кадъ є год. 1598. као по-

Digitized by Google

печитель кормиломъ француске државе управляти почео. Духъ ондашнѣгъ времена приписивао е свако богатство трговини и урађуюћимъ занатима, а посредствомъ њи новцима. Но опетъ су млоги британски и талїански списательи оногъ времена природу новаца добро сватили и науку о новцима съ успѣхомъ развили. Жанъ Боденъ (Ioannes Bodinus † 1596.), кой се као створитель економне науке сматрати може, браніо е съ другима у оно време обшта понятія о народномъ кућеню на научномъ, списательскомъ полю. Сила и богатство талїански република посредствомъ левантске трговине и цвѣтанѣ ханзеатскогъ саюза и Холандске склонило е све државнике оногъ времена, да се у своимъ економнимъ предузетцима по Боденовомъ изреченю „Reipublicae nervos in pecuniis consistere“ (новци су живци државе) управляю. Charles Davenant, Британацъ, оснивао е изрикомъ срећу државе на трговини, „ако вредностъ извезены одъ вредности увезены добара већа буде.“ Сылій одустане одъ тій обшты мнѣнія, и заузме се нарочито за забачену и угнѣтену землѣдѣлску класу, признаюћи землѣдѣліе за єдиный основъ државногъ благостаня. Савременици Сылія нису млоге добре савѣте нѣгове примити хтѣли, и ако е онъ кодъ владе издѣйствовао слободну трговину за жито (1601.), и млога друга олакшаваня за землѣдѣліе, то су се опетъ млоге наредбе у држави предузимале, кое се съ мнѣніемъ Сылія слагале нису, као: осниванѣ фабрика, устрояванѣ колонія и т. д. Ако су се у француском правительству добра слѣдства Сыліовогъ управляня врло и примѣћавала,[1]) цѣла Европа се тимъ пре и яче опетъ на старый и одъ Колбера престроеный путъ къ народной срећи обратила. Колберъ (Jean Baptiste Colbert † 1683.) француській попечитель одъ год. 1661. принео е првый найвише

Digitized by Google

къ томе, што су се у Француской и другимъ државама такова мнѣнія о народномъ благостаню уобичамла, коя новце, трговину и урађуюће занате за єдино условлѣ народне среће држе. Одкриће воденогъ пута у Источну Индію и у богате американске руднике, као и слѣдства тога за Шпаньску и Португалску, коє су нове землѣ међу собомъ подѣлиле, была су узрокъ да су и друге државе суревнуюћи истый начинъ државногъ кућеня узети тежиле. Колберъ се сматра као основатель тако наречене *трговне* или *меркантилне* економне *системе*, коя се често по нѣму *Колбертизамъ* назива.

[1]) Дугъ одъ 330 мил. liv. се исплати и 40 мил. liv. преко тога у каси у готову нагомила (1 liv. тадашня одъ прилике = 3 фр. садаш.).

§ 66.

Основи МЕРКАНТИЛНЕ СИСТЕМЕ су слѣдуюћи. Као што є онай приватный човекъ богатъ, кой найвише новаца има, єръ за новце сва друга себи потребна добра набавити може, тако се и свакій народъ обогатити може, ако се потруди, да доста новаца набави. Къ овомъ обогаћаваню єу два пута: или производъ драгоцѣны метала у земльи, или увозъ новаца изъ туђи земаля. Земля, коя драгоцѣны метала сама непроизводи, може се само увозомъ новаца изъ други земаля обогатити Новци се изъ други држава само посредствомъ трговине увозити могу, зато є найнужніє опредѣлити, съ каквимъ еспапима треба народъ да тргує, како бы новце изъ странны држава увозити могао. Државници и учени економи тадашнѣгъ времена (Боденъ — Bodin —, Лâ — Law —, Стуартъ — Steuart —, Чарлсъ Девнентъ — Charles Davenant —, Д. Юмъ — D. Hume —, А. Ценовези — A. Genovesi, — Соненфелсъ — Sonnenfels — и други) дошли су до тогъ убѣђеня,

Digitized by Google

да ће народъ, кой већу количину у цѣни израженогъ еспапа извози но што увози, тай вишакъ извоза, почемъ извозъ и увозъ равни быти мораю, увозомъ новаца изедначити. Зато:

1) нека правительство подпомаже увозъ сребра и злата и сировине (као евтиногъ еспапа), а нека напротивъ забрани извозъ драгоцѣны метала и сировы еспапа, да бы ови послѣдньи у унутрашньости наше државе у цѣни пали (нарочито жито и друга рана), како бы фабриканти евтино живити, и сировину за ниску цѣну куповати могли.

2) нека се подпомаже што више извозъ урађены еспапа, а ньіовъ увозъ да се строго забрани.

3) да се подпомажу фабрике и урађуюћи занати, еръ они производе вреднія добра; но и землѣдѣліє да се сасвимъ незабаци, еръ є оно изъ горенаведены узрока посредствено корисно, особито у онимъ предѣлима, гдѣ се фабрике држати немогу.

4) треба подпомагати и разнимъ преміяма (поклонима) ободравати и награђивати оне трговце, кои се у смислу меркантилне системе особито валяни покажу.

5) са страннимъ државама треба уговоре (трактате) начинити, коима ће се наша трговина подпомагати.

6) влада нека се за населбине (колоніє) постара, кое ће нама ньіове сировине евтино продавати, а зато одъ насъ урађене еспапе скупо куповати.

7) найболѣ су средство ћумруци, да се све наредбе правительства точно испуняваю.

§ 67.

Помоћу овы средства добывеный вишакъ извоза еспапа назвали су меркантилисте *добаръ трго-*

Digitized by Google

ный биланцъ, напротивъ е онай биланцъ трговине *рђавъ*, гдѣ е веће́й увозъ одъ извоза, еръ се по ныовомъ мнѣнію тай вишакъ увоза извозомъ новаца изравнати мора. Трговна система налази у томе найвећу срећу народа, кадъ се у држави врло млого новаца находи, заключаваћи изъ тога, да ће народъ, као и свакій приватный, у свако доба за те новце свашта што му потребно буде, одъ други народа набавити моћи. Неумѣсно е у овомъ случаю уравньивати станѣ приватногъ човека са станѣмъ читавогъ народа. Приватный може за своє новце (готово) свакадъ одъ другогъ приватногъ оне еспапе набавити, кои су му одъ потребе, народу е пакъ то често немогуће. У осталомъ узима народъ тимъ излишно далый путъ. Кадъ онъ новце одъ странны народа само зато купи, да за ньи странне еспапе доцніе купуе, зашто неузме за своє извезене еспапе одма потребне странне еспапе. Но ма како да е ова стварь за народъ найболя, наукомъ и искуствомъ свакидашнѣгъ живота се потврђава, да се народъ тимъ путемъ обогатити неможе. Онай народъ, кой у своіой земльи драгоцѣны руда нема морао бы се увозомъ сребра и злата изъ други земаля обогаћавати, а тимъ бы те землѣ сиромашиле. Ово се неслаже са савршенствомъ овогъ свѣта, да е само пропасть едногъ народа условлѣ среће други народа. Наука насъ пакъ учи, да новци као и други еспапи свою цѣну имаю, и да онамо теже, гдѣ су скупльи, а исто тако да се изъ оногъ мѣста мораю удалити, гдѣ іи сувише има, и гдѣ су дакле евтиніи. Но меркантилисте доказую своє мнѣніє, т. е. да се изъ едне землѣ више еспапа може извозити, него што се увози, и да се дакле зато више новаца може увозити, него што се извози, посредствомъ течая *мѣчица* и посредствомъ *ђумручны протокола* о извозу и увозу. Уколико ова на-

Digitized by Google

поменута средства за доказъ служити могу, треба испытати.

§ 68.

Течай (курсъ) *мѣница*, ако се заиста по чистой металной цѣни новаца одъ своглъ пари — равне цѣне мѣница (100 фр.) са означеномъ сумомъ новаца (100 фр.) — удалява, непоказує извѣсно, да се више новаца изъ землѣ извезло или у землю увезло, и зато неможе се као средство за опредѣлѣнѣ трговногъ биланца употребити. Течай мѣница 1) показує само, да єдна земля ніє толико другой новаца послала, колико є одъ нѣ примила, но изъ тога се несме заключити, да су се ти новци збогъ примлѣны или издаты еспапа шиляли; 2) течай мѣница међу поєдинимъ трговачкимъ варошима, означава само за два народа, да є єданъ више еспапа послао, но што є одъ оногъ другогъ приміо, а међутимъ може онай народъ, кой више прима, на другу страну више издати. Зато бы морали течає єдногъ трговногъ мѣста у одношеню на сва друга мѣста, а исто тако и течає свію други мѣста у одношеню на наше трговно мѣсто сматрати. Онда бы могли отудъ, ако подъ 1) наведене околности узрокъ течая нису, заключити, коя є земля више новаца примила, и коя є зато више еспапа извезла. Но кадъ бы се све околности притомъ у призренѣ узеле, и кадъ бы све узроке точно испытали, нашли бы ямачно, да є извозъ увозу свакадъ раванъ. Но ово израчунавати тешко є, єръ често нестои наша земля са страннимъ трговнимъ мѣстима у непосредственой трговной свези, него текъ посредствомъ єдногъ или више други мѣста, тако да се течай између два трговна мѣста свакадъ по течаима други мѣста управля.

Digitized by Google

§ 69.

И *ђумручни протоколи* су тако погрѣшни, да іи за точно опредѣливанѣ биланца неможемо употребити. И данданашньи се млога правительства, коя неумѣсность трговне системе и трговногъ биланца увиђаю, опетъ яко око тога труде, да изъ ђумручны тевтера дознаду, колико е земля кое године еспапа више извезла или увезла, и сматраю притомъ маньій извозъ одъ увоза, као губитакъ народа. Да су ово погрѣшна мнѣнія доказуе наука, а да се ђумручни списци притомъ немогу за строгъ и точанъ рачунъ употребити, увиђа се изъ слѣдуюћегъ:

1) У ђумручнимъ протоколима нису количине увезеногъ и извезеногъ еспапа точно означене, еръ се млого еспапа контрабандо (кришомъ) увози и извози. На сировине плаћа се при увозу врло мало или ништа, при извозу пакъ млого, напротивъ на урађенъ еспапъ плаћа се при извозу мало или ништа, а при увозу млого. Ако се земля коя поглавито съ производомъ сировине занима и ако зато странне урађене еспапе за извезену свою сировину купуе и увози, то ће одъ прилике увозъ извозу готово раванъ быти, као годъ и у ономъ случаю, ако урађене еспапе извози а сировину за ньи увози, — премда и ту савршене еднакости быти неће. Но ако се неки сирови или урађени еспапи извозе, други пакъ увозе, то мораю и рачуни за сваку државу други быти, како коя земля више урађеногъ или сировогъ еспапа увози или извози. Ове нееднакости могу се опетъ тайнимъ преношенѣмъ преко наше границе изравнати, тимъ лакше, што се они еспапи найвише кришомъ преносе, кои се найлачимъ ђумрукомъ обтерећаваю.[1]) Притомъ се рачунъ отежава и тимъ, што неки еспапи подъ едне држа-

Digitized by Google

ве маньій, кодъ друге сусѣдне веѣій ѣумрукъ плаѣаю.

[1]) Изъ слѣдуюѣи примѣра увиѣа се ствар ясніе.

Увозъ		Извозъ	
количина	ѣумрукъ	количина	ѣумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
2,000.000	100.000	1,000.000	150.000
ураѣ. есп.	по 15 %	ураѣ. есп.	по 5 %
1,000.000	150.000	2,000.000	100.000
3,000.000	250.000	3,000.000	250.000

Извозъ е дакле увозу раванъ и у количинама еспапа и у данку, кой се држави плаѣа. Напротивъ ѣе извозъ веѣій быти по данку, ако сировина 20 %, а ураѣенъ еспапъ досадашньій данакъ плати (resp. 200.000, и 100.000 = 300.000); истый бы пакъ остао, кадъ бы се у овомъ примѣру извозный данакъ на пола спустіо (50.000). Друкчіи е сасвимъ рачунъ по овомъ примѣру:

Увозъ		Извозъ	
количина	ѣумрукъ	количина	ѣумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
3,000.000	150.000	3,000.000	450.000
ураѣ. есп.	по 15 %	ураѣ. есп.	по 5 %
1,200.000	180.000	1,200.000	60.000
4,200.000	330 000	4,200.000	510.000

У првомъ, а особито у овомъ примѣру разлика ѣе быти и у количинама еспапа, а кадкадъ тимъ веѣа и у данку, ако се тайно преношенѣ, као што у животу

Digitized by Google

свуда быва, у рачунъ узме. Што се у слѣдуюћемъ примѣру одъ горенаведеногъ рачуна разликуе, то е кришомъ увезено и извезено.

Увозъ		Извозъ	
количина	ђумрукъ	количина	ђумрукъ
сировъ есп.	по 5 %	сировъ есп.	по 15 %
2,800.000	140.000	2,600.000	390.000
урађ. есп.	по 15 %	урађ. есп.	по 5 %
800.000	120.000	1.100.000	55.000
3,600.000	260.000	3,700.000	445.000

Урађеный еспапъ може се више кришомъ преносити, еръ маный просторъ иста цѣна заузима, и зато ће и рачунъ тимъ више се разликовати, што се найскупоцѣнии еспапи, кои найвише ђумрука плаћаю (као у Бѣограду: пушћули, прстенѣ, минђуше, женске косе, свиле, кремезъ и т. д.) найлакше и найвише преносе, еръ се одчасти лако сакрити могу, а одчасти велику користь трговцу приносе, ако слободно преко границе прѣђу.

§ 70.

2) По ђумручнимъ протоколима неможе се ни *каквоћа* еспапа точно дознати, еръ званичници ђумручни неумею или неће (изъ небрижльивости) свакадъ строго да е опредѣле, а често се одъ самы трговаца преваромъ, митомъ, пріятельствомъ на то наведу, да ньове еспапе као да су друге (по већой части ниже, евтиніе) каквоће у протоколъ заведу.

3) Колико е когъ еспапа преко границе прешло, опредѣлява се по цѣни увезены и извезены количина добара. Но кодъ опредѣляваня цѣне наилазимо на разне тешкости и несавршености. У

Digitized by Google

свакой се држави цѣне на другій начинъ опредѣлявaю. У некимъ каже е самъ господаръ еспапа (декларація), но онъ ће наравно свакадъ пре нижу него вишу или праву цѣну казати. Ако се правительство постояны цѣна држи, то ће такавъ списакъ цѣна (тарифа) после неколико година већь погрешанъ быти. А да се званичницима наложи, да они по свагдашньой пазарной цѣни ћумрукъ наплаћую и еспапе у протоколъ заводе, было бы у млого случаева врло трудно, а поредъ тога е несавѣтно званичнике у то станѣ поставити, да свое правительство варати могу. Неке државе управляю се притомъ по цѣнама извозногъ и увозногъ еспапа, као што су у *нашой* земльи, друге напротивъ рачунаю странный еспапъ по цѣнама нѣговогъ мѣста производа или главне продае. Наравно се потомъ протоколи више држава неће подударати, ако се у едной држави по едномъ, а у другой по другомъ или трећемъ начину рачуна. Ако се увозный еспапъ по цѣнама странне піяце рачуна, то ће намъ се свакадъ извозъ већій одъ увоза чинити.

§ 71.

Ово мнѣніе о народномъ благостаню придобыло е башъ с'тога, што е просто, тимъ више приврженика у прьватномъ и државномъ животу, тако да се млоге државе ни данданашньи погрешны и трговной системи одговараюћи уређеня отрести немогу. Но у колико ово мнѣніе површно мислеће и у ствари неразумѣваюће се люде лако и брзо за себе заузети може, то е оно опетъ одма у почетку доста противника — приврженика Сылія — нашло, одъ кои му е Кеней доондашню велику важность сасвимъ изъ корена потресао. Кеней (François Quesnay рођ. 1694., † 1774. год.), краля францускогъ лѣкаръ, браніо е овай основъ: „Свакомъ е

Digitized by Google

познато, да се све ствари на овомъ свѣту одъ природе производе, и да се оне као плодови землѣ одъ людій присваяю, и на разне потребе обраћаю, зато е едино корисно, производно заниманѣ човека обдѣлаванѣ земаля.“ Ове основе, кое су одчасти Сылій и други особито таліански списательи іоштъ пре поставили, довео е Кеней у научный строй, и произвео е тимъ другу економну систему, тако названу ФИЗІОКРАТИЧНУ, (ПРИРОДНУ, ЕКОНОМИСТИЧНУ, ФРАНЦУСКУ) СИСТЕМУ. Приврженици ове системе, физіократи, економисте, као: Мирабо — M. de Mirabeau, Мерсіе де ла Ривиеръ Mercier de la Rivière —, Тырго — J. Turgot —, Ле-Тронъ — Le-Trosne — — и други) бранили су и заштићавали су своіимъ у млогоме демократичнимъ мнѣніяма, трећу класу (tiers-état) [1]) народа тадашнѣ Француске — землѣдѣлце —, тако отресно и скоро претерано (фанатично), да се овимъ покретомъ у економной науци духъ наскоро послѣдовавшегъ равногъ покрета у државномъ и друштвеномъ животу на свакій начинъ изражавао, — а може быти и подпомагао. Мнѣнія физіократична распростране се брзо по цѣлой Европи, особито по Француской, Нѣмачкой и Италіи, али у исто добра а особито доцніе появе іимъ се вѣшти противници, (као: Мабли — G. Bonnot de Mably —, Галіяни — F. Galiani —, Вери — P. Conte Verri —, Домъ — Ch. Dohm —, Пфайферъ — I. F. v. Pfeiffer — и млоги други осимъ индустріялиста), кои су поедине основе економиста нападали и опровргавали, и тимъ истину тражећи науку све више и више усавршавали.

[1]) *Кеней* трудіо се и дворской партаи ово свое изреченѣ да докаже: „pauvres paysans pauvre royaume, pauvre royaume pauvre souverain.“

Digitized by Google

§ 72.

Држећи се свогъ горенаведеногъ основа поставили су физіократи за народно кућенѣ слѣдуюћа правила:

1) Землѣдѣліе треба особито да се одъ владе заштићава и подпомаже, сви државни расходи за овай предметъ опредѣлѣни производни су, и накнаћаваю се млогократнимъ плодомъ, зато нека се овай родъ расхода умложи и распространи.

2) Сва државна уређеня, коя су землѣдѣлію штетна и теретна, и коя землѣдѣлце по личномъ или имовномъ праву ограничаваю и обтереćаваю, треба уклонити, и другимъ больимъ замѣнити. Землѣдѣлци су єдина права производна, плодна класа народа (classe productive), господари земаля производни су такође, у колико се єдиный производный изворъ у ньіовой собствености налази, зато сачиняваю они особиту — тако названу господарску класу народа (classe des propriétaires), цѣо осталый народъ спада у неплодну класу (classe stérile). Све оно, што плодной класи преко трошкова обдѣлаваня остане, примаю господари земаля као *чистъ приносъ* (produit net) землѣ, кой се одчасти задржи, одчасти другимъ класама разда. Влада нека свакоякимъ уређеньима на то тежи, да овай чистъ приносъ увећа.

3) Урађуюћи занати и трговина, да се одъ сваки препрека слободногъ дѣйствованя ослободе (laissez faire et laissez passer!), єръ бы на ньи обраћени издатци губитакъ за народъ были, почемъ су то неплодна заниманя, и єръ ће се слободномъ конкуренціомъ найугоднія цѣна за све класе народа поставити, и тако се потребе народне найлакше намирити моћи.

Digitized by Google

4) Друге класе народа могу само толико новопроизведены добара уживати, колико земля буде чиста приноса имала, зато и влада неможе више трошити, но колико іой се одъ чиста приноса землѣ уступи. Чистъ приносъ налази се савъ найпре у рукама господара земаля, зато бы излишно и цѣли несходно было све класе народа данкомъ обтерећавати, кадъ ће остале класе опетъ савъ наложеный іимъ данакъ на господаре земаля пренети, него бы болѣ было мѣсто свію данашньи данака, єданъ єдиный т. є. *данакъ одъ землѣ* завести, кой ће непосредствено господари земаля плаћати.

§ 73.

Мнѣніє физіократа є одма у начелу погрѣшно, што се ствари и добра, као єдно значећа понятія узимаю. Истина све *ствари* имаю своє порекло у земльи, али се стварна *добра*, т. є. ствари съ некомъ вредности, непроизводе само одъ землѣ, него и одъ други производны извора — одъ раднѣ, капитала и природны сила. Одъ землѣ произведени найпростіи предмети немаю за насъ полезности, докъ іи посредствомъ раднѣ неприсвоимо. Ни найнезматнія радня неможе безъ помоћи капитала дѣйствовати, а природне силе налазе се у свима производнимъ изворима. Найлѣпшій грмъ неприноси намъ никакове користи (ако изузмемо ладъ, или што нездрава изпаренія купи) докъ га незапалимо, или одсѣчемо, кући донесемо, и млого коєшта одъ нѣга ненаправимо. Употребляванѣмъ раднѣ, капитала и природны сила више вреди онъ кадъ се одсѣче и кући донесе, но кадъ у планини стои, а све више и више, кадъ се греде, даске, клупе и т. д. одъ нѣга начине. Што физіократи поредъ исключне производности землѣ трговини и урађуюћимъ занатима сваку моћь производности одричу, мора се као

Digitized by Google

плодъ ньіове слѣдственоcти сматрати, но науци се притомъ велика услуга учинила, што се и ова занимання као полезна баръ сматраю, и што се слободна конкуренція за сва занимання препоручує. Желя пакъ, да се єднимъ данкомъ све правительствене потребе намирити могу, осуєтила се, не само у науци него и при самимъ опытима у некимъ државама, [1]) тако да су доцніє и млоги физіократи о нѣной умѣсности почели яко сумняти. Поредъ све погрѣшности физіократичногъ основа и нѣговы неки послѣдица мора се признати, да су физіократи найпоштеніє тежнѣ изявльивали [2]) и да су првый важный коракъ у обдѣлаваню економне науке учинили, тако да є ньіова система веѣъ семе у себи носила, изъ когъ се скоримъ временомъ наука у новомъ баръ по основу савршеномъ виду породити морала. Доцніє су се физіократи яко око тога трудили, да свою систему са *новомъ системомъ* у неко сагласіє и свезу доведу.

[1]) *Карлъ Фридрихъ*, маркграфъ баденскій, држао є опыте надъ неколико села' нѣгове државице по физіократичной системи, али никако ніє успѣти могао; но физіократи неприписую у томъ кривицу своіой системи, него маломъ простору, гдѣ су се опыти држали, као и томе што и ніедна варошь у томъ кругу была ніє.

[2]) Колико су се и одъ самогъ двора физіократи уважавали, види се изъ изреченя Лудвика XVI. о своимъ попечителю Turgot-у физіократу: „Il n'y a que M. Turgot et moi, qui aimions le peuple.“ Истина и Louis XVI. было є редакъ владатель, кой првый дворской партаи принадлежао ніє.

§ 74.

Овай новый строй економны основа, закона и правила зове се: ИНДУСТРІЯЛНА (радиности), СМИ-

Digitized by Google

СОВА СИСТЕМА. Адамъ Смисъ (Adam Smith рођ. 1723. † 1790.) родомъ изъ Скотске, сматра се као установитель индустріялне (антропократичне) или по нѣму назване смисове системе. Смисъ є првый ясно доказао, и доказано у научный строй довео, да нису производни извори исключно земля или трговина, него и капиталъ и поглавито радня, почемъ се ніедно стварно добро полезно употреблявати неможе, пре него што се нека количина раднѣ на нѣга необрати. Млоге истине смисове системе увиђали су пре Смиса и физіократи и други учени британски и таліянски мужеви, али Смисъ іи є у свезу довео, онъ іи є зреліє и дублѣ проникао и испытао, тако да се онъ као правый основатель економне науке са садашньимъ начелима сматрати мора. Премда су основна понятія и главно ове системе дѣло А. Смиса, то се опетъ цѣла наука одъ оногъ времена у многоме премѣнила, почемъ су се нека правила болѣ изяснила, друга пакъ сасвимъ наново поставила, и цѣло се у болый и ясніи редъ довело. И данданашньи ніє политична економія на точки савршенства, но то є баръ сигурно, да се съ ньомъ премѣне у основима догодити неће, него да ће се само изъ досадашнѣгъ нова мнѣнія развіяти, и тимъ се наука све више и више усавршавати. Овай важанъ посао олакшава се тимъ, што се по свимъ садашньимъ државама доста учены мужева налази, кои се или са самомъ политичномъ економіомъ или са нѣнимъ помоћнимъ наукама брижльиво занимаю, и што и саме владе увидивши велику важность политичне економіє свакояко напредакъ нѣнъ подпомажу. Понаособно пакъ обдѣлаванѣ народне економіє, као теоретичне части цѣле политичне или државне економіє, постало є текъ у новіє време кодъ Нѣмаца, и тимъ строгимъ разликованѣмъ разны частій економне науке предузео се

Digitized by Google

еданъ користанъ за науку путъ, еръ се теоретични закони найяснiе увнѣаю, кадъ су у свези, и оддвоени одъ практичны правила економне политике.

§ 75.

Главне мисли *системе радности* су:

1) Стварна се добра производе човечiомъ радньомъ заедно са земльомъ и капиталима, а вредность се добара опредѣлява по количини на ньи обраћене раднѣ.

2) Нiе само она радня производна, коя се на набавлянѣ сировы производа землѣ обраћа, него и она коя се съ ураћиванѣмъ сировине и съ трговиномъ занима, еръ се посредствомъ свiю ньи наше иманѣ умножава.

3) Найважнiя средства, коя производну дѣлательность раднѣ увећаваю, есу цѣли сходна *дѣоба раднѣ* и употребляванѣ капитала.

4) Ова сва три рода заниманя (заната т. е. землѣдѣлiе, ураћуюћи занати и трговина) треба влада на равный начинъ да подпомаже.

5) *Слободномъ конкуренцiомъ* опредѣляваю се найугоднiе цѣне еспапа, намирую се найлакше све потребе човечiе и подстрекава се найболѣ радиность народа.

6) Влада нека се само толико у економна заниманя народа мѣша, колико текъ да препреке само укланя, кое развитку радности на путу стое, и кое поедини небы уклонити могли, иначе нека неограничену *слободу у радности* особито у странной трговини дозволи.

7) Што се пакъ прихода саме владе тиче, то нека се тiи одъ чисты прихода граћана узимаю, у пред-

Digitized by Google

PARSONS LIBRARY University of MICHIGAN

узетцима економнимъ пакъ влада сама никадъ да неучаствує.

§ 76.

Ако су доцніє неки списатели поедине точке смисове науке опровргавали, [1]) или ако су и неки цѣлу систему као несавршену особито збогъ производности трговине и исключне производности раднѣ сматрали, и сами іи далѣ развіяли и изображавали, [2]) то су опетъ те борбе више на користьно на штету науке ишле, и основне мисли Смиса су необорене остале. Важни су напротивъ они противници индустріялне системе, кои основне мисли „дѣобу раднѣ и слободну конкуренцію," а тимъ и цѣо строй смисове науке нападаю, и кои су подъ именомъ *соціялисте* и *комунисте* познати, као што се тежня ньове системе СОЦІЯЛИЗАМЪ (задружность) и КОМУНИЗАМЪ (заедничность, обштность) зове. Овай покретъ у народной економіи неодноси се само на теоретичну премѣну у науци, премда є установительима можебити найвише до тогъ пытаня было, него напада и смѣло обара све државне, друштвене и нравствене (политичне, соціялне и моралне) истине свію досадашньи вѣкова. Зато се и онъ неможе назвати само ображаванѣ и развіянѣ станя човечієгъ рода, него стваранѣ новы людій, новы држава, новогъ свѣта, по закону и начину, кои све досадашнѣ уништаваю. Соціялизамъ и комунизамъ старогъ и среднѣгъ вѣка разликую се по томе одъ новієгъ, што су они више слѣдство философичне фантазіє и религіозне занешености были. Іоштъ у старо време налазимо кодъ *Есеяца*, *Епикуреяца*, *Питагора* и *Платона*, да се обштность иманя часъ у теоріи бранила, часъ и у самомъ животу остварала. Овакови су се примѣри доцніє и у христіянству догаѣали. Млога литерарна дѣла су до данашнѣгъ да-

Digitized by Google

на обштность иманя манѣ или више препоручуюћи, на красный, досетљивый, смѣшный а притомъ друге къ дублѣмъ размишляваню побуђуюћій начинъ, на свѣтъ изишла, као дѣла (о Елдораду, Икарiи, Утопiи и т. д.): *Моруса*, *Кампанеле*, *Бакона*, *Харингтна*, *Фенелона*, *Морелiя*, *Свифта*, *Кабе-а* и т. д. У найновiе време су соцiялистичне и комунистичне идее бранили и распространявали: *С. Симонъ*, *Фурiе*, *Онъ*, *Прудонъ*, *Анфантенъ*, *Базаръ* и iошъ више ньи.

[1]) Паунелъ — Pawnall —, Ладрделъ — Earl of Lauderdale —, Дитанъ — Dutens —, Емилтнъ — Hamilton —, Листъ — List —, Ганилъ — Ganilh —, Фулда — Fulda —, Луденъ — Luden —, Милеръ — A. Müller — и iошъ више ньи.

[2]) Рикардо — D. Ricardo —, Малсусъ — Malthus —, Мак-Кулохъ — Mac-Culloch —, Синѣръ — Senior —, Канаръ — Canard —, Сей — Say —, С. де Сисмонди — Simonde de Sismondi —, Траси — Tracy —, Бланки — Blanqui —, Дрозъ — Droz —, Роси — Rossi —, Цоя — Gioia —, Jacob —, Lotz —, Storch —, Hermann —, Schön —, Bülau —, Riedel — Rau и млоги други.

§ 77.

Гдѣ деспотизамъ влада, нема истина сигурности приватногъ иманя, али тимъ манѣ и комунизма. Деспотъ е учасникъ у иманю свакогъ поединогъ, комуниста пакъ тежи, да сви поедини у иманю свiю участвую. Съ деспотизмомъ се дакле комунизамъ неслаже, пре се пакъ та слога съ патрiярхалномъ формомъ државе помислити може. Найживлѣ се у старой исторiи комунизамъ у теократичной држави Мойсея представля, гдѣ съ едне стране законъ заповѣда, да се сваке седме године полѣ угари, и да слуге и слушкинѣ, надничари и странни *плодове зе-*

Digitized by Google

млѣ (туђе) *као прави господари* уживати могу, при другой прилици пакъ, да се све *њиве и куће* изванъ вароши лежеће сваки 50 година, ако су продате, њіовимъ првимъ господарима или наслѣдницима *поврате*. На 9000 равны частій подѣлѣну землю у Шпарти обдѣлавали су Илоти и Періици, кои су обшти радници слободногъ народа были. Ово се одчасти по свимъ грчкимъ државама примѣћавало. Економна страна манастирскогъ живота у христіянству оснива се на комунистичнимъ идеама, кое су неке секте и поодини распространитељи христіянства са своіомъ наукомъ у нужну свезу довести трудили се. *Селячки ратови* за време Лутера, кои су комунистичне тежнѣ свуда дѣломъ остваравали, показую доста, да є духъ времена хтѣо велике неравности у иманьима господе (светске и црквене) и селяка' да изглади. У почетку 16-га столѣћа основале су нѣмачке калфе друштво *небесны пророка*, кои су исповѣдали: да се заведе обштность имаия, да се укине бракъ (а на мѣсто тога да се млогоженство постави), и по томъ да престану све црквене и светске власти. *Двокрштеници* су учили, да се самъ собомъ слободный духъ човека неможе сложити са каквомъ власти или иманѣмъ: свакій духъ є себи законъ, свакій нека одъ ближнѣгъ узме, што му треба. Овакове идее распрострле су се быле по цѣлой западной Европи, и траяле су у разнимъ сектама и друштвима подъ свакоякимъ именомъ, у веѣой или маньой важности, крозъ толика столѣћа.

§ 78.

Францускомъ революціомъ сруши се грдный строй историчногъ права, коимъ се не само у Француской но и у цѣлой Европи, државно друштво крозъ толике вѣкове у навикнутой стеги држало. Репу-

Digitized by Google

блика е ослобођенѣмъ ниже класе народа одъ феудализма и млоги личны терета истина дала миліонима нову слободу, али економно станѣ свакога, ако ніе горе — болѣ ніе постало. *Бабефъ*, *Дарте'* и *Буонароти* почну са своимъ приврженицима основе противъ приватногъ права излагати, у чему су іи и правительство *Робеспіера* и членъ устава одъ 1793. год. „ да е издржаванѣ сиротны изъ државне касе *света дужность*“ подпомагали. Идее комунизма се съ найвећомъ ватромъ одъ радничке класе приме, еръ су по задобытку личны *човечіи* права', борба раднѣ противъ капитала, ратъ сиротинѣ противъ богатства на реду были. На мѣсто бывши привилегираца ступе капиталисте, кои су у кориснимъ предузетцима мудро свое капитале употребляваюћи све се више и више, особито за време обштегъ мира (одъ 1816. год.), обогаћавали. Капиталъ е у садашнѣ доба идолъ, коме се миліони кланяю, коме прилѣжанъ и ревностанъ човекъ свое тѣлесне и душевне снаге на жртву приноси, кой у толико већу яму између богатогъ и сиромаха, између фабриканта и радника отвара, у колико су ови прилѣжніи и ревносніи. Радникъ мора и свое здравлѣ у непрестаномъ, тешкомъ раду упропашћавати, да — у бѣди и оскудости жалостанъ животъ продужити може, и то безъ тѣшеће надежде на болѣ станѣ, но по већой части на горе. Ово очаяваюће станѣ найвеће класе народа, — наводе комунисте —, плодъ е смисове *дѣобе раднѣ*, *слободне конкуренціе* и изъ тога проистичуће *неприродне дѣобе иманя*. Задатакъ е соціялиста и комуниста, [1]) да овомъ злу одпомогну, и то мирнимъ, природнимъ путемъ, иначе ће се кадъ тадъ, али на свакій начинъ скоро, сама угнѣтена класа противъ овогъ нечовечногъ станя подиће, и *своя права*, съ великимъ губиткомъ други класа', задобыти. [2]) Средства и начинъ како ће се ове же-

Digitized by Google

лѣ мирнимъ путемъ оствaрити, тако су съ демократичнимъ и другимъ добримъ тежняма помѣшани, да се о слабо комъ привржeнику овы система строго опредѣлити може, коіой страни кой више принадлежи. [3])

[1]) Премда су у ствари исти основи и соціялиста и комуниста, то се они по извођеню слѣдственоcти изъ тій основа разликую, — но не вештествено, него само у колико су *манѣ* или *више* свомъ основу слѣдствени. Соціялисте (особито они блажіи) оставляю по већой части садашнѣ уређенѣ држава (премда не сви), и траже да радници заеднички раде и живе, поредъ тога да свакій заслужено самъ и са своіомъ фамиліомъ ужива, а по смрти да га родбина или другій кой по завѣштанію наслѣди; земля пакъ да остане обшта. Комунисте (као и претеране соціялисте) напротивъ непризнаю никакво особно стварно право приватногъ, него желе више, да се цѣо строй држава и државе премѣни, да су дѣца обшта, почемъ фамиліе нема, да се и особитый вѣрозаконъ уведе, кой новой држави одговара и т. д. Но ова се мнѣнія тако една у друга преливаю, да ни о двоици неможемо сигурно рећи, да се сасвимъ у мнѣніяма слажу. Свакій соціялиста, кадъ своe основе слѣдствено развія, пређе на комунизамъ.

[2]) Зато е Прудонъ собственицима иманя (propriétaires) могао рећи: „Вашь е задатакъ, да народъ изъ овогъ станя ослободите (еманципирате) —, стрепите, ако се ваши ранѣници пре времена за пунолѣтне прогласе; немойте насъ дражити, да вамъ наше очаянѣ дѣломъ изявимо, еръ ако вашимъ солдатима за рукомъ и изађе да насъ угуше, опетъ нећете предъ нашимъ послѣдньимъ силама мейданъ одржати моћи. — Ово ніе крвничко убійство владателя или грађана, ніе отровъ или пожаръ, ніе заустава раднѣ или изселяванѣ, ніе буна или самоубійство; ово е нешто већегъ дѣй-

Digitized by Google

ства и већегъ ужаса, ово є нешто, у чему се све о но заедно налази!!“ —

[3]) Ніє се зато нимало чудити, да су изъ злобне партичности неки бранительи абсолутны идеа и найправедніє тежнѣ народны представника или пріятеля, као изливе комунистичногъ духа оглашавали и ружили. У повременой политичной (публицистичной) литератури су понятія комунизма и соціялизма тако протегльива (еластична), да се одъ разны владаюћи партая часъ єдна часъ друга противна партая тимъ именомъ назива, или болѣ реѣи у омразу кодъ већине народа доводи. Селякъ, майсторъ, и трговацъ као неограничени господари свои земаля и своегъ покретногъ иманя, неће никадъ пріятельи комунизма быти, зато ће се они найсигурніє и съ уставницима онепріятельити, ако се свакій противникъ обсолутне владе као соціялиста и комуниста извиче. Лако є дакле поняти, што абсолутне (реакціонарне) владе текъ по уништеню покрета каквогъ толике комунисте одкрію, кои се за време покрета никако показали нису.

§ 79.

Новіи (модерный) соціялизамъ представля се поглавито *Сен - Симономъ* (Claude Henry comte de Saint-Simon рођ. 1760. † 1825.), кой є одъ своє младости већъ у философичнимъ испытиваньима блудећи, како да човечіє станѣ поправи, на ово увѣренѣ дошао: Преће є карактеръ државногъ друштва бью, да люди люде на свою ползу обраћаю; кой побѣђеногъ непріятеля неубіє (и одма као дивлякъ непоеде)., тай га као роба сачува; одъ строгогъ робства прешло се доціє на блажіє невольництво (Leibeigenschaft, вольность - слобода), а одъ овогъ на зависимость наямника одъ капиталисте и предузимателя. Ни ово станѣ неодговара опредѣлѣню и до-

Digitized by Google

стоянству човечіємъ; свакомъ човеку треба прилике дати, да се по могућству изобрази, и потомъ на руци му быти, да своіой способности одговараюћій посао изабере и ради, и да своме раду пристоећу накнаду прими и ужива. Ово да се постигне, нужно є, да се цѣло грађанство у єдно *радничко друштво* преобрати, коега ће плодове свакій членъ по своме дѣйствованю уживати по основу: *свакій по своіой способности, а свака способность по своимъ дѣлима* (chacun selon sa capacité, et chaque capacité selon ses oeuvres). Друштво се мора на три реда (каста) раздѣлити, на: *економе*, *учене* и *умѣтнике*. Сви люди безъ разлике, али свакій по своимъ способностима и дѣлима, имаће воспитанія, рада и одмора. Свакій ће се за оно изобразити, на што найвише наклоности има, свакій ће оно радити, за што є найспособніи, и свакій ће онолико уживати, колико заради. Штогодъ кой произведе, предаће общтемъ заєдничкомъ фонду, одкудъ ће му се припадаюћа часть издавати. Што кой већомъ прилѣжности и вѣштиномъ више заслужи, то є за живота нѣгова собственость, по смрти припашће све общтемъ фонду. Цѣлимъ друштвомъ управљаће особитый *свештеничкій редъ*, кой се самъ изъ таковы лица саставля, коя су найвећу любавь и привржeность къ друштву показала. Овай управљаюћій редъ оцѣньиваће способности, налагаће свакоме припадаюћій му посао, изрицаће казни и награде; — онъ ће другимъ речма живый законъ друштва быти, кой се у *врьовноме свештенику* — светскомъ паци — (père suprême) остваренъ показує. Ову свою систему є С. Симонъ *индустіялизамъ* назвао, но у оваковомъ виду, како смо є овдѣ представили, онъ є ніє познавао, почемъ су є текъ доцніє нѣгови ученици развили. — — Тежня С. Симона и нѣговы привржeника (С. Симониста) є у основу

Digitized by Google

сасвимъ племенита, али да предлагана средства и нужна слѣдства ништа невреде, доказую толики опыти, кои су се безъ успѣха за стваранѣ с. симонизма чинили. [1]) Право приватногъ иманя и особне слободе и идеа христіянства су тако са животомъ садашнѣгъ човечіегъ рода срасле, да е с. симонизамъ кодъ вѣчине на одпоръ наишао, како се о томъ пытанѣ поставило, едно или друго (алтернативно) примити или одбацити. Лична слобода, коя се са с. симонистичномъ державомъ неслаже, идеалъ е политичне свести садашнѣгъ времена, зато се ова нова система ни одъ найслободніе у свакомъ призреню изображене класе народа ніе примити хтѣла.

[1]) Найзнатніи приврженици С. Симона, кои су одчасти науку опытима у животъ увести трудили се, есу: M. Chevalier, Bazard, Roderigues, Enfantin, Carnot, Dugied, Leroux, Money, Pereire, Duveyrier, Reybaud и млоги други; одчасти L. Blanc, E. Sue, L. Rollin и т. д. као ближіи основа.

§ 80.

Као што се С. Симонъ за основателя новіегъ соціялизма сматра, тако се *Фуріе* (Ch. Fourier роѣ. 1772. † 1837.) као отацъ садашнѣгъ комунизма држи. И Фуріе говори о несавршености свѣта, и приписуе сво зло неприроднимъ уреѣньима човечіегъ друштва. Цѣо свѣтъ и свакій човекъ живи на основу *двойности* (дуализма): душа е *дѣйствующій*, тѣло *трпѣній* основъ човека, а тако свака планета, свака стварь живи у двойности. Човекъ е цѣль овогъ свѣта, али вредность поединогъ у овой цѣлости узвишава се, ако се онъ съ другимъ поединимъ сложи. Човека е задатакъ, да ову друштвену слогу оствари. Свако зло на свѣту проистиче изъ *едностраногъ и себичногъ* развіяня и удоволяваня стра-

Digitized by Google

стій. Она се слога (хармонія) неможе с. симонистичномъ наукомъ у дѣйство привести, єръ надъ човекомъ нетреба да влада особита класа (свештеника) людій. Човеку треба на волю оставити, да непрестано своє заниманѣ мѣняти може; нити треба да се онъ у своимъ дѣлима по принуђаваюћой сполашньой сили, него по *слободной наклоности* управля. Бракъ мора зато престати, дѣца су обшта, и воспитаваће се 300 — 500 душа у єдной кући одъ 12. — 14. године заєдно. Друштво ће се грађана и грађанкій на фаланксе одъ 1200 — 1800 лица съ пристойномъ земльомъ одъ ½ до 1 □ lieue подѣлити. Сви ће обитавати у єдномъ обштемъ зданію (phalanstère). Око тогъ зданія налазиће се обшта заєдничка радилишта и друга зданія. Радници ће се подѣлити по своіой вольи на маня друштва, и заслужено остаће ньіова собственость. После 1 — 2 сата рада, пређиће на другій посао, и у друга друштва, тако да ће се, почемъ свакій до 30 заниманя зна, и посао свакомъ милити. Што годъ кой заради или ужива, ставиће му се у рачунъ. Саобраћай єдногъ фаланкса съ другима одржаваће се обичномъ продаіомъ. Цѣлимъ друштвомъ управляће єдно *изборно правительство.* — — Поредъ овако неки добры или баръ племениты мыслій Фуріера, кое се по већой части никадъ остварити немогу, налази се у нѣговой као и у с. симоновой системи толико нашой разумности (интелигенціи) противны основа, и толико правы лудорія, [1]) да бы се човекъ противъ волѣ цѣлой ствари смеяти морао, да ученици [2]) нѣгови те непрактичне и смѣшне идее у ньіовимъ дѣлима брижльиво избѣгавали нису.

[1]) Фуріє є тако о истини своє системе увѣренъ быо, да є толико година свакій данъ кући долазећи надао се затећи какво писмо или каквогъ миліонера, кои

Digitized by Google

му за остваренѣ нѣговогъ спасоносногъ плана нужне капитале нуди. У овой надежди живіо е онъ до послѣднѣгъ дана живота свогъ. Охрабренъ погдѣкоимъ добримъ мислима, држао е Фуріе свою систему не као плодъ човечіегъ духа, него као изливъ волѣ и милости некогъ вишегъ суштества, кое се посредствомъ нѣга свѣту являю, па зато е и свашта, што му е у раздраженой и незаузданой фантазіи на умъ пало, съ найвеѣнимъ убѣѣенѣмъ и найчомъ оданости къ томъ нѣговомъ духу хранителю као нужну истину браніо. Смѣшно е нѣгово створенѣ свѣта: у браку Марса са Земльомъ родила се — — ягода (!!); изъ оногъ брака, кой ніе на наклоности (симпатіи) основанъ, родиле су се: зміе, китови и т. д.; кадъ се свѣтъ до свогъ савршенства развіе, родиѣе се: анти-змія, анти-китъ —, кои ѣе све зміе, китове и т. д. подавити!!

[2]) Привржениці комунизма, осимъ оны у преѣашнѣмъ § наведены соціялиста, осу: Babeuf, Owen, Proudhon, Cabet, Considérant, Cabot и т. д.

§ 81.

Изъ предидуѣегъ (као што наведосмо) цѣла борба соціялиста и комуниста у економномъ призреню управлѣна е противъ *дѣобе раднѣ* и *слободне конкуренціе*. Садашнѣ државе немогу се безъ дѣобе раднѣ и конкуренціе ни помислити, а да стваранѣ соціялистичны држава ніе напредакъ но назадакъ човечанства, то намъ човечіи здравый разумъ као и великій одпоръ (опозиція) одъ стране найискуснія и найслободніи мужева, [1]) показую. У колико су такове идее практичне, показали су сами ніови привржениці, почемъ се свако покушаванѣ систему на практичномъ полю развити утолико пре безъ успѣха срушило, уколико су се одъ стране комуниста и соціялиста веѣе и тврѣе надежде на

Digitized by Google

добаръ конацъ давале.[2]) Уосталомъ пребациваня дѣоби раднѣ и конкуренціи, да су свой бѣди радничке класе, узрокъ, немогу се као праведна одобрити. Болѣ е рѣчи, сва садашня рѣава уређеня држава плодъ су прећашньости, а што се *већина* радника у рѣавомъ станю налази, нису криве дѣоба раднѣ и слободна конкуренція, но оно уређенѣ државе, съ коимъ су оне нужно скопчане. Као што се свакадъ кривица непріятельске партае удвоява, тако е и овдѣ. Нити се радници свуда и свагда онако съ бѣдомъ боре, као што соціялисте ватрено представляю, нити су томе свакадъ и свуда узрокъ конкуренція и дѣоба раднѣ. Но ова неумѣсность комунизма и соціялизма неможе насъ на немарльивость у смотреню станя радничке класе навести, него напротивъ признаемо, да е найсветіи задатакъ државне економіе (понаособъ економне полиціе) природу ствари испытати и потомъ путъ и средства опредѣлити, коимъ ће се великій овай недостатакъ у државномъ животу уклонити и исправити. Ако пакъ досадъ одъ економне полиціе препоручивана средства и нису за свакій случай желю нашу у овомъ призреню задовольити могла, то намъ баръ іошъ тѣшећа надежда остае, да ће човечіи духъ доцніе и за ову болесть државногъ друштва снажногъ и сигурногъ лѣка наћи.

[1]) У явнимъ препиркама државны партая су се найватреніи републиканци противъ комунизма изражавали (међу остилима у Нѣмачкой: Ruge, Heinzen, Wolff и т. д.). Они виде у тежнима и дѣлима комуниста препреке, коима се ньови планови осуећаваю (по § 18. [3]), еръ іи противна партая найлакше побѣђава, кадъ предъ обштимъ явнимъ мнѣніемъ докаже, да они съ комунистама еднаке тежнѣ имаю. Што су пакъ неки демократи у поединнимъ приликама съ комунистама

(мнимо) сложно радили (противъ абсолутизма), то е тако природно, као годъ што се реакціонарне партае подпомажући комунисте у слоги съ њима противъ републикански правительства боре; — али и у првомъ и другомъ случаю нису комунисте и соціялисте као пріятельи но као саюзници примлћени, гдѣ се рѣаво средство добромъ цѣли правда. Да пакъ тежнѣ овы система важности велике за правительства-немаю, доказала е мудра влада Луи-Филипа, кой комунистама и соціялистама више година никакове препоне на путъ ставляо ніе, знаюћи да ће они, што су слободніи, тимъ се више и пре и у свимъ слабимъ своимъ странама народу показати, и тимъ сами себи на лакъ за владу начинъ пропасть привести, — као што е занста и было.

[2]) Опыти комунистични и соціялистични су одъ млоги и на млого мѣста правлѣни. *Онъ* (Robert Owen рођ. 1772. год.) найревноснiи комуниста, оснивао е у В. Британской и С. Америки и више пута комунистична друштва, но свакадъ е рѣавъ край свои предузећа доживити морао. Великимъ иманѣмъ (око 5 мил. фр. ср.), добромъ своіомъ нарави, изображенимъ, ученимъ, предузимаюћимъ духомъ подкреплѣнъ, ако никомъ другоме ніе, то е Ону могуће было свое планове остварити, да су ови поле могући были остварити се. Дѣлательность нѣгова неможе се описати, и при свемъ томъ и снажномъ помоћи одъ стране правительства и млоги приватны ніе опетъ успѣти могао, еръ е нѣгова система на таковимъ основима почивала, кои се кодъ садашнѣгъ колѣна людій неналазе (обшта чесность, любавь къ поредку и раду и т. д.). Год. 1818. е Онъ свое планове конгресу ахенскомъ представіо, но безъ свакогъ успѣха. Енглеска влада е пакъ при пытаньима о радницима и фабрикама често одъ нѣга савѣтъ тражила и примала. — Поредъ млоги соція-

Digitized by Google

листичны и комунистичны манѣ важны покушаваня у западной Европи и у сѣверной и южной Америки, найзнаменитіе е соціялистично друштво после юлійске революціе у Паризу. Іошъ пре революціе почео е *Базаръ* съ апостолскомъ ревности соціялистичну науку по Паризу явно проповѣдати и приврженике и слушателѣ око себе купити. Друштво се уложи, новине се едне осную, више књига и књижица (брошура) кое су се по веѣой части бесплатно раздавале, извѣу на свѣтъ и цѣло се тако добро устрои, да е друштво и за народъ и за правительство одъ велике важности постало, особито онда, кадъ су се и у млогнимъ департаментима соціялистичне школе по примѣру париски завеле. Тужба неки депутираца кодъ камере противъ соціялиста и ньове науке ишла е више у рачунъ овима, кои су свое основе у явнимъ листовима правдали, и тимъ као противна партая (опозиція) владе веѣу количину приврженика добыли. Овимъ успѣхомъ побуѣене неке соціялисте почну слѣдствени своимъ начелима све више и више основе свое разлагати, на кое други чланови нису пристати хтѣли, као уништенѣ брака. Неслога ова приведе раздоръ у друштво, неки и то важни чланови иступе изъ друштва, други почну явно нѣгове слабе стране представляти, тако да е соціялизамъ све више и више одъ свое преѣашнѣ важности губіо. Напослѣдку се и сама полиція умѣша, (1832. год.) школе позатвара, и чланове растера. Іошъ за неко време држао се Анфантенъ на своимъ польскомъ добру съ малимъ друштвомъ у соціялистичномъ животу, но и овдѣ се као и свуда одъ полиціе поватаю и суду предаду, кой заиста све поглаваре и осуди. У буни Февр. 1848. была е ова партая умѣрена, а и у крвавой юнійской борби (коя е съ викомъ „vivre en travaillant ou mourir en combattant“ започета), побѣди е републиканска влада.

Digitized by Google

VI. ЛИТЕРАТУРА ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ.

§ 82.

Литература о самой *исторіи државне економіе* дѣлаюћа состои се изъ слѣдуюћи найважніи дѣла:

Allgemeine Geschichte der Handlung und Schiffahrt, der Manufakturen und Künste, des Finanz- und Kameralwesens zu allen Zeiten und bei allen Völkern. Breslau 1751. - 54. 3 части.

K. G. Rössig: Versuch einer pragmatischen Geschichte der Oekonomie- Policei- und Kameralwissenschaften. Leipzig 1781. 2 части.

Friedrich Ch. Jonathan Fischer: Geschichte des deutschen Handels, der Schiffahrt, Fischerei, Erfindungen, Künste, Gewerbe, Manufakturen, der Landwirthschaft etc. etc. — Hannover 1785. - 1792. 2 части.

Adam Anderson: An historical and chronological deduction of the origin of commerce и т. д. London 1787. - 89. 4 части.

Chr. Daniel Voss: Einleitung in die Geschichte und Literatur der allgemeinen Staatswissenschaft. Leipzig 1800. - 02. 2 части.

Böckh: Die Staatshaushaltung der Athener. Berlin 1817. 2 части.

Digitized by Google

A. H. L. Heeren: Handbuch der Geschichte der Staaten des Alterthums mit besonderer Rücksicht auf ihre Verfassungen, ihren Handel und ihre Colonien. Göttingen 1810.

— — Ideen über die Politik, den Verkehr und den Handel der vornehmsten Völker der alten Welt. Göttingen 1824. - 26. 5 частій.

C. H. Rau: Primae lineae historiae politices sive civilis doctrinae. Erlangae 1816.

L. Reynier: De l'économie publique et rurale des Celtes, des Germains et des autres peuples du Nord et du centre de l' Europe. Génève et Paris 1819.

— — De l'économie publique et rurale des Perses et des Phéniciens. Gén. et Par. 1820.

— — De l'économie publique et rurale des Arabes et des Juifs. G. et P. 1820.

— — De l'économie publique et rurale des Egyptiens et Carthaginois, précédée des considérations sur les antiquités Ethiopiennes. G. et P. 1823.

— — De l'économie publique et rurale des Grecs. G. et P. 1825.

Сва ова Reynier-ова дѣла превео є на нѣмачки: Franz Damance, Heidelberg 1833.

G. von Gülich: Geschichtliche Darstellung des Handels, der Gewerbe und des Ackerbaues der bedeutendsten handeltreibenden Staaten unserer Zeit. Jena 1830. 2 части.

Ioh. H. M. von Poppe: Geschichte aller Erfindungen und Entdeckungen im Bereiche der Gewer-

Digitized by Google

be, Künste und Wissenschaften, von der frühesten Zeit bis auf unsere Tage. Stuttgart 1837.

Chr. F. A Hasse: Cuinam nostri aevi populo debeamus plurimas oeconomiae publicae et statisticae notiones? Lipsiae 1828.

A. Blanqui: Histoire de l'économie politique en Europe depuis les anciens jusqu' à nos jours, — особито препечатано у: Cours d'économie politique. Bruxelles 1839. На нѣмачки превео F. I. Buss, Karlsruhe 1840. 2 части.

Fried. Schmitthenner: прва часть нѣговогъ дѣла: Zwölf Bücher vom Staate, oder systematische Encyclopaedie der Staatswissenschaften, коя е позната и подъ овимъ насловомъ: Grundlinien der Geschichte der Staatswissenschaften, der Ethnologie, des Naturrechts und der Nationalöconomie. Giessen 1838.

§ 83.

Найглавнія дѣла изъ *меркантилне* системе су кодъ *Фианцуза* ова:

Jean Bodin: Les six livres de la republique. 8. издан. Génève 1629. Исто дѣло латински одъ нѣга самогъ преведено, 5. изд. у Франкфурту 1822.

Testament politique de J. B. Colbert, ou l'on voit tout ce que s'est passé sous le règne de Louis le Grand jusqu'en l'année 1684. La Haye 2. изд. 1712.

I. F. Melon: Essai politique sur le commerce. Amsterd. ново изд. 1742. Нѣмачки Jena 1740.

Fr. de Forbonnais: Elémens du commerce. Leyde 1754. Нѣмачки Hamburg 1755.

Digitized by Google

— — Principes et observations économiques. Amst 1767. Њмачки Wien. 1767.

F. L. A. Ferrier: Du gouvernement considéré dans ses rappots avec le commerce ou de l'administration commerciale opposée aux économistes du 19me siècle. Paris 1808. Она е књига написана за правданѣ и обрану наполеоновогъ континенталногъ запта. Нарочито противъ садржая нѣногъ писали су: Du Bois-Aimé: Examen de quelques questions d'économie politique et notamment de l'ouvrage de Mr. Ferrier. Paris 1823.; и: De Cazaux: Bases fondamentales de l'économie politique d'après la nature des choses. Paris 1826.

§ 84.

Међу *енгелескимъ* и *таліянскимъ* меркантилистама су найзнатніи:

Th. Mun (Мönъ): Treasure by foreign trade. London 1664.

John Law (Лâ): Money and trade considered. Edinburgh 1712. Француски La Haye 1720. [1])

J. Child (Чайлдъ): A new discours of trade. London 1668.

Charles Davenant (Девнентъ): The political and commercial works — relating to the trade, and revenue of England, the Plantation trade, the East - India trade and African trade. Скупіо и пречистіо Charles Whitworth, London 1771.

Th. Mortimer: Elements of commerce and finances. London. 1773. Њмачки I. A. Engelbrecht, Leipzig 1781.

Digitized by Google

James Stewart (Џемсъ Стуартъ): An inquiry into the principles of political economy. Lond. 1767. Нѣмачки Hamburg 1769. - 70. 2 части; и Tübingen 2. изд. 1786.

Antonio Serra: Breve trattato delle cause che possono far abbondare li regni d' oro e d' argento, dove non sono miniere. Napoli 1613.

Bernardo Davanzati: Lezioni delle monete. Firence 1588.

D. Turbolo: Discorsi e relazioni sulle monete del regno di Napoli. Napoli 1629.

G. Belloni: Dissertazione sopra il commercio. Roma 1750.

Ant. Genovesi (Џеновези): Lezioni di commercio osia d' economia civile. Milano 1769. 2 части. Нѣмачки Leipzig 1776. 2 части.

[1]) Law е родомъ Скотацъ (рођ. у Еднибургу 1671. † 1729.), но свою државну дѣлательность показао е у Француской подъ Лудвикомъ XIV. и за време малолѣтности Лудвика XV.

§ 85.

Приврженици трговне системе у *нѣмачкой* литератури су међу осталима:

Caspari Klockii: Tractatus oeconomico - politicus de contributionibus. Norimbergae 2. изд. 1640.

— — Tractatus — — de aerario. Norimb. 1651.

J. J. Becher (von Speyer): Politischer Discours von den eigentlichen Ursachen des Auf - und Abnehmens der Staedte, Laender und Republiken — —. Frankfurt u. Leipzig 1672. (6. изд. 1749.)

Digitized by Google

W. Freiherr v. Schroedern: Fürstliche Schatz - und Rentkammer. Leipzig 1686.

J. F. baron de Bielfeld (родомъ изъ Хамбурга писао є француски): Institutions politiques. La Haye 1760. Нѣмачки су Gottsched и Schwabe издали Breslau 1761.

J. H. G. v. Justi (†1770.): Staatswirthschaft — —. Leipzig 1755.

(J. v. Horneck): Oesterreich über alles, wenn es nur will. — — 1654. У нечему премѣнѣно изишло є ово дѣло и подъ насловомъ:

Herrn J. v. Horneck's Bemerkungen über die österr. Staatsöconomie — — von B. F. Herrmann, Berlin u. Stettin 1781.

J. v. Sonnenfels: Grundsaetze der Policei - Handlungs - und Finanzwissenschaft. Wien 1765. 3 части.

J. G. Fichte: Der geschlossene Handelsstaat. Tübingen 1800. и Wien 1801.

Joh. G. Büsch: Abhandlung über den Geldumlauf. Hamburg u. Kiel 2. изд. 1800. 2 части.

— — Saemtliche Schriften —. Hamburg 1824.[1])

[1]) Као *противници меркантилне* системе могу се навести:

D. Saavedra Faxardo (Фахардо, Шпаньолацъ): Idea d' un principe Christiano, representada in cien empresas. Латински: Idea principis Christiano - Politici 101 symbolis expressa. Amstd. 1661.

William Petty: Treatise on taxes and contributions. Lond. 1667.

Digitized by Google

Dudley North (Норсъ): Discourses on trade, principally directed on the cases of interest, coinage, clipping and increase of money. Lond. 1691.

Esprit de Sully (духъ Сылія). Dresde 1768. Ова е књига изводъ изъ сыліовы мемоара.

Paolo Parutta: Della perfezione della vita politica. Venezia 1579.

Bois-Guillebert (Боа-Гильберъ): Factum de la France. Paris 1707.

England's Great Happines (Енглеске велика надежда), or a dialogue between content and complaint. Lond. 1675.

Чайлдъ, *Бышъ* и *Соненфелсъ* се такође ка строгимъ меркантилистама нечисле.

§ 86.

У смислу *физіократне системе* писали су међу *Французима:*

François Quesnay (Кеней): Tableau économique avec son explication. Versailles 1758.

— — Maximes générales du gouvernement économique et d'un royaume agricole. Versailles 1758. Њмачки Frankfurt u. Leipzig 1770. - 71. 3 части.

Marquis de Mirabeau: L'ami des hommes, ou traité de la population. Paris 1756. Њмачки Hamburg 1759. 2 части.

— — Théorie de l'impôt, ou moyens surs et faciles de diminuer les impôts. Paris 1760.

— — Supplément à la théorie de l'impôt. La Haye 1776.

Digitized by Google

— — Philosophie rurale, ou économie générale et particulière de l' agriculture. Amstd. et Paris 1763. Њмачки Wichmann, Liegnitz u. Leipzig 1797. - 98. И іошъ више дѣла Мирабо-а.

Vincent de Gournay: Essai sur l' ésprit de la législation favorable à l' agriculture. Paris 1766. 2 части.

Mercier de la Rivière: L'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Paris 1767.

— — Intérêt de l'état. Amstd. et Paris 1770.

Nicolas Baudeau: De l'origine et des progrès d'une science nouvelle. Londres et Paris 1768. Немачки Karlsruhe 1770. и Wien 1774. И Бодо е писао млого.

A. R. J. Turgot: Recherches sur la nature et l'origine des richesses. Paris 1774. Њмачки Mauvillon, Lemgo 1775.

— — Réflexions sur la formation et la distribution des richesses. Paris 1784.

E. B. de Condillac: Le commerce et le gouvernement considérés rélativement l'un à l'autre. Amst. 1776.

G. F. Le-Trosne (Летронъ): De l'ordre social, ouvrage suivi d' un traité élémentaire sur l'intérêt social, la valeur, l'argent, la circulation, l' ndustrie, et le commerce interieur et exterieur. Paris 1777. 2 части. Њмачки Wichmann, Leipzig 1780. 2 части.

(François Quesnay): La physiocratie, ou constitution naturelle du gouvernement le plus avantageux au genre humain. Recueil publié par S. P. Du-Pont, Yverdon 1768. - 69. 6 частій.

Digitized by Google

§ 87.

Међу *нѣмачкимъ* физіократима су найзнаменитіи:

Isaak Iselin: Versuch über die gesellshaftliche Ordnung. Basel 1772.

— — Träume eines Menschenfreundes. Basel 1776. 2 части.

— — Ephemeriden der Menschheit. Basel 1776.

J. A. Schlettwein: Les moyens d' arrêter la misère publique et d' acquitter les dettes des états. Carlsruhe 1772. Изишло є и нѣмачки.

— — Die wichtigste Angelegenheit für das ganze Publikum: oder die natürliche Ordnung in der Politik überhaupt, besonders aber die allgemeine Freiheit im Handel und Wandel; — — —. Karlsruhe 2. изд. 1776. 2 части.

— — Schriften für alle Staaten zur Aufklärung der Ordnung der Natur im Staats - Regierungs - und Finanz - Wesen. Karlsr. 1775. I. часть. Онъ є іоштъ млого писао.

(Carl Fried. Markgraf von Baden): Abrégé des principes de l' économie politique. Carlsr. et Paris 1772. Нѣмачки Sass, Dessau 1783. [1])

Jakob Mauvillon (Мовильонъ): Sammlung von Aufsätzen über Gegenstände aus der Staatskunst, Staatswirthschaft und neuesten Staatengeschichte. Lpzg. 1776. I. часть.

— — Physiokratische Briefe an Herrn Professor Dohm, oder Vertheidigung und Erläuterung der wahren staatswirthschaftlichen Gesetse, die un-

Digitized by Google

ter dem Namen des physiokratischen Systems bekannt sind. Braunschweig 1780.

Joh. Chr. Springer: Öconomische und cameralische Tabellen, mit Anmerkungen und einem Vorberichte von den Schicksalen der Cameralwissenschaft bey den französischen und deutschen Gelehrten. Frkft. u. Lpzg. 1772.

— — Ueber das physiocratische System. Nürnberg 1780.

Th. A. H. Schmalz: Encyclopaedie der Cameralwissenschaften. Königsberg 1797.

— — Handbuch der Staatswirthschaft. Berlin 1808.

Fr. K. Fulda: Ueber Nationaleinkommen. Stuttgart 1805.

— — Grundsaetze der oeconomisch - politischen oder Kameralwissenshaften. Tübingen 2. изд. 1820.

L. Krug: Abriss der Staatsöconomie oder Staatswirthschaftslehre. Berlin 1808.

W. Kraus: Ueber den Ackerbau, die Hauptquelle des Wohlstandes und der Glückseligkeit der Nation. Wien 1797.

J. H. Jung: Versuch einer Grundlehre saemtlicher Cameralwissenschaften. Lautern 1779.

[1]) Овай е владатель правіо опыте съ физіократномъ системомъ у своіой држави Важно е дѣло овогъ покушаваня тичуће се писао: C. W. v. Drais: Geschichte der Regierung und Bildung von Baden unter Karl Friedrich. Karlsruhe 1816. - 18. 2 части.

Digitized by Google

§ 88.

Као *противници физіократа*, но кои у систему Смиса неспадаю, могу се ови напоменути:

(François Veron de Forbonnais): Elémens du commerce. Ново изданіе Paris 1796. найболѣ е. Нѣмачки Kästner, Hamburg 1755.

— — Principes et observations économiques. Amst. 1767. 2 части. Нѣмачки Neugebauer, Wien 1767. 2 части.

Gabr. Bonnot de Mably: Doutes proposés aux philosophes économistes sur l'ordre naturel et essentiel des sociétés politiques. Paris 1768.

Jacques Necker (de): Oeuvres — —. Londres 1785.

Isaac de Pinto: Traité de la circulation et du crédit. Publié par Dumas. Amst. 1772. Нѣмачки Liegnitz u. Leipzig 1776. - 77.

Ferdin. Galiani: Dialogues sur le commerce des blés. Londres 1776. и найновіе изд. Berlin 1795.

— — Della moneta. Napoli 2. изд. 1780.

Pietro Conte Verri: Meditazioni sulla economia politica. Milano 1771. Нѣмачки Schmid, Manheim. 1785.

G. Filangieri: Della legislazione. Napoli 1780. - 86. Нѣмачки Ansbach 1788. - 91.

C. B. March. de Beccaria: Elementi di economia publica. Писато 1769. - 71., а печатано првый путъ у Scrittori classici italiani.

Arthur Young: Political arithmetic, containing observations on the present state of Great-

Digitized by Google

Britain, and the principles of agriculture. London 1774. Нѣмачки Kraus, Königsberg 1777. и A. Klokkenbring, Gotha 1793.

J. G. Schlosser: Zweifel über das neue französische System der Polizeifreiheit, insbesondere in der Aufhebung der Zünfte. Basel 1776.

— — Xenocrates oder über die Abgaben. An Göthe. Basel 1784.

Chr. W. v. Dohm: Ueber das physiocratische System. Leipzig 1778., и одъ Соненфелса издато у Бечу 1782.

J. J. Moser: Anti-Mirabeau, oder unpartheiische Anmerkungen über Mirabeau's natürliche Regierungsform, besonders in Absicht und Anwendung auf deutsche Länder. Frankfurt u. Leipzig 1778.

Hase: Noch etwas Anti - Physiocratisches. Leipzig 1780.

J. F. v. Pfeiffer: Natürliche, aus dem Endzweck der Gesellschaft entstehende, allgemeine Policeiwissenschaft. Frankfurt a M. 1779. - 80.

— — Der Anti-Physiocrat, oder umständliche Untersuchung des sogenannten physiocratischen Systemes, vermöge welchem eine allgemeine Freiheit und einzige Auflage auf den reinen Ertrag der Grundstücke die Glückseligkeit aller Staaten ausmachen soll. Frankfurt a. M. 1780.

— — Grundriss der Finanzwissenschaft nebst einem Anhange über die Unausführbarkeit des physiocratischen Systemes. Frkft a M. 1781. — Овай е списатель іошъ млого економны дѣла писао.

Digitized by Google

G. A. Will: Versuch über die Physiocratie, deren Geschichte, Literatur, Inhalt und Werth. Nürnberg 1782.

J. C. Rüdiger: Anfangsgründe der allgemeinen Staatslehre. Halle 1795.

§ 89.

Индустріялну или *систему* радиности су слѣдуюћи списатели у *енгелеской* литератури заступали:

Adam Smith: An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London 1776. 2 части. — Исто дѣло издао є доцніє Buchanan съ примѣтбама и додатцима Lond. 1828. 4 части. — Найболый преводъ овогъ смисовогъ дѣла на нѣмачки израдили су Ch. Garve и A. Dörrien, Breslau 1794. - 96. 4 части, и доцніє у 3 части. — Францускій преводъ є найболый одъ Garnier-а; осимъ тога є ово дѣло и на све остале европске езике преведено.

David Ricardo: On the principles of political economy and taxation. Lond. 1817. и доцніє. Нѣмачки Ch. A. Schmidt, Weimar 1821.

T. R. Malthus: Principles of political economy. Lond. 1820. — J. B. Say є на ово дѣло писао: Lettres à Mr. Malthus sur différens sujets d' économie politique —. Paris 1820. Цѣло нѣмачки съ додатцима одъ K. H. Rau-а, Hamburg 1821.

James Mill: Elements of political economy. Ldn. 1821. и доцніє 1826. Нѣмачки A. L. v. Jacob съ додатцима, Halle 1824.

R. Torrens: An essay on the production of wealth. Ldn. 1821.

Digitized by Google

J. R. M. Mac-Culloch: A discourse on the rise, progress, peculiar objects and importance of political economy. Ldn. 1821.

— — The principles of political economy, with a sketch of the rise and progress of the science. Edinbourgh 1825. Нѣмачки G. M. v. Weber. Stuttgart 1831. На польски преведено одъ Sienkiewicz-a, Warszawie.

R. Whately: Introductory lectures on political economy. Ldn. 1831.

Th. Chalmers (Чалмерсъ): On political economy. Glasgow 1832.

Poullet Scrope: Principles of political economy. Ldn. 1833.

Mistress Marcet: Hopkin's notions of political economy. Ldn. 1833.

Harriet Martineau (такође женска): Illustrations of political economy. Ldn. 1832. 6 частій или 25 свесчица.

§ 90.

Приврженици Смиса међу *Французима* су:

N. F. Canard: Principes d' économie politique, ouvrage couronné par l' institut national (dans sa séance du 15. nivôse an IX. т. є. 5. Януара 1810.); et depuis revu, corrigé et augmenté par l' auteur. Paris an IX. т. є. 1801. — Нѣмачки Ulm 1806.; и одъ Völk-a Augsburg 1824.

Jean Bapt. Say: Traité d' économie politique, ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses. Paris 1802. и доцніє 1814. 2 части. Нѣмачки

Digitized by Google

Jakob, Halle 1807., 3. и 5. изд. превео е K. E. Morstadt, Heidelberg 1819. 2 части и 1830. 3 части.

— — Catéchisme d'économie politique. Paris 3. изд. 1825. Нѣмачки преводъ одъ K. H. v. Fahnenberg-a, Karlsruhe 1816. и одъ J. v. Th. (eobald-a), Stuttgart 1827.

— — Cours complet d' économie politique pratique. Paris 1828. - 29. 6 частій. Нѣмачки одъ J. v. Th. (eobald-a), Stuttgart 1829. - 30. 6 частій, и одъ F. A. Rüder-a укратко Lpzg, 1729. 6 частій.

J. C. L. Simonde de Sismondi: De la richesse commerciale, ou principes d'économie politique, appliqués à la législation du commerce. Génève 1803. 2 части.

— — Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population. Paris 1819. 2 части.

— — Etudes sur l'économie politique. Paris 1837.

Le comte Destutt de Tracy: Traité d'économie politique. Paris 1823.

A. Walras: De la nature, de la richesse et de l'origine de la valeur. Paris 1831.

A. Blanqui: Précis élémentaire d'économie politique. Paris 1826. Нѣмачки Heldmann, Lpzg. 1828.

J. Droz: Economie politique, ou principes de la science des richesses. Paris 1829. Нѣмачки Keller, Berlin 1830., и Bergk, Gotha 1830.

Digitized by Google

P. Rossi: Cours d'économie politique. Paris 2. изд. 1843.

Ch. Ganilh: Des systèmes d'économie politique, de leurs inconvéniens, de leurs avantages et de la doctrine la plus favorable aux progrès de la richesse des nations. Paris 1809. 2 части. Нѣмачки Berlin 1811. 2 части.

— — Théorie de l'économie politique —. Paris 1815. 2 части.

— — Dictionnaire analytique d'économie politique. Paris et Bruxelles 1826. Преведено на польски 1828.

Louis Say (старiи братъ горепоменутогъ): Considérations sur l'industrie et sur la législation. Paris 1822.

— — Traité élémentaire de la richesse individuelle et de la richesse publique, et éclaircissement sur les principales questions d'économie politique. Paris 1827.

— — Etudes sur la richesse des nations. Paris 1836.

R. Guyard: De la richesse ou essays de Ploutonomie. Paris 1828. 2 части.

A. de Carrion - Nisas: Principes d'économie politique. Paris 1824.

P. H. Suzanne: Principes de l'économie politique. Paris 1826. Нѣмачки одъ K. W., Mainz 1827.

Jos. Garnier: Elémens d'économie politique. Paris 1843.

Mary Meynieu: Elémens d'économie politique. Paris 1838.

Digitized by Google

M. Chevalier: Cours d'économie politique. Paris 1842.

§ 91.

У нѣмачкой литератури су приврженици системе радиности слѣдуюћи списатељи:

G. Sartorius: Handbuch der Staatswirthschaft, zum Gebrauche bei akademischen Vorlesungeu, nach A. Smith's Grundsaetzen ausgearbeitet. Berlin 1796.

A. F. Lueder: Ueber Nationalindustrie und Staatswirthschaft. Nach A. Smith bearbeitet. Berlin 1800. - 04. 3 части.

L. H. v. Jacob: Grundsätze der National-Oeconomie. Halle 1805., 3. изд. 1825.

J. Graf v. Soden: Die National-Oeconomie. Leipzig, Aarau u. Nürnberg 1805. - 24. 9 частій.

Chr. Schlötzer: Anfangsgründe der Staatswirthschaft oder die Lehre von dem Nationalreichthume. Riga 1804. - 07. 2 части. То исто и на француски.

G. Hufeland: Neue Grundlegung der Staatswirthschaftskunst. Giessen u. Wetzlar 1807.

J. F. E. Lotz: Revision der Grundbegriffe der Nationalwirthschaftslehre, in Beziehung auf Theurung und Wohlfeilheit, und angemessene Preise und ihre Bedingungen. Koburg u. Leipzig 1811. - 14. 4 части.

— — Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Erlangen 1821. - 22. 3 части, 2. изд. 1837.

Fr. B. Weber: Lehrbuch der politischen Oeconomie. Breslau 1813. 2 части.

Digitized by Google

A. W. v. Leipziger: Geist der National-Oeconomie und Staatswirthschaft, für National-Repraesentanten, Geschäftsmänner und die, die es werden wollen. Berlin 1812.-14. 2 части.

Henri Storch: Cours d'économie politique, ou exposition des principes, qui déterminent la prospérité des nations. St. Pétersbourg 1815. 6 частій, и avec des notes explicatives et critiques par M. Say. Paris 1823. 4 части. Нѣмачки съ примѣтбама и додатцима одъ K. H. Rau-a, Hamburg 1819.-20. 3 части.

— — Considération sur la nature du revenu national. Paris 1824. Ово е дѣло онъ самъ на нѣмачки превео, Halle 1825.

J. F. G. Eiselen: Grundzsäzte der Staatswirthschaft, oder der freien Volkswirthschaft, und der sich darauf beziehenden Regierungskunst. Berlin 1818.

— — Die Lehre von der Volkswirthschaft in ihren allgemeinen Bedingungen, und in ihrer besonderen Entwickelung —. Halle 1843.

G. Graf v. Buquoy: Die Theorie der Nationalwirthschaft —. Leipzig 1815., съ додатцима Leipzig 1816. и 1817. Онъ е по примѣру Канар-а, многе економне истине у математичнимъ формулама изражавао.

A. F. Lüder: Die Nationalökonomie oder Volkswirthschaftslehre. Jena 1820.

K. Arnd: Die neuere Güterlehre. Weimar 1821.

— — Die naturgemässe Volkswirthschaft. Hannover 1845.

Digitized by Google

J. A. Oberndorfer: System der Nationalökonomie, aus der Natur des Nationallebens entwikkelt. Landshut 1822.

(L. v. Ehrenthal): Die Staatswirthschaft nach Naturgesetzen. Lpzg. 1819.

(v. Cancrin): Weltreichthum, Nationalreichthum und Staatswirthschaft —. München 1821.

K. H. L. Pölitz: Volkswirthschaft, Staatswirthschaft und Finanzwissenschaft — und Polizeiwissenschaft. Leipzig 2. изд. 1827.

J. G. Freih. v. Seutter: Die Staatswirthschaft auf der Grundlage der Nationalökonomie, in ihrer Anwendung auf innere Staatsverwaltung und die Begründung eines gerechten Auflagen-Systems. Ulm 1823. 3 части.

G. F. Krause: Versuch eines Systems der National- und Staatsökonomie. Lpzg. 1830. 2 части.

K. H. Rau: Lehrbuch der politischen Ökonomie. Heidelberg; 1. часть: Grundsätze der Volkswirthschaftslehre послѣднѣ — 5. изданіе. 1847.; 2. часть: Grundsätze der Volkswirthschaftspflege послѣднѣ — 3. изд. 1844.; 3. часть: Grundsätze der Finanzwissenschaft послѣднѣ — 2. изд. — 1. одѣлакъ 1843. 2. одѣлакъ 1846.

— — Ansichten der Volkswirthschaft —. Lpzg 1821.

— — Grundriss der Kameralwissenschaft oder Wirthschaftslehre. Heidelberg 1823. И іошъ више дѣла.

K. Steinlein: Handbuch der Volkswirthschaftslehre. München 1831.

Digitized by Google

K. F. Schenk: Das Bedürfniss der Volkswirthschaft nach ihrem dermaligen Standpunkte — —. Stuttgart 1831. 2 части.

K. S. Zachariae: Staatswirthschaftslehre. Hdbg. 1832.

K. v. Rotteck: Lehrbuch der ökonomischen Politik. Stuttgart 1835.

J. Schoen: Neue Untersuchungen der Nationalökonomie und der natürlichen Volkswirthschaftsordnung. Stuttgart 1835.

A. Fr. Riedel: Nationalökonomie. Berlin 1838.-41. 3 части.

W. v. Prittwitz: Die Volkswirthschaftslehre, gemeinfasslich dargestellt. 2. изд. Mannheim 1846.

C. W. Schütz: Grundsätze der Nationalökonomie. Stuttgart 1843.

J. Kudler: Grundlehren der Volkswirthschaft. Wien 1846. 2 части.

Fr. Bülau: Handbuch der Staatswirthschaftslehre. Lpzg. 1835.

§ 92.

Найзнаменитіи привржениці Смиса у литературама други народа су:

Melch. Gioja: Nuovo prospetto delle scienze economiche. Milano 1815.-17., теорія у 6 а практична страна до 18 части.

Digitized by Google

C. Bosselini: Nuovo esame delle sorgenti della privata e publica ricchezza. Modena 1816.-17. 2 части.

M. Agazzini: La scienza dell' economia politica, osia principj della formazione, del progresso e della decadenza della ricchezza. Milano 1827. Ово е дѣло найпре на француском езику (Paris 1822.) изишло.

Scialoja (Шалоя): Principj della economia sociale. Napoli 1840. Француски Devillers, Paris 1844.

Fr. Fl. Skarbek: (бывшій проф. у Варшави) писао е више економны дѣла на польском езику.

Th. Cooper (Купръ): Lectures of the elements of political economy. Columbia 1826.

H. C. Carey: Principles of political economy. Philadelphia 1839.-40. 4 части.

Eus. Maria del Valle: Corso de economia politica, Madrid 1843.

Colmeiro: Tratado elementar de economia politica. Madrid 1845.

Vallesantoro: Elementos de economia politica con aplication particular a Espanna. Madrid 1829. [1])

[1]) Осимъ овы досадъ изложены дѣла, нужно е іошъ слѣдуюћа напоменути, у коима се државна економія у виду повремены листова обдѣлава:

K. H. Rau и Hanssen: Archiv der politischen Oekonomie. Излази одъ 1835. год., тако да садъ веће 11 частій има.

Digitized by Google

Journal des Economiste's одъ 1842. год. сваке године по 2 части.

Год. 1850. основате су и едне *нѣмачке новине* у Hamburg-у, кое ће се исключно съ државно-економнимъ пытаньима занимати.

Сви горе напоменути, као и млоги други списательи обогаћавали су литературе изображены народа изобильно съ таковимъ дѣлима, коя поедине стране државногъ куђеня поглавито у расматранѣ узимаю. Изъ узрока, што се са задаткомъ овогъ дѣла неслаже, да и све те душевне економне производе овдѣ наведемо, изоставлямо такође и она дѣла, коя уобште о држави и народу, дакле наравно и ньиовомъ економномъ животу дѣлаю.

§ 93.

Међу *противницима системе радиности* су найзнатніи:

Th. Pownall (Пауналъ): A letter from to Adam Smith L. L. D. F. R. S. being an examination of several points of doctrine, laid down, in his inquiry into the nature and causes of the wealth of nations. London 1776.

G. Craufurd: The doctrine of equivalents or an explanation of the nature, the value and the power of money, together with their application in organising public finance. Rotterdam 1794.

(Gray): The essential principles of the wealth of nations, illustrated in opposition to some false doctrines of D. Adam Smith and others. London 1797.

Earl of Lauderdale (Ерлъ-грофъ-авъ Лад'рделъ): An inquiry into the nature and origine of public wealth, and into the causes of its increase.

Digitized by Google

Edinburgh 1804. Нѣмачки скраћено Schön, Berlin 1808.

A. Hamilton: Raport of the secretary of the treasury of the united states on the subjects of manufactures. Presented to the house of representatives, 5. Dec. 1791. [1])

E. Solly: Betrachtungen über Staatswirthschaft. Berlin 1814.

— — Ueber die Grundlage des Nationalwohlstandes. Berlin 1816.

J. Dutens: Analyse raisonnée de principes fondamentaux de l'économie politiqne. Paris 1804.

Dr. Friedrich List: Das nationale System der politischen Ökonomie: Stuttgart u. Tübingen 1841. [2])

[1]) *Алекс. Емилт'нъ* было е секретаръ у благайници сѣверо-американски држава, и предао е као такавъ подъ горе означеннимъ датумомъ камари депутираца оно извѣстіе, у коме о смисовой системи каже, да се истина у цѣломъ вишта противъ нѣны основа навести неможе, али да за садашнѣ државе дотле одъ потребе ніе, докъ се годъ у трговне законе и уредбе свію држава неуведе, — почемъ ће се свака држава, коя се поединце по смисовимъ основима буде управляла, яко оштетити.

[2]) Исто тако признае и *Листъ* у своимъ дѣлу, да е смисова система уобште за свакій народъ добра, кадъ се на поедине околности сваке државе негледа, — али башъ зато да е непотребна, кадъ се говоръ о строю садашньи држава поведе. Изъ тій узрока е онъ смисову систему *космополитичномъ* (свѣтскомъ) назвао, коя поединомъ народу никако корисна ніе, сва-

Digitized by Google

вій народъ треба подъ садашньимъ околностима да се управља по своіой особитой *національной* (народной) системи, єръ себичну и непріятельску трговину политику други правительства (— Енглеске) неможе онъ друкчіе надвладати, но истимъ оружѣмъ, т. е. заштиѣавајућимъ ѣумруцима и непосредственимъ подпомаганѣмъ земальски заната. — Да су овакова мнѣнія о системи радности погрѣшна, зна се изъ преѣе казаногъ (в. у. о. §.§. 13. 66. 70.), а и државна іи економія на надлежнимъ мѣстима ясно опровргава. Искуствомъ су многе државе доказале, да по симсовой системи єданъ народъ врло среѣанъ меѣу среѣнимъ сусѣдима быти може, а не као што Листъ и неки іошъ мисле, да само изъ пропасти други народа наше благостанѣ извести можемо.

§ 94.

Списатели, кои су на разнимъ єзицима о *социялистичной* и *комунистичной* системи писали:

Ch. Fourier: Prospectus de la théorie de quatre mouvemens. Paris 1808.

— — Traité de l'association domestique-agricole. Paris et Londres 1822. 2 части. Ово є дѣло врло огромно (преко 1200 страна), зато є Фуріє као изводъ изъ нѣга издао:

— — Sommaire du traité de l'association. Paris 1823.

— — Le nouveau monde industriel et sociétaire. Paris 1829.

Rey: Lettres sur le système de la coopération mutuelle et de la communauté de tous les biens d'après le plan de M. Owen. Paris 1828.

Doctrine de Saint-Simon. Paris 1830.

Digitized by Google

Religion Saint-Simonienne, association universelle ou organisation définitive de l'humanité pour l'amélioration progressive —. Paris 1831.

V. Considérant: Déstinée sociale, exposition élémentaire complète de la théorie sociétaire. Paris 1836.-38. 2 части.

Virtomnius: Nouvelles transactions sociales, religieuses et scientifiques. Paris 1832.

Lemoyne: Association par phalange agricole-industrielle sur la théorie sociétaire. Metz et Paris 1834.

A. L. Churoa: Kritische Darstellung der Social-Theorie Fourier's. Herausgegeben von Bacherer, Braunschweig 1840.

L. Stein: Der Socialismus und Communismus des heutigen Frankreichs. Leipzig 2. изд. 1848. 2 части.

Die socialistischen und communistischen Bewegungen seit der dritten französischen Revolution — као додатакъ къ штайновомъ горенапоменутомъ дѣлу; Leipzig u. Wien 1848.

P J. Proudhon: Qu' est-ce que la propriété? ou recherches sur le principe du droit et du gouvernement. Paris 1840.

Veit: Saint-Simon und der Saint-Simonismus. Leipzig 1834.

Oelkers: Die Bewegung des Socialismus und Communismus. Leipzig 1844. [1])

[1]) Излишно бы было наводити овдѣ обширно социялистична и комунистична дѣла, коя су по вeћой ча-

Digitized by Google

сти у виду романа слѣдуюћи списатели писали: Th. Morus (Moor-Муръ 1516.), Campanella (1643.), Bacon, Harrington (1656.), Fénélon (18. стол.), Morelly (1753.), Swift, Cabet (1840.), E. Sue и многи други,

Обширна литература свію економны система (до 1830. год.) може се наћи у книзи: Handbuch der Volkswirthschaftslehre, von K. Steinlein, München 1831.

Digitized by Google

Digitized by Google

ДРЖАВНЕ ЕКОНОМІЕ

I. ЧАСТЬ

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ

ИЗРАДІО

Dr. КОСТА П. Л. ЦУКИЋЪ

ОВОГОД. РЕКТОРЪ ЛИЦЕУМА КНЯЖ. СРБІЕ, ПРОФ. ДРЖ. НАУКА', И ЧЛАНЪ ШКОЛСКЕ КОМИСІЕ И ДРУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ.

II. ОДДѢЛАКЪ

ПРОИЗВОДЪ, ДѢОБА И ТРОШЊА НАРОДН. ИМАНЯ.

ПРЕГЛЕДАНО И ОДОБРЕНО ШКОЛСКОМЪ КОМИСІОМЪ.

У БѢОГРАДУ

У к. с. правит. печатньи

1851.

Digitized by Google

Il y a une économie politique, parce que l'homme avec ses penchants, ses besoins, son intelligence et ses forces, se trouve placé en présence de la nature matérielle, non-seulement pour la connaître, mais pour la dominer, pour l'approprier à ses besoins.

Rossi.

Digitized by Google

САДРЖАЙ.

I. ОДДѢЉКА.

Страна

§ 1.—19. I. Основна понятія држ. економіе и нѣне саставне части - - - 1.
§ 20.—24. II. Предметъ државне економіе - 22.
§ 25.—55. III. Уважаванѣ иманя - - - - - 27.
§ 56.—61. IV. Премѣне у иманю - - - - - 70.
§ 62.—81. V. Исторія државне економіе - - 80.
§ 82.—94. VI. Литература држ. економіе - - 112.

II. ОДДѢЉКА.

§ 95.—98. Уводъ - - - - - - - - - - - 1.

Књига прва. Производъ иманя.

§ 99.—103. Глава 1. Производъ уобште - - 7.
§ 104.—109. Глава 2. Природне силе - - - - 12.
§ 110.—168. Глава 3. Радня.
I. Одломакъ. Уобште - - - 20.
II. Одл. Поедине гране раднѣ производне - - - - - 37.
I. Копанѣ руда - - - - 38.
II. Ловъ - - - - - - - - 42.
III. Польско кућенѣ - - - 43.
IV. Урађуюћи занати - - - 57.
V. Трговина - - - - - - 68.
§ 169. Глава 4. Землѣ - - - - - - - - 83.

Digitized by Google

Страна

§ 170.—176. Глава 5. Капиталъ - - - - - - 85.

Књига друга: Дѣоба иманя

§ 177.—179. Глава 1. Дѣоба уобште - - - - 94.
§ 180.—211. Глава 2. Поедини родови прихода
I. Одл. Наамница - - - - - - 97.
II. Одл. Рента одъ землѣ - - - 108.
III. Одл. Рента одъ капитала - - 115.
IV. Одл. Занатска заслуга - - - 122.
V. Одл. Нар. приходи у цѣлости - 128.
§ 212.—235. Глава 3. Циркулація добара - -
I. Одл. Циркулація уобште - - 134.
II. Одл. Новци - - - - - - - 137.
III. Одл. Кредитъ - - - - - - 151.
I. Ђиробанка - - - - - 152.
II. Асиняціе и мѣнице - - 154.
III. Склапанѣ рачуна' - - - 159.
IV. Банкерске куће - - - 159.
V. Кредитни папири - - - 160.

Књига трећа: Трошенѣ иманя.

§ 236.—237. Глава 1. Трошенѣ уобште - - - 175.
§ 238.—240. Глава 2. Одношенѣ произвођеня
къ трошеню - - - - - - - 179.

Digitized by Google

ДРЖАВНА ЕКОНОМІЯ.

НАРОДНА ЕКОНОМІЯ.

УВОДЪ.

---

§ 95.

Народна економія [1]) є наука о законима, по коима се производъ, дѣоба и трошенѣ народногъ иманя управляю. Народно иманѣ є у пространіємъ смислу скупъ имана свію лица у држави каквой; у ужемъ значеню пакъ є оно скупъ приватны имана, коя поєдинимъ граѓанима и правословнимъ лицима принадлеже, дакле съ исключенѣмъ правительственогъ имана, коє є иманѣ скупа цѣлогъ народа. Народна економія є по томъ наука, коя насъ учи, како, у чему и зашто се производъ, дѣоба и трошенѣ добара у поєдинимъ иманьима народны членова разликую, како, у чему и зашто се иначе другій путъ слажу. Само изъ оваковогъ сматраня съ некогъ вишегъ гледишта можемо извести законе, кои за куѣнѣ цѣлогъ народа важности имаю. Знанѣ народне еко-

Digitized by Google

номіе пакъ е (равно стакленой кошници) прозоръ, крозъ кои се мрежа економне дѣлательности цѣлогъ народа и свѣта у свимъ нѣнимъ поединостима ясно види. Премда се на економнимъ тежняма све друге државне, нравствене и душевне дѣлательности народа осниваю, опетъ зато се народна економія неупушта у обдѣлаванѣ свію светски добара, него сматра само стварно иманѣ т. е. такова само стварна добра, коя се подъ човечіе иманѣ узети и на друго лице средствомъ промѣне пренети могу. По томе се исключаваю одъ обдѣлаваня народне економіе

1) сва душевна и друштвена добра, премда се она къ стварнимъ добрима, као цѣли къ средству односе;

2) сва стварна добра, коя люди подъ свое иманѣ неће или немогу да ставе, премда су она врло важна за народно кућенѣ. (види у. о. §.§. 20. и 21.).

[1]) Економія долази одъ *οἶκος* кућа и *νομὸς* законъ, и значи дакле законикъ, по коме треба кућу свою уредити и управляти. Тимъ се понятіе у великой немаучной обширности опредѣлява, — зато е у новіе време Whately предложіо изражай *каталактика* (*καταλλαγὴ* мѣна) наука о мѣни. Боля е пакъ іошъ одъ Аристотела употреблѣна рѣчь *хрематистика*, коя науку о свимъ економнимъ дѣлательностима изражава. Но кодъ Аристотела се налази и: *οἰκονομία ἰδιωτικὴ, πολιτικὴ, σατραπικὴ, βασιλικὴ* т. е. економія приватна, варошка, провинціялна и државна.

§ 96.

Народна економія, као теоретична часть државне економіе, основъ е и приватной и другимъ

Digitized by Google

частима државне економіє. Приватный економъ налази у ньой мѣсто, кое нѣговъ занатъ у цѣломъ народномъ куѣеню заузима, и учи га како ће и кое ће производне изворе народногъ иманя на свою ползу употребити. Правительство пакъ познае само изъ народне економіє цѣо костуръ (скелетъ) народногъ куѣеня, кое га знанѣ у станѣ поставля, да може цѣли сходно неке случае на свою користь обратити, а исто тако да у другимъ случаевима своіомъ власти народно газдованѣ подпомаже. Тако зависи финансіялна и економно-полицайна дѣлательность владе одъ изображеня народно-економногъ владаюћи'. Гдѣ су изображени влада и нѣни чланови, ондѣ ће не само финансіялно станѣ државе непрестано напредовати, него ће се и велики државни расходи на подпомаганѣ народногъ куѣеня — као на путове, полѣпшаванѣ варошій, одржаванѣ економны школа и т. д. обраћати. Но као што народна економія другимъ наукама за основъ служи, тако неможе ни она безъ помоћи неки наука ни обстати, а камо ли се усавршавати. Ове помоћне науке народне економіє су:

1) *приватна економія* са свимъ своимъ гранама, еръ е народна економія само скупъ правила о онимъ появама, кое се истина у поединимъ занатима налазе, но кое су тако обште важеће, да се као дѣйства тежнѣ цѣлогъ куѣеѣегъ народа сматрати могу. Обшти у свакомъ приватномъ занату появлююћи се узроци и дѣйства су предметъ народне економіє, особити значаи сваког поединогъ заната спадаю у приватну економію оногъ заната, безъ да важность свою за народну економію губе.

2) *Повѣсница* прошлогъ и садашнѣгъ вѣка (*історія* и *штатистика*). Не само історія народа и државна съ точке радиности сваћена важна е за на-

Digitized by Google

родну економію, него манѣ или више и історія свакогъ другогъ рода. Економный животъ народа скопчанъ е неоддвойно са нравственимъ и друштвенимъ (моралнимъ и соціялнимъ) развиткомъ нѣговимъ, и покреће се напредъ или назадъ свакадъ у свези съ овимъ. Съ познате какве стране народногъ живота, можемо непознато или неясно станѣ друге стране изяснити. И данданашньій се найлакше, найсигурніе упознае богатство предѣла каквогъ по мложини учены людій, кои се у томъ предѣлу своіомъ научномъ радньомъ одржати могу; као: лѣкара, учителя, умѣтника и т. д. Исто тако немогуће намъ е помислити богатъ народъ у неразвіеномъ државномъ и нарушеномъ моралномъ станю.

Осимъ овы наука стое у свези съ народномъ економіомъ, рачуница особито државна, природна історія, физика, механика и т. д.

§ 97.

Народна економія е наука, коя е путемъ искуства (емпирично) постала, зато и наилазимо на врло мало народно-економны закона, кои су се заключаванѣмъ разума нашегъ основали. Млоги су опыти на уштрбъ народногъ благостаня чинѣни, докъ се на какву економну истину дошло ніе. И ако су се кои народи у таквимъ околностима налазили, да іимъ е лакше было, на поболшаванѣ свогъ кућевногъ станя мислити и уобште се са усавршаванѣмъ своимъ занимати, то е редко отудъ одма и за цѣло човечанство велика полза проистицала. Історія найнужніегъ орудія — плуга, доказуе намъ ово найубѣдніе; — по ньой знамо, да су стотине и иляде година протећи морале, докъ се то орудіе до некогъ савршенства дотерало, и да е скакій народъ за себе непомажући млого еданъ другогъ истый животъ (процесъ) безискуствености проћи морао. Ове препре-

Digitized by Google

ке економногъ развитка примѣћаваю се више у ономъ случаю, ако економный напредакъ зависи одъ неизображены народа или класа, гдѣ свакій болѣ непознаваюћи, странно ма найболѣ презире и мрзи, а своє ма найгоре обожава, и гдѣ свакій найволи, да се по примѣру свои предака влада. Они су народи пре свою економну, а тимъ и другу исторію започели, кои су се скоріє одъ овы предрасуда отрести могли, кои су дакле пре и више предузимаюћегъ духа имали, кои іи є на више и веће тежнѣ и на боля и яча ове тежнѣ остваравћа средства наводіо. Уобште старый класичный вѣкъ быо є врло неекономне природе, изузимаюћи неке (космополитичне) државе. Средньій вѣкъ манѣ є економной науци, но другой коіой наклонѣнъ быо. Текъ у новіє време є западна Европа велику важность економногъ живота народа увидила, и съ тимъ се предметомъ озбильніє занимати почела. Списательи енглески: *А. Смисъ*, *Рикардо*, *Макулохъ*, *Синѣръ*, *Малсусъ;* Француски: *Кеней*, *Тырго*, *Сей*, *Симондъ*, *де Сисмонди;* Немци: *Лоцъ*, *Рау*, *Соденъ*, *Мурхардъ*, *Якобъ;* Таліяни: *Бекарія*, *Галіяни*, *Цоя*, *Шалоя* и т. д., показали су, колико су народи неиспытиванѣмъ овогъ предмета губили. Да є народна економія као нова наука у млогоме іоштъ несавршена разуме се, али и то є сигурно, да є она кућевный животъ народа у млогоме поболшала и на правый путъ извела.

§ 98.

Природа народногъ кућеня опредѣлява намъ и начинъ, по комъ ћемо народну економію обдѣлавати. Уживанѣ добара є цѣль кућеня, средства коима се до цѣли доспѣва, єсу произвоћенѣ добара и ньіово дѣлѣнѣ на разне класе. Сва добра, коя народъ притяжава, мораю се найпре произвести (у найпространіємъ смислу); зато се сматранѣ

Digitized by Google

производны извора понаособъ и у ньіовой узаймной свези найпре т. е. у *првой књизи* предузети мора. Найманю часть произведеногъ употреби — потроши самъ господаръ, него већій дѣо уступи другимъ особама у промѣну за такове производе, кои су нѣму потребни и кое онъ ніе могао или умѣо онако добро или евтино самъ произвести. Цѣла произведена количина добара налази се найпре у рукама производителя, па се после одъ овы на разне трошаче и друге економе подѣли. Наука о дѣоби произведеногъ иманя, о нѣнимъ условльима, добримъ и рѣавимъ слѣдствима, сачиняваће *другу књигу* народне економіе. Напослѣдку сматранѣ о трошеню народногъ иманя предузеће се у *трећой књизи* овогъ дѣла. Понятія, коя су већь у уводной части државне економіе изнясняванa, предпоставля се, да су читателю позната.

Digitized by Google

КНЬНГА ПРВА.

ПРОИЗВОДЪ ИМАНЯ.

ГЛАВА ПРВА.

Производъ иманя уобште.

§ 99.

Да стварно добро какво постане, нужна су два условля: едно *предметно* (обѣктивно) т. е. еданъ тѣлесный предметъ, кои е на то одреѣенъ, да човечіимъ цѣлима служити може; и едно *подложно* (субѣктивно), т. е. признанѣ ове полезности одъ стране човечіегъ разума. Текъ онда постане стварь коя матеріялно добро, ако се обадва ова условля испуне. Потомъ може човекъ двояко стварна добра производити. *Предметный* (обѣктивный) производъ [1]) е онда, кадъ човекъ помоѣу природны сила и други стварны добара те полезне ствари умножава — и то е *матеріялно*, *стварно, обѣктивно произвоѣенѣ*. *Подложно* (субѣктивно) [2]) се напротивъ онда производи, кадъ се испытиванѣмъ свойства стварій у ньима нови родови полезности изналазе.

Digitized by Google

Првый начинъ произвођеня є обичніи и важніи, и зато заслужує млого већегъ призреня и пажльивости у народной економіи.

[1]) *Производъ* означава управо произведено добро, али у пространіемъ значеню и дѣйство произвођеня као некій скупъ, — у овомъ се дѣлу той рѣчи обадва значеня даю.

[2]) Тако су н. п. сви лекови субѣктивнимъ произвођенѣмъ постали: отрови мишоморъ, bella donna, млечика и т. д. нису за насъ вредности имали, што више и шкодили су намъ, али на каквый су се степенъ полезности они узвисили, кадъ є човечіи духъ у ньима лековиту помоћь противъ найопасніи болестій одкріо.

§ 100.

Стварно произвођенѣ быва непосредствено и поглавито човечіомъ *радньомъ*. Но као што є радня сасвимъ нужно условлѣ постатка свакогъ добра, тако неможе се ни потврђавати, да є радня у станю макое добро сама безъ икакве друге помоћи произвести. Текъ у сходной свези са іоштъ три саставне части (момента) произвођеня постаю стварна добра, а то су *природне силе*, *землѣ* и *капитали*. Тако могу радня и природне силе или просте сирове матеріе и плодове природе или у нашемъ иманю већъ налазеће се части иманя за употребляванѣ и уживанѣ способнимъ или баръ способніимъ учинити, али зато дѣйствованѣ мора се маколика часть површине землѣ тако употребити, да се на друго никакво употреблѣнѣ за то време обратити неможе; исто тако изявлюю се природне силе одчасти само у капиталу, одчасти є пакъ капиталъ права рана раднѣ човечіе. Дакле за свакій производъ нужна су четири извора, а тіи су; *радня*, *природне*

Digitized by Google

силе, *землѣ* и *капитали*, прва два извора су *силе*, два последня пакъ *части* нашегъ иманя.

§ 101.

Ова тако названа четири *производна извора* као прве условляваюће саставне части стварногъ произвођеня, были бы поединце оддѣлѣни безъ икаквогъ дѣйства. Люди іи мораю у сходну свезу довести, а на то іи побуђуе ньіова собствена користь, коя се у томе састои, што іимъ нека часть произведеногъ као накнада за ньіовъ трудъ остане, кое они непосредствено на свое потребе обрате, већу часть пакъ за друга себи полезна добра у промѣну даду. Производне изворе доводи особита класа народа у ту сходну свезу, а то су производни (продуктивни) *предузимательи*. Довођенѣ производны извора у тако сходно одношенѣ, кое ће производителю и народу матеріялне користи принети, зове се *производно (продуктивно) предузеће*, а кадъ се *предузећа производна* правилно чине, онда іи називамо *производни занати*. Но сва ова понятія могу се такође и у ширемъ значеню употребити, ако ньіовъ кругъ и на *непроизводне* стране човечіегъ дѣйствованя распространимо. Тако су *занатліе* сви они предузимательи, кои каково предузеће економне користи свое ради правилно воде. Предузиматель дѣйствуе само своимъ економне законе проничућимъ и познаваюћимъ духомъ, онъ мора производне изворе одъ други людій (ако іи самъ нема) на ову цѣль узети; а ови ће му тимъ радіе исте на употреблѣнѣ уступити, што су они (господари производны извора) слабо у станю, да сами свое производне изворе корисно употреблявати умею. Но почемъ се природне силе као такове немогу у иманѣ узети, него се управо само матеріялна добра, у коима оне дѣйство свое изявлюю, притяжаваю, то налазимо само

Digitized by Google

іоштъ три класе народа, кое предузимателю у произвођеню помажу.

§ 102.

Ове четири класе народа, кое се као *учасници* у народномъ произвођеню сматраю, разликую се слѣдуюћимъ свойствима:

1) *Радници* као господари *раднѣ*, производе своимъ тѣлеснимъ (и посредствено душевнимъ) силама, почемъ они предузимателю (ако сами предузиматели нису) за неку накнаду — *наямницу* — радню свою уступе.

2) *Капиталисте* уступе свое капитале (ако сами предузимателѣи нису) предузимателѣима за неку накнаду *ренту* — (интересе, кирію) *капитала.*

3) Господари *земаля* потражую одъ предузимателя накнаде — *ренту одъ землѣ (аренду)* за уступлѣне му землѣ.

4) *Предузиматель* пакъ тражи одъ купца поредъ трошкова за трудъ и опасность, кои су съ предузеткомъ каквимъ скопчани, неку накнаду — *занатску заслугу.* Предузиматель се особито тимъ разликуе одъ оны други производителя, што онъ исключно сваку штету или добитъ самъ трпити мора или уживати може, и што друге производне класе при болѣмъ напредованю предузећа више добытка неприме, него што е уговорено, али исто тако ни у штети неучаствую, него свакадъ свое уговорене накнаде одъ предузимателя примаю.

§ 103.

Редко се догађа, да су производне класе овако строго подѣлѣне, него по већой части с'единяваю поедина лица свойства више или свію кла-

Digitized by Google

са у себи. Ово быва особито у незнатнимъ предузећима и кодъ свакогъ предузећа у дѣтиньству или у слабо развієно време народа, гдѣ се по већой части догађа, да єдно лице више разноветны заната ради. — Кодъ простогъ народа н. п. у селу нема ни особиты рабаціи, ни риболоваца, ни другогъ рода ловаца, ни землѣдѣлаца, ни ткача и т. д. него ове послове саюжава често све єдно лице у себи; а исто тако редко се налази да землѣдѣлацъ, кой своє землѣ има, съ туђимъ капиталима ради, или да свою землю особитомъ предузимателю подъ аренду дає, или да млого радника држи и т. д., него онъ є и господаръ землѣ, и капиталиста и радникъ (са своіомъ цѣломъ кућомъ) и предузиматель. Друкчіє є ово н. п. у Енглеской, гдѣ ће се слабо коє предузеће, коє є иоле знатно, наћи, да се сви производни живаньи (елементи) у єдномъ лицу представляю. — Слѣдство народногъ напредка є, да се економно дѣйствованѣ све на више и више лица дѣли, тако да се єдно предузеће изъ млого маньи предузећа састои. Н. п. предузиматель стакларе какве несѣче и недовлачи потребна дрва о своимъ трошку, него уговори то съ каквимъ дрваромъ, но и овай неупушта се самъ у горенаведеный посао, него се и онъ погоди на манѣ количине съ поединимъ господарима шума, да му по погодби дрва насѣку и на опредѣлѣно мѣсто донесу и т. д.

Digitized by Google

ГЛАВА ДРУГА.

Природне силе као производни извори.

§ 104.

Упливъ природны сила на производъ добара є тако великій и якъ, да човекъ по примѣру физіократа лако на ту погрешну мисао пасти може: само су економно (производно) дѣйствуюће природне силе производне. Ако є ово потврђаванѣ, као што смо изъ исторіє видили, и погрешно, то су природне силе опетъ тако за човечіи родъ важне, да онъ небы безъ ньіове помоћи ни у своемъ найвећемъ савршенству, а камоли у дѣтиньству исторіє своє обстати могао. Оне су поводъ, што мы єдну землю плодномъ, другу неплодномъ називамо, оне дѣйствую у найполезніємъ роду наши капитала (у машинама), оне одржаваю радню, оне предузимателя. — Природне силе можемо сматрати по родовима, у коима оне дѣйствую, т. є. као *органичне* и као *неорганичне*, а ове послѣднѣ іоштъ као у *сировимъ* или у *прераћенимъ* плодовима дѣйствуюће природне силе. Докъ є добро какво іоштъ органично тѣло, дотле може и нѣговъ непосредственый плодъ само сировый быти.

§ 105.

Органична тѣла (животинѣ, билѣ) постаю дѣйствомъ силе живлѣня већъ у зачетку налазеће се,

Digitized by Google

и присвояванѣмъ разны ранеѣи матерія, кое се у земльи и надъ земльомъ налазе. Органична тѣла немогу людске потребе непрестано траюѣи, као неорганична, коя се у грднимъ масама нагомилана налазе, намиривати, него се мораю непрестано наново производити, кое често и безъ човечіе раднѣ быва. Притомъ дѣйствую осимъ силе живлѣня, коя се у ньима налази, оне ранеѣе матеріе, кое органично тѣло изъ окружаваюѣе га природе прима, као влага, воздухъ, земля и т. д. Богато произвоѣенѣ *полезны растѣнія* и *животиня* зависи по томе одъ свойства *землѣ* и одъ *климе* (поднебія), тако да е она земля одъ природе богатія, коя више ранеѣи нужны матерія у себи садржава, и кое поднебіе нужну *топлоту* и *влагу* у угодной размѣрици има. Изъ овы узрока проистичуѣа различность у природной плодовитости землѣ важна е за цѣло произвоѣенѣ и трошенѣ добара у народу каквомъ. Што више плодова природа за намиренѣ наши потреба производи, толико се више людій могу на истомъ простору безъ споляшнѣ продае издржавати, [1]) толико су маньи трошкови, а тимъ и ниже цѣне оны плодова, тимъ лакше може свакій на край изилазити, и свою радню по веѣой части на умноженѣ и облагороѣаванѣ свои матеріялны ужитака, као и на прибавлянѣ душевны добара, као цѣли човечіе, обраѣати.

[1]) Ако раздѣлимо Европу на три пояса, то видимо да у топломъ са више одъ 10° R среднѣ годишнѣ топлоте и гдѣ поморанце, лимуни и маслина роде, могу на 1 □ милю 6000 и више людій живити. Средный поясъ одъ 3—9° ср. год. топлоте, гдѣ дуванъ, воѣе, зимный усѣвъ а гдѣгдѣ и лоза успѣва, може 2—4000 людій на 1 □ м. одранити. Ладный поясъ са ср. год. топлотомъ око 0°, гдѣ слабо што одъ польски усѣва

Digitized by Google

расте, и гдѣ се само 1—200 людій на 1 □ мильи одржати могу.

§ 106.

Плодовитость землѣ, т. е. угодна мѣра ранећи матерія, топлоте и влаге зависи поглавито одъ положеня међу равнителѣмъ и обртима и одъ висине надъ морскомъ површиномъ, но млого дѣйствуе на свойство землѣ и та околность, да ли е земля планинама заклонѣна, да ли међу великимъ горама, барама, водама лежи и т. д. Ђеографично распространѣнѣ растѣнія (а посредствено и непосредствено и самы животиня) зависи по већой части одъ температуре, и то не само суме годишнѣ топлоте, него и одъ найвеће врућине и ладноће, одъ топлоте разны годишньи времена и одъ честе или редке премѣне температуре. У унутрашньости велики земаля разлика е међу лѣтномъ и зимномъ топлотомъ већа но по приморю. У новіе су се време трудили вѣшти у томе люди, да за свако растѣніе нужну климу и нужну суму годишнѣ топлоте опредѣле. Тако изискуе шећерна трска 18°, а кафа 14° R. среднѣ годишнѣ топлоте. Добро вино расте ондѣ, гдѣ е средня год. топл. 8°, но гдѣ зимна преко 0° а лѣтна преко 15-16° R. достигне. Тако потребуе пшеница на данъ за време одкако се посее до жетве у средню руку узевши 12° R, кое за 140 дана 1700° R одприлике износи. [1]) Неплодовитость степій у южной Русіи приписуе се якой и напрасной премѣни температуре, єръ се найвећа врућина одъ найвеће зиме у 60° R. разликуе.

[1]) Humboldt е раздѣліо Европу на 9 пояса топлоте, но ови иенду паралелно са ђеогр. степенима сѣверне ширине, него се одъ запада к' истоку спуштаю, тако да е свакій предѣлъ исте ђеогр. сѣв. ширине съ другимъ ладніи одъ овогъ, што е ближій А-

Digitized by Google

зіи. Првый е степенъ съ истока кодъ просѣка 60°. сѣв. ширине са 75.° мер. почевши до запада кодъ просѣка resp.72°. са 45°. Овай поясъ има средню температуру исподъ 0° и способанъ е само за растенѣ брезе, ечма и боровине. Другій поясь лежи resp. међу 54°. и 70°. са истока и 67°. и 30°. са запада; у нѣму напредує по већой части пшеница у средньой годишньой топлоти 0°-2° R. Трећій поясъ лежи resp. међу 50°. и 75°. и међу 63.° и 28.° у нѣговой средньой годишньой топлоти одъ 2°-4° R, роди воће разногъ рода. Четвртый поясъ 45.° и 75.°, и 53.° и 25.°; средня годишня топлота 4°-6°; плодови су одчасти винова лоза и буква. Петый поясъ 42.° и 75.°, и 52.° и 8.° средня годишня топлота 6°-8°, плодови кукурузъ, винова лоза и буква. Шестый поясъ 35.° и 66.°, и 47.° и 5.°, средня годишня топлота 8°-10°, плодови готово свуда горенаведени, а одчасти и маслина (кодъ Трста). Слѣдуюћа два умложаваю се са 2 степена, као горенаведени, и заузимаю Шпанію и южну Француску, Италію, южну Турску и Грчку. Послѣдный поясъ одъ 14° и више заузима малый комадъ южногъ приморя шпаньскогъ (Кадихъ и Картахену), напольскогъ и Морее, и потомъ средиземногъ мора острове.

§ 107.

У економномъ смислу су топле землѣ млого корисніе: [1])

1). Топла земля приноси више добара и у большой каквоћи, почемъ су жетве богатіе и сигурніе, єръ іимъ макаква суша манѣ шкоди него напрасный и якій пролѣтный мразъ. Земля се може млогимъ усѣвима засѣяти, тако да се за свакій родъ землѣ сходанъ усѣвъ изабрати може, кои у ладнімъ предѣлима мора одъ мраза пропасти.

2) У ладнимъ предѣлима треба се збогъ краткогъ времена растеня (вегетаціе) више зимне ране

Digitized by Google

за стоку, зато се ни толико стоке обдржавати неможе.

3) Радня є у ладнимъ предѣлима млого скупля, єръ се више на одѣло, обиталиште и огрѣвъ (а и на само єло) трошити мора, а и радня се често и дуго зимомъ и рѣавимъ временомъ прекида.

4) У ладнимъ предѣлима мора се и већа часть површине землѣ за растенѣ дрва оставити.

[1]) Ово нетреба башъ тако безусловно узети, єръ не само ладне него уобште одъ природе неплодне землѣ могу богате быти, ако се сходна вѣшта радня на ньи обрати. Невѣштвимъ и суровимъ правительствомъ, нападаньима странны народа упропашћена одъ природе найбогатія земля налази се у тако рѣавомъ економномъ станю, да се само малый брой жителя у найвећой сиротиньи и глупости живећи издржавати може. Напротивъ виђамо одъ природе неплодне државе да велику масу истина прилѣжны и умѣтны радника издржаваю, кои се по већой части съ прерађиванѣмъ сировогъ еспапа и са трговиномъ занимаю.

§ 108.

Неорганична тѣла прима човекъ не само одъ природе саме произведена, него употреблява іоштъ млоге природне силе, кое му ово приманѣ олакшаваю.[1]) Ова помоћь природны сила показує се у найвећой важности кодъ *прерађиваня* сировы органичны и неорганичны плодова природе. Врло є ограниченъ брой оны плодова, кое човекъ непредѣлане, дакле сасвимъ сирове за уживанѣ употребити може, него мора већу часть съ манѣ или више труда за дуже или краће време урађивати, и текъ овимъ млогоструччнимъ и евтинимъ прерађиванѣмъ могуће є, да су напредни народи своя уживаня тако яко

Digitized by Google

распространити могли. Нека добра, ако су и за цѣли наше сходно урађена, небы се на ономъ мѣсту, гдѣ су се урадила, могла и уживати, него се по већой части у друга мѣста и у друге државе ради продае преносити мораю. Колико се потомъ уживанѣ добара у народу распространити и олакшати може, кадъ се у прерађиваню и у подвозу (транспорту) природне силе употребе, кое насъ, ако се вѣшто на наше потребе обрате, ништа нестаю? Найпростію рану — лебъ, — небы безъ природны сила (кое у прерађиваню, а тимъ више у сировомъ производу жита дѣйствую) уживати могли; чимъ бы надокнадили природне силе, кое дѣйствую: у вѣтру (при овеяваню), у воденичномъ камену, у квасцу, у пећи и т. д.? —

[1]) Вода, коя се изъ руднички брда' вади, тера точкове или лађице, конма се земля изъ прокопа наполѣ извлачи. У копаоницима каменогъ углѣна у Енглеской сачинява та сабрата вода читавъ каналъ, на коме се каменый углѣнъ више сатій крозъ землю евтино изъ брда' износи. Свуда се готово ова вода баръ за воденице употреби.

§ 109.

Природне силе уобште, а особито оне при прерађиваню еспапа дѣйствуюће, есу двоякогъ рода:

1) *кемичне,* средствомъ кои' се матерiе сединяваю, премѣнюю и луче; за примѣръ могу служити: разлучаюћа сила воде; способность топлоте и вѣтра да (паромъ) матерiе удаляваю, да iи топе или стврдняваю; дѣйство сунчане зраке и клора да бѣле и т. д.

2) *механичне*, средствомъ кои' се матерiе покрећу или у другу форму претвараю. За примѣръ:

Digitized by Google

снага у мишицама животиня, у вѣтру, у затвореной воденой пари, у притиску воздуха и воденогъ стуба, у тежини, у еластичности и т. д. Ове се силе по већой части мѣсто човечіи употребляваю, но дѣйствую млого яче одъ ньи.

[1]) У найновіе су се време люди трудили, да разне кређуће снаге при произвођеню и трговини у числима изразе. Тако Dupin опредѣлява (у своимъ дѣлу: Forces productives et commerciales de la France) у помоћь узете природне силе, кое е на човечіе снаге свео:

	у Вел. Брит.	у Француской.
1) у польскомъ кућеню снага стоке радеће	22,500.000	28,872.500
2) у прерађуюћимъ занатима и у трг. и то:		
а) радеће стоке - -	1,750.000	2,100.000
б) воде - - - - -	1,200.000	1,500.000
в) вѣтра у вѣтренич. и у пловидби - -	240.000 12,000.000	253.333 3,000 000
г) водене паре - -	6,400.000	480.000
	44,090.000	36,205.833
к' тому у Ирской -	8,241.166	
	52,331.166	
кадъ се к' тому рачунаю и човечіе снаге -	8,919.150	12,609.056
излази главна сума -	61,250.316	48,814.889

У Француской е 1837. год. радило 1969 стоећи парны машина, поредъ тога 1480 парны казана за разна опредѣлѣня, потомъ 124 приватны пароброда са 5048 коньски снага; скупа 31.545 к. снага. Сѣв. амер. саюзъ имао е при концу 1838. год. 800 пароброда 350 парны кола и 1869 други парны машина, скупа 100.318 к. снага. Белгійска имала е 1838. год. парны машина скупа 32.109 к. снага. Аустрія само 7.633 к. сн. — Изъ овогъ се види, да су у онимъ државама природне силе найвише и найвѣштіе употреблѣне, кое

Digitized by Google

су найбогатіе и найизображеніе, и оне су потомъ узрокъ велике силе неки садашньи држава; Stuart каже за В. Британску: „Поправлѣна парна машина е битке у Европи извоевала, и она е за време послѣднѣгъ страовитогъ бореня политичну величину нашой земльи задобыла. То е она иста велика сила, коя насъ у станѣ поставля, да на нашъ државный дугъ интересе плаћати, и да тешку борбу противъ вѣштине и капитала свію други земаля издржати можемо.“

Digitized by Google

ГЛАВА ТРЕЋА.

Радня као производный изворъ.

I. ОДЛОМАКЪ.

О радньи уобште.

§ 110.

Мы смо горе напоменули важность раднѣ при производу добара, гдѣ смо изяснили, да се ниедно добро на човѣчіе потребе обратити неможе безъ баръ ма когъ степена раднѣ. Ова важность човечіе раднѣ могла е зато лако неке индустріялисте на ту погрѣшну мисао довести, да е радня єдиный изворъ производа, о коіой се погрешности мнѣнія у исторіи народне економіе говорило. Была радня єдиный производный изворъ или само єданъ саставакъ производны извора, нѣна важность остае опетъ велика. Веѣа часть народа набавля радньомъ свой ужитакъ, и само врло малый брой жителя може свое уживанѣ независно одъ раднѣ распространявати, (као неки господари капитала и земаля). Умѣрена и паметна радня развія тѣлесна и душевна свойства, и одржава животъ и здравлѣ човеку у траюћой свѣжи. Наше садашнѣ иманѣ морамо одчасти

Digitized by Google

као плодъ раднѣ предака наши сматрати, а млоги плодови наше раднѣ опредѣлѣни су за наше потомке.

§ 111.

Мотрећи на цѣли раднѣ какве можемо човечію радню на више начина раздѣлити. Маловажно є разликованѣ раднѣ по родовима кои племенитіє, *више*, *душевне* или *ниже*, *матеріялне* цѣли имаю. Подъ радньомъ вишомъ, племенитіомъ разумѣва се онай родъ раднѣ, кой се нечини поглавито и само матеріялне користи ради, него више изъ тежнѣ за каквимъ душевнимъ или друштвенимъ добромъ. Да є ово овако увиђа се найболѣ кодъ таковы радника, коима є матеріялный ужитакъ осигуранъ, и кои опетъ ову вишу радню раде безъ икакве матеріялне награде, што више често и съ матеріялнимъ пожртвованѣмъ са своє стране. Н. п. ђенералъ нежели и нетруди се са свимъ своимъ силама зато (само) битку да добіє, што се бои, да ће у противномъ случаю свою службу, свой матеріялный ужитакъ изгубити, него више и поглавито зато, што му честь и слава нѣгова, нѣговогъ правительства и нѣговогъ народа на срцу леже, што више виђамо, да врло богати цѣо свой животъ у ратной опасности проведу, и у слави своіой довольно накнаде за сво притомъ потрошено иманѣ нађу. Къ овимъ радницима се броє већа часть државны служителя, учены людій и умѣтника. Проста, нижа радня се исключно за матеріялну накнаду ради, и нѣна є найглавнія цѣль, да своє плодове што є могуће скуплѣ прода. Тако може списатель изъ родолюбія подъ затворъ пасти и прогнати се, но онъ ће опетъ у странной земльи средствомъ печатнѣ своя убѣђеня свету представляти, па ако му могуће буде, іоштъ и трошкове печатнѣ носити. На-

Digitized by Google

противъ чизмари, пекари и т. д. неће давати своє еспапе зими и у оскудно време изъ родолюбія євтиніє, него ће, ако іимъ могуће буде, цѣну и повисити видећи, да є потреба ньіовогъ еспапа већа. Овай послѣдньій родъ раднѣ зовемо онда *занатъ*, кадъ се редовно ради. Ниж̣а радня ніє онда *занатъ*, нити є радникъ тогъ рода занатлія, кадъ се случайно или не збогъ матеріялне користи ради. Тако нисамь я баштованъ, ако моє цвѣће свако ютро и вече поливамъ или ако лею лука оплевимъ, нити самь трговацъ, ако мой старый сатъ продамъ, па другій купимъ; єръ я ове послове више узгредно и изъ дугогъ времена извршавамъ, тако да одъ ньи и неживимъ. Само су занати (али и то не сви) предметъ народне економіє, проста радня, коя се узгредъ ради, ніє важна, а природа нѣна изяшнява се на мѣсту, гдѣ она занатъ сачинява.

§ 112.

Съ друге точке мотреће можемо радню болѣ овако прегледати:

А. *Економна радня*, коя се са намиренѣмъ потреба помоћу стварны добара занима; ово може быти на три начина;

I. садѣйствованѣмъ у производу добара;

II. старанѣмъ о ньіовомъ преласку изъ руке у руку;

III. чуванѣмъ одъ скорогъ непроизводногъ трошеня, а особито квара, и олакшаванѣмъ ньіовогъ употребляваня.

Б. Радня, коя непосредствене користи людима приноси, т. є. коя или раднику (ученикъ себи) или другомъ (професоръ ученику) душевна добра произво-

Digitized by Google

ди — *личне услуге.* Ове се услуге чине одъ слободне волѣ или по погодби за неку накнаду, у послѣднѣмъ случаю принадлеже оне по већой части къ занатима.

§ 113.

Економни радници занимаю се поглавито са непосредственимъ садѣйствованѣмъ у производу добара. У овомъ се случаю зове ньіовъ посао *матеріялна радня*, єръ она непосредственимъ дѣйствованѣмъ на матерію вредности добара увећава. Матеріялна радня има два правца:

1) Или є на то управлѣна, да стварна добра одъ землѣ, коя іи сама или помоћу човечіє раднѣ производи, разлучи и подъ човечію власть подвргне, како бы она за далѣ човечіє расположенѣ угоднима постала. Оваково є матеріялне раднѣ дѣйствованѣ: *сировый* (природный, простый, прабытный) *производъ*, кой є двоякогъ рода: или се добра одъ саме природе произведу, а човекъ іи само радньомъ присвоіи (ловъ, рудокопство), — ово є *проста производна радня;* или мора човекъ у производу томъ своіомъ радньомъ садѣйствовати (скотоводство и землѣдѣліє), — *вѣшта производна радня;*

2) Или є матеріялна радня на то управлѣна, да на наведеный начинъ произведена добра тако *преради*, како бы іошъ млогимъ другимъ цѣлима одговорити могла — *прерадный* (техничный, умѣтный) *производъ*. Тако є н. п. сировъ производъ сѣянѣ, жнѣвенѣ и т. д. пшенице, напротивъ є она радня прерађуюћа (или урађуюћа), коіомъ се жито мелѣ, брашно сѣє, лебъ меси и пече.

§ 114.

Свакояка се добра немогу на єдномъ мѣсту (гдѣ се и троше) производити, нити се ондѣ, гдѣ су про-

Digitized by Google

изведена, потрошити, него се свеза ове две економне саставне части мора преносомъ еспапа изъ едногъ предѣла у другій, изъ едне државе у другу остварити. Шта више, већа часть производителя уживаю само врло малу количину, а кадкадъ и ништа, одъ своіи производа, него іимъ ови текъ само за средство служе, да іи за друга себи потребна добра у промѣну даду. Изъ овогъ се увиђа полезность *раднѣ преносне* или *продав*, коя се изявлюе:

1) У *трговини*, као скупу съ преносомъ добара изъ едногъ иманя у друго занимаюће се раднѣ. Мы смо горе навели, да свакій преносъ, свака промѣна добара, ніе зато већъ и трговина, него само онда, ако се редовно као особито заниманѣ добытка ради чини, т. е. само у томъ случаю, ако преносъ добара занатъ оногъ лица сачинява. Неке трговину помажуће раднѣ постое као особити занати; као заниманя лађара', возара', шпедитора' и т. д.

2) У *даваню подъ кирію*, *интересъ* и *аренду*, гдѣ се добра за накнаду какву само на опредѣлѣно време другоме уживаня или производногъ употребляваня ради уступе, безъ да се право собствености на иста добра изгуби. Ова заниманя изискую часъ више часъ манѣ раднѣ, кое одъ количине масе узаймлѣны добара и одъ времена, на колико су дата, зависи, тако да мала количина на дуго време уступлѣна готово никакове раднѣ непотребуе. Разлика у томе, да ли се велика количина на еданпутъ уступила, и да ли е дугачакъ или кратакъ рокъ поврате добара опредѣлѣнъ, важна е зато, еръ се по томъ и величина накнаде за уступлѣно употребляванѣ управля. У науци ћемо ово уступанѣ права државине уобште *заямъ* назвати.

§ 115.

Особитый е родъ раднѣ човечіе на то управлѣнъ, да употребляванѣ (уживанѣ) неки добара

Digitized by Google

ньіовомъ држателю олакша, и да притомъ нужну консумцію (овегдаванѣ стварій) препречава, или да є, ако се већъ одчасти догодила, одма уклони. У природи готово свію добара лежи, да є съ уживанѣмъ и овегдаванѣ ньіово скопчано, и да се она дакле безъ ове поправляюће раднѣ небы єднако могла употреблявати. Овомъ се радньомъ истина господару добра уштеди трудъ и време, кое бы онъ самъ око уживаня и поправляня добара употребити морао, али она опетъ неспада у личне услуге, єръ се изъ нѣ проистичућа користь, свакадъ посредствомъ стварны добара удѣйствовати мора. Ова се *чуваюћа* и *трошенѣ олакшаваюћа* радня по већой части одъ обичны кућевны служителя, а кадкадъ и одъ самы занатлія ради; као: чишћенѣ, пранѣ обиталишта, посуђа, альина, ранѣнѣ и негованѣ непроизводне стоке, ситне поправке и т. д., потомъ момци покућарски, око астала, око кола', собни служительи (кувари се напротивъ съ матеріялномъ радньомъ занимаю).[1])

[1]) У таблици єдной можемо овако радню прегледати:

А. Економна радня.

I. *Матеріялна радня*

1) радня сировине

а) проста т. є. самимъ прибавлянѣмъ одъ природе произведены:

α) минерала'

β) биля и дивлячи занимаюћи се,

б) вѣшта т. є. садѣйствованѣмъ у самомъ производу сировине;

2) радня рађевине

II. *Преносна радня*

1) трговина

Digitized by Google

г) даванѣ у заямъ

а) подъ аренду

б) подъ кирію

в) подъ интересъ;

III. *Чуваюћа и трошенѣ олакшаваюћа радня.*

Б. Личне услуге.

§ 116.

Важно є у народной економіи пытанѣ, кои су одъ овы родова раднѣ производни, кои пакъ не. Списательи су притомъ у мнѣніяма подѣлѣни, и тако є одговоръ іошть подъ критикомъ остао. Ова неєднакость мнѣнія є слѣдство неслоге у опредѣляваню понятія добара и ньіовогъ произвоѣеня. Физіократима су маса стварій добра, умложаванѣ те масе производъ, зато су польско куѣенѣ, копанѣ руда и ловъ кодъ ньи исключно производни. Смисъ се не само у томе съ физіократима слаже, него узима у кругъ производности и радню прерађуюћу, па и саму трговину, почемъ се кодъ нѣга као и кодъ Сей-а, Макулоха, Рикардо-а и т. д. полезность добра више по цѣни нѣговой опредѣлява, и почемъ су неки нѣгови послѣдователи не само *сваку* радню за производну, него шта више за *вдиный* производный изворъ узели. Премда є истина за економну важность трговине свеєдно, была она производна или не, ипакъ ћемо морати у слѣдству наши економны основа, кои се одъ горенаведены списателя у нечему разликую, на друга заключеня у одговору на ово пытанѣ доћи.

§ 117.

Првый и найглавніи задатакъ є трговине, да се добра често промѣнюю, коє мѣнячима тимъ користь приноси, што они већу количину *конкретне вредно-*

Digitized by Google

сти у куплѣнимъ добрима приме, него што су у продатимъ издали. Ова є користь у понайвише случаєва условлѣна пре тога учинѣнимъ преносомъ (транспортомъ) еспапа на друго мѣсто, — но тай преносъ ніє свакадъ нужданъ. Самъ преносъ добара занима млоге раднике, капитале и землѣ, и приноси господарима овы производны извора цѣо ужитакъ или баръ неке економне користи. Трговиномъ се дакле иманѣ по народу болѣ дѣли, єръ свакоме одузима излишне готовине, и то за добру накнаду, па іи дає ономе, кои іи више потребує. Она прибавля мложини народа нужный ужитакъ, па зато и приноси врло млого къ благостаню народномъ. Али кадъ се цѣло иманѣ народа противуставлѣно свима потребама нѣговимъ помисли, то се оно, ако се трговина са земальскимъ производима у унутрашньости землѣ занима, нимало неумложава, єръ се абстрактна полезность добра ніє увећала. Она премѣнює само по особномъ уваженю изнађену *конкретну вредность*, єръ олакшава употребляванѣ — уживанѣ — добра, почемъ споляшня условля уживаня као близость и притяжаванѣ потребногъ проузрокує. Она неоставля никакавъ трагъ у свойству добара, кои бы увећану абстрактну вредность изражавао, т. є. она неумножава нимало производность условляваћу количину вредности, кою већъ у нашемъ иманю притяжавамо, и с' тога се она неможе понятію производности подврћи. [1]) Трговина са страннимъ државама умложава народно иманѣ, будући намъ народно-економну користь изъ мѣне проистичућу приноси, али ни ово се слѣдство несме нѣной производности приписати, него се мора сматрати као узетакъ изъ туђегъ иманя, гдѣ наравно збогъ различитогъ конкретногъ уважаваня обично обадва у трговной свези стоећа народа у исто време добыяю.

[1]) Бранители производности трговине пытаю при-

Digitized by Google

томъ, у чему е разлика између оне радње, коя у води налазеће се рибу, или у брдима закопане руде или у шуми стоећій или обалѣный грмъ *производи*, и између оне, коя уваћену рибу на пiацу донесе, или руде и грмъ у варошь *довезе*? У првомъ и другомъ случаю мѣняю она добра само мѣсто свое; руде леже у земльи, а како iи одъ оногъ мѣста, гдѣ iи е природа поставила, помакнемо, то кажемо, да су се произвеле, напротивъ ако iи одъ тогъ другогъ мѣста далѣ мичемо, онда потврђавамо, да е на то обраћена радня непроизводна. Гола стѣна лежи ва видику; како е скотрлямо съ брда на путъ, то кажемо, да смо каменъ произвели, напротивъ оно нiе производна радня, коiомъ исто каменѣ до кућишта каквогъ довеземо. — — Овакова пытаня, коя е неплодно препирканѣ (полемика) изнашло, могу лако съ првогъ погледа невѣштога забунити, али наука iи, држећи се своiи основа, лако изяшнява. — Руде докъ у земльи леже, нису наше иманѣ; како нашой власти подпадну, то се и наше иманѣ у толико увећа, уколико оне за насъ вредности (абстрактне) имаю. Превозомъ руда у варошь иманѣ се ново непроизводи, него већь произведено само *дѣли*, кое е по већой части али не свакадъ корисно за производъ, почемъ ова дѣоба и неуредна быти може.

§ 118.

Друкчiе стоiи стварь, кадъ трговину у нѣномъ одношеню къ радньи сировогъ и урађеногъ еспапа сматрамо. Быће и напредакъ оба рода радкѣ зависе одъ проће нъiовы производа, а проћа оячава умложенѣмъ мѣна'. Зато су мѣне, нарочито ако као особитый занатъ, т. е. као трговина, постое, за трошенѣ и производъ безусловно нужне, еръ само помоћу ньи продае производитель найскуплѣ, као што и трошачъ найевтинiе купуе, и тако само трговина одржава производъ и трошенѣ у повольной свези.

Digitized by Google

Ако притомъ и особита тргуюћа класа народа — *трговци* постое, то профитираю они горе напоменути тимъ више, еръ трговци съ могуће найманьимъ трошковима произведене еспапе на надлежна мѣста т. е. на найскуплѣ піяце преносе (транспортираю), тако да се еспапъ одъ свакогъ евтиніе набавити и потрошити, а у слѣдству тога и одъ производителя болѣ и лакше произвести може. Млоги производни занати могу постати и обстати само при цвѣтаюћой трговини, коя иначе и ту полезность има, што у брзой проћи производитель на производъ обраћене капитале одма добые, тако да му е могуће исте на новъ *производъ* опетъ обратити.

§ 119.

Изъ досада казаногъ увиђамо, да е трговина необходно нужна за добаръ успѣхъ производне раднѣ, и да с'тога у редъ *посредствено-производне раднѣ* спада. Изъ овогъ слѣдуе:

1) Свакій родъ трговине неможе се производнимъ назвати него само онай, кой нове производе раднѣ сировине и прерађуюће као предметъ свой има, т. е. само онай, кой плодове производне раднѣ у продаю доводи, и тимъ произвођенѣ исты плодова олакшава и оживлява. Зато мора трговина, коя се съ већъ пре произведенимъ и већъ употребляванимъ еспапима занима, одъ круга производны послова исключена остати.

2) О полезности трговине треба само по упливу нѣномъ на произвођенѣ и трошенѣ народа судити, а не по приватномъ добытку трговаца, кои су тога сигурни, иначе бы на корисніе предузеће прешли.

3) Трошкове производны родова трговине треба к' трошковима самогъ произвођеня числити, еръ се добра безъ ньи небы производити могла.

Digitized by Google

4) За свакій случай стои то правило, да ће, како производна трговина посрне или се прекине, и цѣла производна радня посрнути и патити, а исто тако, да се безъ цватеће трговине ни снажна производна радня, а дакле ни богатъ народъ помислити немогу.

§ 120.

Радня при даваню добара подъ *аренду*, *кирію* и *интересъ* стои реће у каквомъ сношеню съ продукціомъ. Истина се ни у овомъ случаю неможе радньи производность кадкадъ одрећи, но при свемъ томъ она є тако незнатна и лака, да се сасвимъ изъ вида испустити може.

Исто тако нема ни *радня чуваюћа и трошенѣ олакшаваюћа* непосредствене свезе съ произвоћенѣмъ добара. Она є зато само полезна, што уживанѣ олакшава и добра одъ квареня уздржава, кое съ произвоћенѣмъ одчасти иста слѣдства има. Лица притомъ радећа приносе ту ползу продукціи, што такове послове одправляю, кое бы иначе производни радници извршавати морали. Зато можемо и овай родъ раднѣ као незнатанъ за производъ, а тимъ и за цѣло народно кућенѣ сматрати.

§ 121.

Личне услуге су напослѣдку манѣ или више посредствено и непосредствено за производъ добара важне. Велика часть послова, кои су на то управлѣни да сигурность, здравлѣ, разумность, умѣтность, нравный развитакъ у човечанству осниваю и подкрепляваю, имаю великій упливъ на слѣдства свію економны заниманя а особито на произвоћенѣ, премда є ово економно дѣйство личны услуга, коима є главна цѣль, да людима непосредствено ду-

Digitized by Google

шевна добра прибавляю, врло споредно. Производна слѣдства услуга немогу се поединце изложити: колико се добара ньіовомъ помоћи произвело, или у коимъ пословима или случаєвима ньіово дѣйствованѣ престає. Узрокъ є овогъ тай, шго услуге личне ньіовимъ првобытнимъ дѣйствованѣмъ на личность човека проузрокую само могућность и лакость непосредствено производне раднѣ, а ни-ѥодъкой начинъ пакъ нужность, єръ по примлѣной или учинѣной личной услуги оставлѣно є човѣку на волю, оће ли и колико ће своіомъ радньомъ стварны добара произвести. Зато можемо о ньима само толико рећи, да су неке услуге (списателя', молера') непосредствено производне, а да друге у слабой или никаквой свези съ произвођенѣмъ нестоє.

§ 122.

Изъ досада казаногъ видимо, да се точна граница међу производнимъ и непроизводнимъ радняма повући неможе, него се ова разлика болѣ представити може, кадъ све родове, као производне у непроизводне преливаюће се сматрамо. Тако су раднѣ сировогъ и урађеногъ еспапа непосредствено, већа часть родова трговине посредствено производне. Кодъ личны услуга примѣћавамо, да є непосредствена и посредствена производность са непроизводности помѣшана. Опредѣлнѣмъ производности изказала се кодъ раднѣ само могућность, да се народно иманѣ увећавати може, али за насъ є важно и то пытанѣ, коіимъ се начиномъ сама производность раднѣ увећава? Радня стои, као слободно употребляванѣ наши сила, подъ упливомъ млоги премѣна, коє се у мишлѣню, осећаню и вольи човека збываю, зато су поводъ, начинъ и слѣдство раднѣ подъ разнимъ околностима врло различити. Ово важи о свакой,

Digitized by Google

дакле и о производной радньи, кое се слѣдства у народу каквомъ управляю или по узроцима, кои у самой радньи леже (слобода радника, дѣоба раднѣ), и то часъ у нѣной количини часъ у каквоћи; или по споляшньимъ околностима, ка коима се помоћь други условля' произвоћеня особито капитала' и продае рачуна.

§ 123.

Количина раднѣ зависи поглавито одъ степена *населѣности*, премда могу често државе у мложини жителя равне, а у брою производны радника, па потомъ и у количини производа врло неравне быти.[1]) При иначе равнимъ околностима, особито при равной вѣштини у производнимъ радняма, производи онай народъ више, кодъ коега се већій брой жителя [2]) съ производнимъ пословима занима. Одношенѣ броя производны радника къ непроизводнимъ зависи одъ подѣлѣня иманя на разне класе народа, особито одъ подѣлѣня земаля. Ако су землѣ у великимъ масама само на мало людій подѣлѣне, то се често нѣнъ чистый приносъ на издржаванѣ млоги непроизводно заняты лица, као служителя', свите и т. д. обраћа. Но ако умѣтность у радности напредуе, могуће е, да се безъ уштрба обштегъ уживаня млоги люди на полезне личне услуге оддаду.

[1]) На еданъ миліонъ долазе 600.000 пуны радника, кадъ момке одъ 12—17. год. и старце одъ 54—60. год. съ пола снаге рачунамо.

[2]) Што е при истомъ изображеню кой предѣлъ имућнія, толико више лѣкара, учителя, умѣтника и т. д. кодъ истогъ броя жителя живити могу. У Кралѣвству пруском живіо е 1843. год. 1 лѣкаръ: у провинціи Пруской на 5347 жителя, у Познаньской на 4850 ж., у Шлеской на 3200, у Райнскимъ провинція-

Digitized by Google

ма на 2765, у Вестфалской на 2590, у Саксонской на 1931, у Берлину на 744 жителя. У Аустріи пакъ 1842. год. живіо е еданъ лѣкаръ у Ломбардіи на 1650 жит., у Аустріи подъ Енсомъ на 2650, у Ческой на 7330, у Аустріи више Енса на 9440, у Штирской на 11.170, у Галиціи на 30.490 жителя. — Год. 1851. у Србіи долази осимъ Бѣограда 1 лѣкаръ на 48.000 жит., у Бѣограду (урачунавши и лѣкаре, кои су званичници) на 860 жит. —

§ 124.

Дѣйство раднѣ (колико ће она произвести) зависи одъ *прилѣжности*, кое се унутрашня ячина (интензивность) осимъ по нарави, обичаю, клими и т. д. и по другимъ узроцима управля, тако да е она тимъ яча:

1) Што радникъ више надежде има, да ће могуће найвећу часть плодова свое раднѣ уживати и тимъ свое станѣ побольшавати; зато е

а) найприлѣжніи радникъ, кой *на парче ради*, еръ му приходъ сасвимъ одъ раднѣ зависи;

б) манѣ су прилѣжни радници, кои се на опредѣлѣно време погоде, надничари на примѣръ;

в) іошъ манѣ они, кои *кулуче*, а

г) найманѣ *робови*, еръ обадва послѣдня рода радника невуку никакову суразмѣрну користь одъ свое раднѣ и прилѣжности.

2) И што више потреба радникъ осѣћа, кое га на радню гоне. Тежньомъ за уживанѣмъ добара, кое радничка заслуга човеку набавля, треба да се наклоностъ къ леньости надвлада. Кодъ суровы народа и людій, кои су съ мало уживаня познати, тако е наклоность къ леньости яка, да они ништа нера-

Digitized by Google

де, само ако су своє найнужніє потребе намирили. Уђе ли изображенѣ у такове народе и люде, то ослаби одма и ова препрека произвођеня, или се готово сасвимъ уклони.

§ 125.

Кадъ кой тако ради, да му посао брзъ, лепъ, чистъ, єднакъ и т. д. испадне, то се каже *иде му посао одъ руке,* т. є. онъ уме збогъ дугогъ и паметногъ упражняваня свои радећи удова найугоднія слѣдства своє раднѣ односећи се на количину и каквоћу добара да издѣйствує. Вѣштина и прилѣжность сачиняваю у свези народну *радиность* (индустрію), кой се изражай у ненаучномъ животу пространіє узима, тако да често цѣло народно кућенѣ означава. За развитакъ радиности нужна є поредъ други средства *дѣоба раднѣ*, коя се у томе састои, да се поєдини на малый брой заниманя, коя су єдна на друга наликъ, или башъ само на єдно заниманѣ одаду. У млогимъ случаєвима може ово исключно заниманѣ већъ само за себе плодъ какавъ произвести, а у другимъ случаєвима мораю напротивъ више ньи око производа єдногъ добра овако подѣлѣно радити. Ползу дѣобе раднѣ су люди одавно увидили, па с'тога су и своя заниманя одчасти по ньой уредили.

§ 126.

Не само у матеріялной радньи, него уобште у свима людскимъ заниманьима, дѣйство є раднѣ помоћу дѣобе млого яче, а то збогъ слѣдуюћегъ:

1) Вѣштина се човека наукомъ на єдну радню увећава, єръ се и части човечіегъ тѣла по природи раднѣ онако образаваю, како ће се радня найболѣ одправляти, премда притомъ за друга млога занимання неспособне постану. [1])

Digitized by Google

2) Непрекидно управлянѣ разума на єдну радню доводи човека на измишлянѣ средства', коя трудъ умаляваю или нѣгова слѣдства увеѣаваю.

3) Уштеди се млого времена, коє човекъ губи, кадъ одъ єдногъ заниманя на друго прелази.

4) У млогимъ случаєвима може се яче слѣдство раднѣ съ истимъ трудомъ или баръ са суразмѣрно малимъ увеѣанѣмъ труда удѣйствовати, те се тако тимъ уштеди, да се други люди съ истимъ посломъ занимати немораю.

5) Могу се напослѣдку за лакша и манѣ вѣштачка заниманя євтиніи радници употребити (дѣца и жене), тако да само за тешке послове изучени и скупи радници остану.

[1]) Неки занати изоштраваю поєдина чувства; одъ тешкогъ посла ячаю мишице, кожа на рукама одебля и прсти окруѣаю (ковачи); напротивъ финоѣа прстію кодъ людій, кои се съ везенѣмъ занимаю. У фабрикама, гдѣ се чіоде праве, прилепи єданъ човекъ за єданъ данъ на 10.000, а у нужди и на 14.000 комада чіода оне главе одозго. Добро изученый турпіяръ (што турпіє прави) може 200 зарезака у 1 минуту ударити. У Гоуди начини єданъ радникъ за данъ до 10.000 колонски лула (бѣлы, као што іи по аустрійскимъ каванама има). Вѣштъ чешляръ начини наданъ 60 — 70 чешлѣва одъ такве финоѣе и честине, да 40 - 50 зубаца на 1 палацъ (цолъ) доѣу. По фабрикама пробіяю дѣца на иглама уши, коя су у томе тако извѣштена, да крозъ найтаню длаку одъ ока ударивши рупу (уво) пробуше, крозъ кою опетъ другу длаку провуѣи могу. Накнада іимъ є за 1000 игала 67½ centimes-а т. є. 16 кр. ср. близу. Стакларъ єданъ издува наданъ 800-900 флаша, стотину по 26 sous-а т. є. 30 кр. ср. Ад. Смисъ наводи да ковачи, кои само ексере кую, могу наданъ 2300 ком.

Digitized by Google

сковати, они, кои и друге ковачке послове раде, само 800 - 1000, а они ковачи, кои никадъ ексере ковали нису, 200 - 300 ком. Десетъ радника направе за данъ 48.000 ком. чioда, дакле еданъ 4800, а безъ дѣобе радне небы еданъ ни 20 ком. наданъ свршити могао. По Сей-у свршe наданъ 30 радника 15.500 картій.

§ 127.

Колико е дѣоба раднѣ одъ велике ползе за човечiи родъ, особито кодъ таковы заниманя, гдѣ се вѣштина и хитрость у радньи изискую, и колико е напредакъ у истой дѣоби за благостанѣ (особито яко населѣногъ) народа необходно нужданъ, то опетъ и она границу свою има, коя се прекорачити несмѣ, ако цѣли народно-економне постиѣи желимо. Ова граница нiе кодъ свiю заниманя еднака; тако допуштаю оне раднѣ, кое се често прекидаю н. п. землѣдѣлiе, само врло ограничену дѣобу раднѣ. Претерана особито, а уобште свака дѣоба раднѣ, ако се невѣшто притомъ поступа, има и рѣаве стране, а те су: радници се едностранно изобразе, и доѣу тимъ у *яку зависимость* одъ свои господара. Истина се радници по овомъ начину више едностранно изобразе, али ово е едино условлѣ великогъ дѣйства раднѣ; а притомъ знамо изъ искуства, да свакiй добаръ, а млогiй средньiй радникъ све гране раднѣ у нѣговъ занатъ спадаюѣе прилично, а више ньи савршено добро ради. По овоме неѣе радникъ ни у тако яку зависимость одъ своѓъ господара пасти, особито ако се сходнимъ државнимъ наредбама или трудомъ приватны помоѣь нека у томе учини. Уосталомъ яка дѣоба раднѣ нiе независномъ вольомъ човека приведено обстоятельство, него е безусловный пратилацъ нагомиланогъ капитала, умложеня жительства и уобште развiеногъ економногъ живота *садашнѣегъ времена*. Што неки послови здравлю

Digitized by Google

човечіємъ шкоде, ніє умѣсно дѣобу раднѣ за то кривити, но слабый напредакъ у техники. Но и ова є неугодность у новіє време готово сасвимъ уклонѣна, почемъ та заниманя по веѣой части природне силе извршаваю. За добаръ напредакъ раднѣ, а особито яко подѣлѣне раднѣ, нужни су велики капитали, єръ є онда и веѣе число радника, машина, алата и т. д. Оскудость у капиталима може се у нечему накнадити брзомъ продаіомъ производа раднѣ.

II. ОДЛОМАКЪ.

О поєдинимъ гранама производне раднѣ.

§ 128.

Занатъ є свако предузеѣе, коє се поглавито збогъ економне користи редовно ради. Неки родови заната умножаваю народно иманѣ, други пакъ само приватно иманѣ ньіовогъ предузимателя, а у народу производе напротивъ само душевна добра. Колико є важно сматранѣ раднѣ уобште као сасвимъ нужногъ условля економне заслуге свакогъ човека, толико є важніє савршено познаванѣ производны заната' као извора' свію добара у народу. Наравно намъ є познато, да се овдѣ производни занати само у ньіовой народно-економной природи сматрати могу, оставляюѣи упознаванѣ закона и правила и разчленяванѣ дѣйства и узрока поєдины грана производны заната приватной економіи свакогъ поєдиногъ рода исты заната. Производни се занати могу овако прегледати:

Digitized by Google

I. при производу сировине

1. копанѣ руда

2. ловъ дивлячи и риба

3. польско газдованѣ и то:

а) са животинама: стокомъ, рибама, пчелама, свиленимъ бубама и т. д.

б) съ растѣніама: воћемъ, виномъ, баштомъ, пашомъ и ливадомъ, ньивама, шумама и т. д.

II при производу урађевине

III. при трговини.

I. Копанѣ руда.

§ 129.

Ово заниманѣ набавля людима матеріе, кое се одчасти къ найвреднiимъ добрима рачунаю, а одчасти се тако яко уважаваю, да се непрестано траже и употребляваю. Къ првимъ спадаю: со, гвожђе, каменый углѣнъ, бакаръ, олово и т. д. къ другимъ сви драгоцѣни и остали прости метали. [1]) Већа часть овы производа мора се посредствомъ раднѣ манѣ или више пре употребляваня урадити, или трговиномъ изъ ёдногъ мѣста у друго пренети. Премда е одъ велике ползе копанѣ руда за цѣо човечiи родъ, по досада казаномъ као и збогъ тога, што се ньимъ цѣли особито удалѣни и забачени предѣли подижу, тимъ е непріятніе за насъ то увѣренѣ, да се та заниманя немогу у свакой земльи съ успѣхомъ предузети. Копанѣ руда изискуе велике капитале, одчасти евтину радню и толико копанѣ отежаваюћи околностiй, да оно само у онимъ државама обстати може, гдѣ су руде богате, гдѣ горива у изобилю и-

Digitized by Google

ма, гдѣ су капитали евтини, гдѣ су путови добри, управительи вѣшти и гдѣ е народъ пунъ предузимаюћегъ духа. [2]) Нема ли едногъ или више овы условля, то слѣдуе пропасть найбольи рудника, еръ ih странна конкуренція угуши. Дѣйство странне конкуренціе найяче е кодъ рудника драги метала, еръ се они збогъ свое високе цѣне и збогъ изъ тога проистичућегъ односно евтиногъ подвоза (транспорта) найвише по светской цѣни драгоцѣны метала управляти мораю.[3]) Просте евтине руде као со, гвожђе, каменый углѣнъ, олово и т. д. приносе напротивъ предузимателю подъ иоле угоднимъ околностима сигурну добыть, почемъ ньіовимъ цѣнама скупъ подвозъ (транспортъ) странны производа може само слабо или никако паудити.

[1]) Богати рудници каменогъ углѣна у В. Британской. *Френклинъ* каже: „Каменый углѣнъ и канали су Енглеску до садашнѣ величине довели.“ Тако названо углѣно полѣ Дюремъ и Норсембрлендъ (Durham и Northumberland) велико е 732 енглеске или 34 ђеографичне □ милѣ, и садржава 6000 миліона тона (1 тона око 18 центій аустр.) камена углѣна, кое бы за трошакъ крозъ 1727 год. доста было. У южной части Велса (Wales) е опетъ углѣно полѣ одъ 1200 енглески или 56 ђеографичны □ миля, кое е тако изобильно богато, да на 1 енглеску □ милю 32 мил. тона (на 1 ђеогр. □ м. 679 мил.) камена углѣна долази, и да се Енглеска крозъ 2000 година довольно съ углѣномъ отудъ снабдѣвати може. У Скотской садржава кам. углѣнъ око 2900 □ енгл. миля подъ собомъ. Mac-Culloch, являя да *В. Британска* съ *Ирскомъ* годишнѣ 22,[1] мил. тона каменогъ углѣна троши и да 600.000 тона извози. *Пруска* вуче одъ свои рудника преко 66,824.000 центій камена углѣна. *Француска* камена и мрка углѣна и антрацита на 71 □ ђеографску милю

Digitized by Google

око 60 мил. центій. *Аустрія* само 12 мил. центій кам. и мрка углѣна. *Белгія* е вукла (1841. год.) одъ свои 225 рудника кам. углѣна преко 80 мил. центій. У Србіи е дато копанѣ кам. углѣна подъ аренду, и предузиматель е досадъ до 2000 центій извукао, али съ површине све трулогъ углѣна. Но ако се копанѣ продужи, приносиће тай рудникъ врло млого, почемъ се (по казиваню предузимателя) нечувено яке жице налазе. Простогъ сировогъ гвожђа производи (по Reden-у) цѣла Европа 50,000.000 центій. Нѣмачка производи око 3,[8] мил. центій, или 10 ℔ на главу, одъ чега се 2,[6] мил. кованогъ гвожђа уради. *В. Британска* 1,[5] мил. тона или око 29 мил. центій, *Шведска* 1,[5] мил. центій, *Француска* 8 мил. центій, *Аустрія* 2,[5] мил. центій, *Пруска* 2,[2] мил. центій.

[2]) Год. 1837. занимало се у прускимъ рудницима око 36.000 радника, а у топіоницама преко 17.500 радника, коіи су скупа са своіимъ фамиліяма 124.000 душа износили. У Кралѣвству Саксонской радило е око рудника 10.884 душе, кое званичника кое радника, съ фамиліяма заедно 35.813 душа, а са посредствено око рудника занятимъ особама на 60.000 душа. У В. Британской (1841. год.) преко 94.000 душа. — У рудницима Корнвелъ (Cornwall) рачуна се стоећій капиталъ на 2,400.000. У Erzgebirg-у преко 4 мил. Rthlr.

[3]) Еданъ одъ найновіи путника *Халъ* потврђава казиванѣ А. Смиса о американцима, да они копанѣ сребра за сумнительно, а копанѣ злата за врло одважно предузеће држе, премда примѣра има, гдѣ и предузимательи драгоцѣны рудника яко добыяю. Рудникъ *Анима Валенсіана* доносіо е (одъ 1794.—1802.) годишнѣ бруто 158.929 маркій сребра или 1,537.486 піястра; трошкови су износили 894.007 піястра, дакле чиста добить 41 %. Но ово е найбогатіи сребрный рудникъ у Мехику, по коме и нетреба о другимъ рудницима

Digitized by Google

судити. *Вета Мадре* приноси начисто само 5%. Иначе се обично са 10% ови рудници исплаћую.

§ 130.

Найпробытачніє є да друштво капиталиста руде производи, єръ се редко поєдини предузимательи съ толикимъ капиталима наћи могу. Друштва предузимаю копанѣ по већой части на акціє. Съ природомъ рудника є скопчано, да найболѣ жице напрасно усану, или да се обдѣлаванѣмъ сиромашны жица наєданпутъ на богата мѣста наиће. Ово и млогій већъ уложеный капиталъ узрокъ су, да се копанѣ неко време и са штетомъ продужава. О овомъ предмету се млого у народной економіи препирало, т. є. или є болѣ одма престати или копанѣ продужити, кадъ се већъ види, да су рудне жице усануле. По нашемъ мнѣнію лежи истина у среди. Да се напрасно одъ копаня одустане, великій є губитакъ за све у той радньи непосредствено и посредствено участвуюће. Капитали се разрушаваю и кредитъ се примѣтно за нѣко време потресе, радници су притомъ по већой части наямници, и навикнути на особитый начинъ — рударскогъ — живота, тако да особиту класу народа сачиняваю, и да се немогу лако за другій кой посао употребити. Ако се поредъ тога у прво време копанѣ (збогъ богаты жица) толико распространи, да се и преко земальске потребе съ добыткомъ производити може, то улажу акціонари све више и више капитала, кое раднике збогъ велике наямнице до великогъ степена умложи. Подъ таквимъ околностима, гдѣ се око рудника читава села, коя одъ рудара живе, подигну, слѣдує после свакогъ а особито овако грдногъ посрта у копаню, неизмѣрна бѣда. Цѣли предѣли осиромаше, наямница падне на нижій степенъ, капитали у разна предузећа уложени пропадну, єръ се

Digitized by Google

занатска заслуга умали и тако падне велика часть народа у очаяваюће станѣ. Напротивъ неможе се никомъ савѣтовати, да неисплаћуюћа се предузећа съ губиткомъ продужава. Ако се пакъ іоштъ у време мало помало одустаяти почне, то ће се и ова незгодна слѣдства слабо примѣтити.

II. Ловъ.

§ 131.

Ватанѣ и убіянѣ на земльи и у води живећи животиня, безъ предходеће бриге о ньіовомъ плоћеню зове се *ловъ*. [1]) Ловъ дивлячи приноси найвећу добыть у слабонаселѣнимъ шумовитимъ предѣлима, поредъ тога крѣпи тѣло и здравлѣ, али нрави ловачкогъ народа свакадъ су сурове. Добытакъ у лову неможе се у своіой природи сачувати, зато се и немогу изузимаюћи нешто кожа', слане рибе и риблѣ масти капитали у нѣговимъ производима збирати. Риболовъ е веће важности, особито у приморскимъ државама, но за то се изискую кадкадъ велики капитали,[2]) (у лађама, рани, радницима и т. д.). Народи, кои су у производу други стварны добара ограничени, н. п. по сѣвернимъ предѣлима, обраћаю найвећу пажльивость на овай родъ раднѣ, коя іимъ одчасти найнужніе потребе непосредствено намирує, а одчасти млога потребна добра у трговини съ другимъ народима набавля. [3])

[1]) Овамо неспада тако названый питомый ловъ, гдѣ се животна негую, а кадкадъ и раве. Понятіе лова може се распространити и на ватанѣ и траженѣ: піявица, дивльи пчела, бисерны школькій, ћилибара и т. д.

[2]) У В. Британской было е 1833. год. око ловлѣня харинга' 11.285 лађа и чамаца и 49.212 людій за-

Digitized by Google

нято, а рачунаюћи и оне, кои харинге соле, слажу и т. д. свега 86.266 лица. У Норвешкой се 1819. год. 240.000 тона, а 1835. год. 536.000 тона харинга уватило. Енглези су уловили за три године (одъ 1814.—17.) са 536 лаћій 5.030 китова, а Холандези за 130 год. (1665.—1795.) 71.900 китова.

[3]) Тако се по свимъ сѣверниимъ предѣлима люди по већой части одъ риба ране; као у Исланду, Камчатки, Лапланду и т. д. У Камчатки починю веćъ юлія мѣсеца мразови, тако да ніеданъ усѣвъ успѣти неможе. В. Британска потрошила є на подпомаганѣ риболова 1843. год. 19.410 Ls, коя є сума за 1845. год. на 11.286 спала.

III. Польско газдованѣ.

§ 132.

Польско газдованѣ є старанѣ човека о увеличаваню производа питомы *животиня* и *растѣнія* по множини и доброти ньіовой. По овоме се оно и на две главне части дѣли, т. є. на *землѣдѣліє* и *скотоводство*. [1]) Землѣдѣліє напредно предпоставля приличанъ економный развитакъ народа, напротивъ скотоводство є после дивлѣгъ лова прво заниманѣ човека, на кое онъ при увећаной населѣности и при умложеню потреба пређи мора. Но ужитакъ народный, кой се само на скотоводству оснива, предпоставля скитничкій (номадный) животъ народа, кой се само у врло редко населѣнимъ предѣлима съ млогомъ пашомъ одржати може. На нашемъ развитка степену немогу ова два рода польскогъ заниманя безъ узаймне помоћи никако обстати. Землѣдѣліє производи нужну рану за стоку, кою одчасти уживамо, а скотоводство производи снаге, коима землю обдѣлавамо и ђубре, коіимъ є гноимо. Землѣдѣліє и скотоводство производе найвреднія и

Digitized by Google

найнужнія добра, и прибавляю држави, у коіой она цвате, сигуранъ и одъ други народа независанъ ужитакъ и животъ. Саюжена оба рода занимана називамо *польско кућенѣ*, (польско газдованѣ), а науку о овой грани народне раднѣ *польску економію.*

[1]) *Скотоводство* е више понятіе, и може се подъ ньимъ брига о расплођаваню свакогъ бесловесногъ животногъ разумѣти. *Стоководство* бы могло ниже понятіе означавати, одъ когъ се н. п. пчеле, рибе и сва перната исключаваю.

§ 133.

У земльи, гдѣ е слаба продая и ограничена дѣоба раднѣ, ту е и польско кућенѣ само нужно и едино средство, да свакій своіой фамиліи потребный ужитакъ набави. Обдѣлаванѣ нити е тако разноветно, што се плодова тиче, него е просто, нити се знаду особита умѣтна средства обдѣлаваня у потреблявати, него се већа брига остави природнимъ силама. Овай начинъ обдѣлаваня зове се *поврхно обдѣлаванѣ (екстензивна култура).* У овакомъ стаю приноси земля врло мало добытка, тако да иста површина землѣ млого манѣ народа одранити може, а почемъ и продае готово нема, єръ прерађуюће занате одправля селякъ самъ са своимъ домаћима, то е народъ принуђенъ, да сваке даціе, кое давати има, у натури (т. е. у производима самимъ а не у новцима) плаћа. Напротивъ *брижльивимъ обдѣлаванѣмъ (интензивномъ културомъ)*, гдѣ се вѣштія и болѣ подѣлѣна радня, већи капитали, млога умѣтна средства и разноветни начини обдѣлаваня употребляваю, може млого више людій съ польскимъ (сировимъ) производима свое потребе намиривати, него што се съ польскомъ радньомъ занимаю. Површно свою землю радећи народъ ће цѣо свою землю обдѣлавати морати, да бы се изранити могао, а бри-

Digitized by Google

жльивимъ обдѣлаванѣмъ довольно е, ако се само ⅔ народа са землѣдѣлiемъ занимаю. Производитель ће превишакъ добытка, кои му одъ трошкова на нѣгову кућу претекну, и кое ће онъ одъ веће произведене но потрошене количине дакле продаiомъ извадити, употребити на исплаћенѣ ренте землѣ и капитала, на раднике, на докупльиванѣ орудiя и на оправлянѣ зданiя. По томе се превишакъ подѣли на раднике, предузимателя и господаре землѣ и капитала (орудiя, животиня и т. д.). [1])

[1]) И по овомъ видимо, да физiократи право немаю, кадъ потврђаваю, да приходи свiю други класа народа одъ господара земаля зависе. Као годъ што господаръ землѣ аренду свое землѣ скуплѣ рачунати може, тако исто могу нѣму капиталисте свое капитале, радници свою радню, предузимательи свой предузимаюћiй духъ и свой трудъ, а друге класе народа свое услуге више цѣнити. При опредѣляваню свое аренде (као неке цѣне) стои господаръ землѣ подъ законима цѣне, дакле подъ упливомъ конкуренцiе, каогодъ и свакiй другiй домаћинъ, кои бы данакъ платити могао.

§ 134.

Проћа польски производа у своiой земльи полезнiя е него у странну државу:

1) Збогъ несигурности траяня тогъ извоза, еръ обично землѣ, кое странну сировину увозе, по времену сву позорльивость на производъ те сировине обрате, и тако нама извозъ нашегъ сировогъ производа закрате. Ово ће iимъ тимъ лакше за рукомъ испасти, што се са сировинама збогъ ньiове ниске цѣне и зато односно скупогъ подвоза неможе лако изъ дальны предѣла конкурирати.

2) Што се само неки сирови производи у даля мѣста извозити могу, као: жито, вино, стока, вуна, коже,

Digitized by Google

броћъ, куделя, шишарке и т. д., друга баръ не на колима а тешко и водомъ, као: ја, масло, живина, зелени разне, воће, сено, слама и т. д.

Зато е *сасвимъ нужно* условлѣ доброгъ и напредногъ польскогъ газдованя, да се у народу и другогъ заната класе у довольномъ брою налазе. Прерађуюће занатліе троше сирове производе одчасти као уживаћа средства, одчасти іи пакъ прерађую и съ тимъ ньіово у другомъ виду (т. е. сировина') трошенѣ подпомажу. Личне се услуге исплаћую производима обадва рода производителя', а радници съ личнимъ услугама занимаюћи се пакъ приносе душевномъ и нравственомъ развитку производителя' непосредствену користь, а одчасти проналазе и одкриваю нова средства, коима се произвоће-нѣ добара олакшава и умножава. Слѣдства угодногъ одношеня овы родова радника [1]) примѣћаваю се найясніе на земляма близу велики варошій лежећима.

[1]) Herrenschwand назива овако станѣ економно у дѣлу подъ именомъ „Système d'agriculture relative fondé sur un système de manufactures" као найсавршеніе. Prechtl потврђава по своме рачуну, да само 1800 душа у самомъ польскомъ куђеню, а 6000 у свези съ другимъ занатима на 1 □ мил. живити могу. Обично се найвише узевши половина народа са землѣдѣліемъ занима, но у слабо населѣнимъ предѣлима више. Што се односно веђа часть народа са землѣдѣліемъ занима, то е приносъ землѣ маньій. — У В. Британской се по брояню народа год. 1841. ово одношенѣ разны радећи класа нашло:

1)	польски економа - - -	307.065
	наимника притомъ - - -	1,138.563
	баштована разны - - -	53.648
		1,499.276 или 21,6%

Digitized by Google

	1,499.276	или	21,6%
2) у ураднимъ занатима и у трговини заняты - - -	3,110.376	„	44,7%
3) рудара, носача, лађара, рибара и т. д. - - - - - -	883.699	„	12,7%
4) служителя просты - - -	1,165.233	„	16,8%
5) свештеника, учителя, лѣкара, званичника, художника и т. д. - - - - - - - -	248.254	„	4,2%
6) войске - - - - - - - -	42.234		
Цѣо брой радника	6,949.072	„	100 %

Свію обитателя е брой было 18,66 мил. т. е. 37%. Кадъ нумеру 1) съ 2) сравнимо, то добыямо односный брой за год. 1811. као 1000: 1257, за 1821. као 1000: 1393, за 1831. као 1000: 1500, за 1841. као 1000: 2090; т. е. съ напредкомъ народногъ куѣеня умножаваю се урађујући занати брже, тако да радня сировине за ньима заостае. У *Баварской* 1840. год. было е свега землѣдѣлаца 1,401.049 глава или 52,7%; а са служительима землѣдѣлаца 65,6%. У *Баденской* се такође 55% народа къ землѣдѣлію рачунаю. У *Аустріи* е среднѣ число 73%, максимумъ е (у Краньской и Каритской т. е.) 87%, а минимумъ (у Аустріи подъ Енсомъ т. е.) 49%, у Ломбардіи 61%. У *Белгійской* макс. 86% (Луксембургъ), а мин. 65% (Антверпенъ), средньій брой 76%. *Хановеранска* макс. 94%, мин. 77%, средньій брой 85%.

§ 135.

Осимъ одъ проће зависи іоштъ одъ слѣдујући околностій больій или горій успѣхъ польскогъ газдованя:

1) одъ вѣштине предузимателя,

2) одъ величине на ову радню обраћеногъ капитала.

Digitized by Google

3) одъ степена слободе у коіой польскій газда своя добра обдѣлавати смѣ, и

4) одъ величине добара. Земля се распарчава умножаванѣмъ жительства све више, али напредуюћи у томъ доће народъ до границе, гдѣ ово распарчаванѣ већъ нѣговомъ кућеню почне шкодити. Ову границу треба изнаћи, а у томъ ћемо найболѣ успѣти, ако опредѣлимо величину, коя се за народно кућенѣ найполезнія указує. Полезность неке величине у єдно добро саюжены добара изявлює се у томе: а) да земля найвећій чистый приходъ господару дає; б) да притомъ найвећій брой людій при обдѣлаваню оне землѣ заниманя и ужитка нађу; в) да се за друге класе народа найвећа количина на продаю донесе. Али ова полезность неуправля се свакадъ по величини добара, т. є. ако є добро єдно x величине, то ће приносъ y быти, ако пакъ друго добро $2x$ величине буде, то ће се и приносъ нѣговъ на $2y$ увећати. Него више полезность — количина приноса — зависи и одъ други условля, као: климе, свойства и положеня землѣ, начина обдѣлаваня, станя радника и т. д., коя смо већъ горе у обштемъ сматраню раднѣ навели. Но кадъ ова условля кодъ два или више добара као єднака предпоставимо, налазимо опетъ разлику у приносу, коя башъ заиста одъ величине добра зависи. За испытиванѣ овогъ предмета нужно намъ є разликовати добра као *мала, средня* и *велика.* [1])

[1]) Ова се понятія у разномъ пространству узимаю, мы іи овако опредѣлявамо:

а) *мала добра*, коя се съ єднимъ плугомъ т. є. са 2 вола или 2 коня обдѣлавати могу;

б) *врло мала добра*, гдѣ се мало и никако са стокомъ нерадн, но гдѣ се понайвише цѣо посао ру-

Digitized by Google

кама саршити може, особито зато, што се башъ и такавъ усѣвъ бира, кои више мало а вѣште, но млого а грубе раднѣ изискуе. Овакова добра могу тако мала быти, или на таковомъ положеню стаяти и т. д., да ньовъ приносъ самъ господара изранити неможе, но да овай већу или маню часть свои потреба съ друге страве намирити мора;

в) *средня добра* са више плугова, гдѣ и господаръ самъ поредъ свои радника іоштъ радити може;

г) *велика добра*, гдѣ господаръ само надгледа;

д) *врло велика добра*, гдѣ е за управлянѣ и надгледанѣ добра нужна цѣла канцеларія съ млогимъ персоналомъ.

§ 136.

Кодъ *велики* и *средньи добара* примѣћаваемо ту угодность, што се млого у трошковима обдѣлаваня уштедити, и земля съ млогимъ усѣвима, кое е немогуће на малимъ добрима, засѣявати и обдѣлавати може. Као:

1) већа и боля дѣоба раднѣ се обраћа;

2) машине се употребляваю, кое тешку радню заступаю, и дѣйство раднѣ увећаваю. Машине може само господаръ велики добара съ користи држати.

3) маньи су трошкови за зданія, еръ за истый брой и количину людій, стоке и плодова стае евтиніе едно велико зданіе, него млога мала, као што бы то на млогимъ малимъ добрима быти морало.

4) господаръ великогъ добра купуе свашта укрупно и зато евтиніе, а манѣ трошки и за подвозну кирію добара. Исто тако ніе онъ принуђенъ да у опредѣлено време свое плодове пошто зашто

Digitized by Google

прода, но као богатіи чека и тражи найболю піяцу.

5) боля прилика у исто време различита растѣнія сѣяти и садити, збогъ чега економъ ніе опасности изложенъ, коя се за нѣга изъ велике евтиноће поедины плодова пораћа, еръ му е могуће веѣомъ цѣномъ (оне године) скупы производа, штету и губытакъ на евтиніимъ изравнати и накнадити.

6) лакше ће предузети млоге, и велике *поправке (мелиораціи)* добра, кое се само на великомъ простору исплаћую.

§ 137.

У овомъ лежи преимућство велики добара. Али изъ искуства знамо, да иста површина землѣ састоећа се изъ *малы добара* веѣій бруто-приносъ дае, но кадъ се на ньой велика добра налазе. Ово е збогъ слѣдуюћегъ:

1) обдѣлаванѣ велики добара занима манѣ предузимателя', съ веѣомъ количиномъ наямника', зато се на брижльиво употребляванѣ свію мѣсны и времены околностій, на разумно негованѣ землѣ, растѣнія и стоке, на чуванѣ одъ малы губытака и т. д. неможе толико прилѣжности обратити, као што то быва, кадъ господаръ самъ или съ мало помагача' свою землю обдѣлава. Зато се може саѣенѣ таковы растѣнія, коя велику негу изискую, само на малимъ добрима предузети. Овакови плодови стое збогъ брижльивогъ обдѣлаваня у врло великой цѣни, тако да притомъ млого употреблѣна радня найвеѣу часть цѣне ньове сачинява.

2) за велика добра нужни су велики капитали, кое господари земаля по веѣой части немаю, зато се и обдѣлаванѣ малы добара, гдѣ су капитали

Digitized by Google

тако млоги, да іи свакій лако имати или узаймити може, болѣ исплаћуе.

Изъ овогъ се види, да е само на малимъ земляма могуће лако предузети *брижльиво* обдѣлаванѣ, и да се велика добра понайвише *слабо* и *поврсно* обдѣлаваю, Начине овогъ разногъ обдѣлаваня назвали смо горе *интезивномъ* и *екстензивномъ культуромъ*, кое се по томъ опредѣлява, како се кадъ на обдѣлаванѣ неке површине землѣ млого или мало капитала, прилѣжности, вѣштине и т. д. обраћа. У слабо населѣнимъ предѣлима збогъ ниске цѣне сировы производа' и кодъ такове климе и свойства землѣ, кое су одъ природе врло плодне, и гдѣ е кућенѣ неразвіено, народъ неизображенъ и сиротъ, гдѣ су рђави путови и уобште проћа ограничена, ту се може само површно обдѣлаванѣ наградити, зато люди подъ таковимъ околностима велика добра држе, но како почне народъ напредовати и обогаћавати се, то се одма и на брижльиво обдѣлаванѣ преће, и землѣ се све на манѣ и манѣ дѣлове распадну, тако да су кодъ найбогатіи народа' землѣ найвише распарчане.

§ 138.

Брижльиво обдѣлаване и манѣ землѣ недаю само већій *нечистый*, но и већій *чистый приносъ*, а тимъ и већу ренту одъ землѣ. Зато су и аренда и куповна цѣна на маня добра подѣлѣны земаля веће, но таковы, кое у свези велика добра сачиняваю. Ову истину нетреба изяснявати по томъ обстоятельству, што е већа конкуренція купаца и арендатора', кои су у станю мала добра набавити и држати, него и по томе што на ситно распарчана земля заиста и више начисто приноси. Мала добра даю већій приносъ башъ збогъ ньіове малине, кое се и изъ тогъ познае, што іи богатирци некупую,

Digitized by Google

да изъ ньи велика добра праве, него ће напротивъ пре своя велика добра на маня добра подѣлити. Али не само кодъ малы него и кодъ *сасвимъ малы* добара показую се ова преимућства, ако се слѣдуюћа условля испунити могу:

1) господаръ добра треба, да може оно празно време, кое за землѣдѣліе непотребуе, на другій начинъ полезно употребити; н. п. у каквомъ ураћуюћемъ занату, или у каквой услуги и т. д.

2) да притомъ или такове плодове обдѣлава, кои су му за кућу нѣгову нужни, или такове, кои на великой цѣни збогъ особите раднѣ и прилѣжности стое.

Ако се ова условля испунити немогу, то су *врло мала* добра безъ икакове ползе, и господари т й добара су еднако опасной конкуренціи богатіи господара изложени.

§ 139.

Велика и мала добра треба една съ другимъ у одношеню на количину сировы производа, кои се за друге класе народа производе, сравнити. По обичномъ мнѣнію мораю се у томе велика добра малимъ предпоставити, еръ већа часть производа по одбитку трошкова у иманю господара землѣ остане, кое онъ или другимъ граћанима прода, или самъ за зла времена (скупе године) чува; по томе се може и више варошки граћана посредствомъ велики но малы добара изранити. Али ово е мнѣніе погрешно, еръ почемъ су бруто — и нето — приносъ на малимъ добрима већи, наравно е слѣдство, да се и више народа одъ исте површине землѣ одранити може. Шта више, нетреба се бояти ни одъ прекомѣрногъ распарчаванѣ землѣ, еръ ако е земля више распарчана, то она и више людій занима, а по-

Digitized by Google

чемъ се обдѣлаванѣ яко распарчаны земаля само у густо населѣнимъ државама и предѣлима исплаћуе, то ће разумъ поединогъ (еръ подъ тимъ околностима свакій найвише ту потребу осѣћа,) границу опредѣлити, докле ће распарчаванѣ напредовати моћи. Мала се добра великима и зато предпоставляю, што се на ньима више независно живећи газда' налази, а велика напротивъ занимаю млого фамилія, кое довѣка слуге остати мораю. Но поредъ малы добара корисно е за народъ, ако се и неколика велика добра држе, коя као *примѣрна добра* служити могу, и коя су тако за подизай цѣлогъ народногъ землѣдѣлія снажно помоћно средство.

§ 140.

Што се правногъ станя польскогъ економа у одношеню на нѣгову землю тиче, важе она правила, коя су се уобште о слободи радника' навела.[1]) Найповольніе е станѣ польскогъ кућеня, кадъ *господаръ* самъ свою землю обдѣлава, еръ само онда ужива онъ подпуну накнаду за скаке поправке (меліораціе), за већу ревность, за болю брижльивость око свога добра. *Арендаторима* се савъ увећаный трудъ ненаграђуе, зато се ни найболя слѣдства одъ ньіове раднѣ очекивати немогу. На поправке землѣ, особито на веће, мораю се уговоромъ обвезати и принудити, на кое се они никадъ и не обвезую, ако іимъ добро ніе на дуже време дато. Найнеугодніе е слѣдство за народный производъ правно станѣ *спаійски поданика'* или напослѣдку *робова.* Ово польско-економно станѣ може се сматрати, као манѣ или више да е господаръ добра задуженъ, тако да су му аренда, кулукъ и т. д. као већи или маньи интереси на задуженый капиталъ. Што е овдѣ о предузимательима речено, важи и за наямнике.

[1]) По Lullin-у de Chateauvieux налазе се у

Француской 14 мил. Ект. обдѣлане землѣ у рукама малы господара земаля, 10 мил. се обдѣлаваю одъ наполичара, 7,^{88} мил. одъ арендатора съ опредѣленомъ арендомъ, и 3,^{75} мил. одъ средньи польски газда.

§ 141.

Одъ патеня животиня' найважніе е за народно кућенѣ *стоководство,* премда н. п. свилене бубе, рибе и т. д. могу подъ особитимъ околностима важно мѣсто у народномъ газдованю заузети. Успѣхъ поедины родова стоководства зависи одъ свойства землѣ, одъ начина патеня и одъ добре проће. Евтино и добро одгаянѣ животиня приноси онда текъ народу знатне добытке, ако се стока на скупа тржишта евтинимъ подвозомъ одвести може, као што то быва съ американскимъ говећимъ кожама и свиньскомъ масти, а одчасти и са србскимъ свиньма. Колико е важно за народно иманѣ изабрати родъ животиня, кой ће подъ околностима бне землѣ найвећій чистъ приходъ донети, толико е важна и та тежня економа да болѣ, племенитіе расе истогъ рода животиня за свою кућу изабере. Племенитіе се расе зато предпоставляю, што се одчасти помоћу ньи добра производе, за коя наше расе способне нису; н. п. мерино, кашмиръ, и т. д., одчасти се истый плодъ наше расе у больой количини и каквоћи са односно маньимъ трошковима производи; н. п. швайцерске краве, ердельски коньи и т. д. Но было е случаева, да су се у занешености за облагороћаванѣмъ раса', домаће расе сасвимъ пренебрегле и истребиле, па да е цѣна ньіова у одношеню на племените расе већа постала. Племенитія раса неможе се у *свакомъ* призреню домаћой предпоставити, зато губи народъ тимъ пренебрегаванѣмъ неке вредности, кое се у преимућствима домаће расе налазе. Тако е н. п. у Саксонской по-

Digitized by Google

сле уведеня мерина и други раса шпаньски оваца, цѣна домаћи оваца, одъ кои е месо болѣ, спрама цѣни шпаньолски оваца тако скочила, да се наново одгаянѣ домаћи оваца съ мукомъ уводити морало.

§ 142.

Цѣли сходно обдѣлаванѣ *баште* и *винограда*, занима на истой површини землѣ найвећу количину радника, и приноси предузимателю найвећу чисту добытъ: съ едне стране збогъ особите плодовитости землѣ (коя се брижльиво гнои и ради) и збогъ добре проће (близу велики варошій), съ друге стране пакъ збогъ марльивогъ и вѣштогъ начина обдѣлаваня, а напослѣдку збогъ употребляваня велики капитала, кои се на раднике, на поправке землѣ, на набавлянѣ орудія, машина и т. д. обраћаю. Трошкови прогутаваю већу часть нечистогъ приноса, зато немогу особито виногради, ако климатична условля у дѣйство неступе, са страннимъ таковимъ земляма конкурирати. *Вотняци* пакъ неизискую готово никаковы трошкова обдѣлаваня, еръ поредъ тога што велика количина воћака малый просторъ землѣ заузима, обраћа се врло мало раднѣ и капитала на производъ воћа. Зато приносе вотняци, ако близу велики варошій или на евтиномъ, воденомъ путу леже, врло великій чистъ приходъ, кои се тимъ увећава, што се земля у вотняку и иначе употребити може.

§ 143.

Пусте паше изискую іоштъ манѣ или готово никаквогъ капитала, више напротивъ *ньиве* и *ливаде*. Паше даю зато врло малый чистъ приносъ, кое е и узрокъ, да се оне у држави съ цвѣтаюћомъ индустріомъ у другу кориснію землю преобрате, — ако препреке на путу нележе. Зато се може одъ ве-

Digitized by Google

лики као пусте паше лежећи простора' свакадъ на слабу населѣность и сиромаштво жителя заключити. Бреговите землѣ и предѣли су природна мѣста за пашу и стоководство, но такове државе су изъ нужде слабо населѣне, єръ скотоводство само у њима цвѣтати може, премда су обитаельи често яко богати и изображени. Начини обдѣлаваня ливада' особито пакъ њива', разликую се по величини капитала', коіи се на то обраћаю и по односной величини чистогъ и нечистогъ приноса. Производи су овдѣ євтине сировине, кои могу, ако и посредствомъ євтиногъ подвоза и близу лежећи трошећи мѣста' млого непоскупе, и добре проће нађу, — економну величину цѣлогъ народа или предѣла основати.

§ 144.

Обдѣлаванѣ *шума* є просто, али є тимъ важніє за народно благостанѣ. Шуме занимаю мало людій, єръ се цѣла радня у шумодѣлію обраћа само на сѣченѣ дрва', кое се такоће годишнѣ на врло малу часть шуме простире. Шуме неслуже намъ само за намиренѣ найвећи потреба, кое тимъ веће бываю, што є клима ладнія, но на некимъ мѣстима поправляю климу, и одржаваю тимъ здравлѣ цѣлы предѣла. У економномъ значеню пакъ є станѣ шумодѣлія онда за цѣло народно газдованѣ найкорисніє:

1) Кадъ цѣна дрва' са цѣномъ други еспапа и раднѣ у таковомъ одношеню стои, да се потребе дрва' (за горенѣ и урађиванѣ) одъ свію класа лако намирити могу;

2) Кадъ се земля тако полезно, као што нѣно свойство допушта, обдѣлава, а зато се изискує, да се шуме тако марльиво и вѣшто обдѣлаваю, ка-

Digitized by Google

ко бы се одъ исте површине землѣ могућій найвећій приносъ извадіо, и да се само оне површине землѣ за шумодѣліе опредѣле, кое за ништа више способне нису но за шуме. —

Цѣна дрва' пакъ (као и свакогъ еспапа) само е одъ важности у трговини са страннимъ државама. Гдѣ евтины водены путова нема, ту се и неможе човекъ великомъ приносу одъ трговине съ дрвима надати. Висока цѣна дрва приноси по већой части само производительима и трговцима (дрварскимъ) великій приходъ, а збогъ велике вредности дрва' служи цѣломъ народу на штету. Но и превелика евтиноћа дрва (бесцѣна) неможе се желити, еръ се онда при сѣченю нимало непази, нити се друга горива употребляваю, тако да ће се овой раскошности нужно слѣдуюћа оскудость у дрвима и ньова висока цѣна кодъ свію класа тимъ яче и пре осѣтити.

IV. Урађуюћи занати.

§ 145.

Урађуюћи занати (т. е. рукодѣлія и фабрике) су за народно газдованѣ одъ слѣдуюће ползе:

1) Они умложаваю непосредственимъ произвођенѣмъ народно иманѣ исто тако яко као и занати сировине.

2) Занимаю млогобройну класу народа, и то у варошима и у яко населѣнимъ предѣлима.

3) Поводъ су развитка млоги умѣства, и испытиваня и упознаваня природны закона.

4) Подижу радню сировине, еръ се одчасти млоге сировине небы ни произвеле, кадъ бы іимъ

Digitized by Google

прилика урађиваня одузета была, и кадъ се небы одъ рукодѣлны или фабрикантски радника потрошиле, — одчасти подпомажу производъ сировине, єръ снабдѣваю радню и раднике сировине са млогимъ добрима, коя при производу сировине као капитали (уживаћа средства радника, машине, орудія и т. д.) дѣйствую.

5) Помоћу урађуюћи заната добыя народъ прилику, да своє домаће производе настрану извозити и продавати може. Сировый производъ небы се можебыти извозіо, єръ се са странномъ конкуренціомъ уравнати неможе, тимъ манѣ, што су подвозни трошкови сировине велики. Урађенъ еспапъ пакъ извозити утолико є болѣ, што се наши земальски радници, капитали и т. д. занимаю, и што се за тако скуплый еспапъ странни производи у већой количини цѣне, кои су за насъ одъ веће конкретне вредности но извезена добра, у нашу землю увозе.

§ 146.

Кодъ найсуровієгъ народа има рукодѣлне раднѣ, но што є народъ кой више напредовао, тимъ є и нѣгова технична индустрія више развієна. За распространѣность ове раднѣ нужно є не само, да народъ доста *прилѣжны* и *вѣшты* радника има, но да му и довольно *капитала* и жива *проћа* на руци буду. Ако явно кућенѣ єдногъ одъ овы условля — особито послѣднѣгъ — нема, то неможе урађуюћа радня ни кодъ развієногъ народа цвѣтати. Жива проћа урађены еспапа зависи одъ бройногъ одношеня урађуюћи заната къ занатима сировине, єръ є унутрашня продая и кодъ урађуюћи заната сигурнія и важнія одъ странне. У слабо населѣнимъ земляма има народъ истина доста радника у радньи сировине заняты, али нема напротивъ капитала и добры радника,

Digitized by Google

зато и производъ уређены еспапа ніе кодъ њега знатанъ. Умложенѣмъ жительства (популаціе) се наравно и урађуюћи занати на вишій степенъ савршенства пеню. Урађуюћа радня стои съ радньомъ сировине онда у доброй свези:

1) ако она домаћій сировый производъ урађуе;

2) ако нѣни радници домаћа уживаћа средства (сировине) троше, и

3) ако се такоће продая урађены добара по већой части на жителѣ одъ раднѣ сировине живеће односи.

Што се яче рукодѣліе и фабрикаціе развіяю, тимъ се лакше ова свеза раскинути може, еръ народъ онда помоћне матеріе и преобразине често са стране привлачи, и еръ се по већой части продая и у странну државу распространи, кое домаће предузимателѣ намами, да ризично свой занатъ распростране. Кодъ тако живе урађуюће радности опасностъ е са две стране:

а) што се проћа у странне државе изъ разны узрока, н. п. мѣрама странне владе, или текъ садъ появившомъ се странномъ конкуренціомъ и т. д. укратити може;

б) што често и лако быва, да намъ се увозъ странны преобразина, или помоћны матерія и т. д. одузети може.

Овако жива рукодѣлія и фабрике пате найвише, ако се у рђаво свое време немогу одъ владе никаквой помоћи надати, особито пакъ ако су се цѣли предѣли и то бреговити на производъ едногъ рода урађеногъ еспапа оддали (као Schwarzwald,

Digitized by Google

Berchtesgaden etc), тако да по найманѣмъ посрту у продаи излишни капитали и радници заниманя своя изгубе и — пропадну.

§ 147.

Што се тиче предузимателя (а одъ части и дѣйства раднѣ) разликую се урађуюћи занати овако:

1) *Сеоски рукодѣлци*, кои поредъ землѣдѣлія покое рукодѣліе за свой занатъ изаберу. Ово е за здравлѣ и за намиренѣ найнужніи потреба радника найкорисніи начинъ, али поредъ тога, што се мало заната, овако радити могу, начинъ е овай сасвимъ противъ економногъ напредка. У оваковой вези е кадкадъ польско заниманѣ као поглавито, тако да се рукодѣлно само као споредно и то зими ради, кадкадъ е напротивъ рукодѣліе главный занатъ, тако да се землѣдѣліемъ само празно време изпунява. Овакова свеза е на свакій начинъ противъ економны основа, но опетъ е она боля, гдѣ се польско кућенѣ као узгредъ чини, еръ урађуюћа радня изискуе више вѣштине, па зато се и радникъ съ ньомъ више или поглавито занимати мора.

2) *Варошки майстори*, кои редко сами еднако раде, но обично наямнике за радъ држе, и съ польскимъ се кућенѣмъ незанимаю.

3) *Фасонски майстори*, кои радъ какавъ на свое име узму, а самъ посао съ другимъ майсторима погоде, да га ови са своимъ калфама израде. Овай е родъ предузимателя познатъ по великимъ варошима, и чини се као да е прелазакъ одъ рукодѣлія на фабрике.

4) *Фабриканти*, кои тако велике капитале у предузеће улажу, да іимъ е употребляванѣ дѣобе раднѣ и машина нужно.

Digitized by Google

§ 148.

За предузимателя є послѣдній начинъ найскорисніи, за наямника првый. Овай последній начинъ претрпіо є съ єдне стране доста вике и грднѣ, съ друге стране пакъ опетъ одбране и похвале, зато ће намъ нужно быти, да ову стварь болѣ промотримо. Истина се признати мора, да є животъ наямничара у фамиліи майстора млого сходніи моралномъ и душевномъ изображеню радника, као и нѣговомъ економномъ животу, єръ му є надежда близу, да ће добримъ владанѣмъ и прилѣжности онъ самъ моћи предузимателѣмъ или баръ калфомъ т. є. на свакій начинъ *слободнимъ* радникомъ [1]) постати, али и фабрике се съ друге стране корисніе указую, премда се за раднике фабрике по већой части и баръ подъ садашньимъ околностима немогу препоручити. Кодъ фабрика се примѣћава:

1) Могућность, да радникъ некадъ самосталанъ газда буде, тако є врло далеко — збогъ велики капитала' —, да се нагонъ къ штедньи и потомъ къ умѣреномъ и разумномъ животу слабо кодъ ньи утемельити може.

2) Ка фабрикама са якомъ али променьльивомъ проћомъ, кадъ се ньіовъ производъ употребляванѣмъ новы капитала умножи, привуку се млоги радници, кои се збогъ високе наямнице и изжене. Како се потомъ какове назадности у проћи тогъ еспапа догоде, то падну млоге радничке фамиліе у крайню бѣду, а то збогъ тога или што се нека часть радника одпусти, или што се сви само крозъ краће време преко дана занимаю, или што се съ маньомъ наямницомъ задовольити мораю. Гдѣ више фабрика' єдногъ рода у истомъ предѣлу има, ту су и ова слѣдства опаснія, особито кодъ фабри-

Digitized by Google

на, кое су одавно започете, єръ у њима већа конкуренція (међу радницима) непрестано дѣйствує.

[1]) У Выртенбершкой износе калфе само 22% свію урађуюћи радника. По шпаньолскомъ брояню народа има међу свима урађуюћимъ радницима 75% майстора, 19% калфій и 6% шегрта. У Баденской долази у 35 найглавніи рукодѣлны заната на 100 майстора 42 калфе; у Пруской у свимъ рукод. занатима на 100 майстора 87 калфій и шегрта, а кодъ зидара, деляра (Zimmerleute), каменосѣчаца (Steinmetzen) и лончара на 100 майстора 455 калфій и шегрта. У Хановеранской (са крчмарима) има 91.733 независны предузимателя са 40.637 помагача (калфій, шегрта и т. д.). Либиг-ова фабрика у Чешкой занима 7—8000 радника. — Браће Хартмана у Монастиру (Münster) 3500 — 4000 радника. — У Енглеской є єдна гвожђара са 3000 радника.

§ 149.

3) Радници зависе яче одъ свои господара, єръ се у єдномъ предѣлу често само єдна или мало фабрика истогъ заната налази. Кодъ рукодѣлаца су пакъ радници кодъ майстора, као у своіой фамиліи, и свакадъ су слободніи, єръ іимъ мѣсто кодъ другогъ майстора отворено стои, ако іимъ се кодъ єднога и недопадне.

4) Ова досадъ наведена обстоятельства поводъ су лакомислености, суровости и неморалногъ живота наямничара по фабрикама, кои на овомъ рђавомъ путу тимъ далѣ напредую, што іи више у єдномъ предѣлу или у єдной фабрики живи. Нрави се особито яко нарушаваю, кадъ оба пола заедно раде и живе. Морално упропашћаванѣ радника иде по већой части фабрикантима у рачунъ, єръ су они онда зависніи, тако да се и съ маньомъ наямницомъ задовольити мораю.

Digitized by Google

Незгоде, кое се у моралномъ и економномъ призреню изъ распространѣне фабрикаціе порађаю, есу одчасти истините, али опетъ притомъ рѣдке и умѣрене, да іимъ се по веѣой части одпомоћи може. Разумна и брижльива влада може или непосредствено или посредствомъ слободны друштва станѣ радника у млогоме поправити, — кое се и искуствомъ точно потврдило. Самъ пакъ начинъ, како ће се радницима подъ овимъ околностима на руку ићи, предметъ е економне полиціе, зато ћемо на томъ мѣсту о нѣму обширніе и говорити.

§ 150.

Премда е рукодѣліе полезніе за радника самогъ, то е производъ по фабрикама за цѣло народно иманѣ збогъ ячегъ приноса раднѣ корисніи; еръ се

1) у фабрикама више машина' и други умѣтны средства употреблява, кое радню човечію особито теретну и нездраву уштеђава, и добра се евтиніе производе;

2) радня се међу млогима дѣли, да тако свакій брже, болѣ и евтиніе радити може.

3) предпоставлѣни и предузимателѣи изображаваю се научно, и тако приносе они одкриванѣмъ и изналазенѣмъ млоге користи при рађеню, више къ усавршеню радности (индустріе) но рукодѣлни майстори.

Ка условлѣима евтиніе цѣне могле бы се рачунати и економне користи фабриканта, што онъ сировину евтиніе набавля, еръ све у маси купуе и превози, што найевтиніе време за купованѣ и найболю піяцу за продаванѣ изгледати и очекивати, и што е своимъ капиталомъ у станѣ поставлѣнъ, да прођу свогъ производа до найвеће дальине распро-

Digitized by Google

странити може. Зато се у млогимъ гранама ураћуюће раднѣ поредъ фабрика рукодѣлія сасвимъ изгубе, а млога се рукодѣлія на више фабрика подѣле, кое све зато быва, еръ она конкуренцію фабрика издржати немогу. Но опетъ често быва, да се и рукодѣлія нека поредъ фабрика одржати могу, ако се потруде, да іи у савршенству достигну. Млога рукодѣлія могу у предѣлу каквомъ обстати за оправлянѣ, чишћенѣ и т. д. или башъ за производъ новы добара, ако се производи ньіови по индивидуалной жельи купца израдити мораю, и ако су за мѣсто, гдѣ ће се радити, свезани; н. п. кроячи, чизмари, месари, туфекціе, саціе, пекари, кньиговезци и т. д.

§ 151.

Свако предузеће увелико или укрупно може се свакомъ предузећу уситно већъ зато предпоставити, што се у овомъ послѣднѣмъ *машине* съ тако добримъ успѣхомъ употребити немогу. Машине су се у предузетцима свакогъ рода, као цѣли сходна средства, да продукцію по количини и каквоћи болѣ удѣйствую, показале; у копаню руда, у польскомъ кућеню, а особито у радньи ураћуюћой. Оне су у народно-економномъ призреню корисне:

1) Помоћу ньи производе човечіе силе *већу количину* добара, особито ако су покрећуће снаге притомъ природне силе, еръ онда цѣна производа пада и уживанѣ се у народу распространява.

2) Помоћу машина производе се млога добра у већой *савршености* и *вредности*.

3) *Нездрава* и *тегобна заниманя* извршаваю машине.

4) Млоги послови изискую велику *вѣштину*, кадъ бы іи люди сами извршавали, напротивъ могу

Digitized by Google

се, ако машина то чини, за управлянѣ нѣно готово сасвимъ *необучена* лица употребити.

Но колико машине збогъ наведены узрока привреника' имаю, толико и противника' збогъ слѣдуюћи обстоятельства. Млоги су се побринули збогъ овы за произвоћенѣ успѣшны слѣдства, коя се уведенѣмъ машина' (особито у прераћуюћу радню) пораћаю или се баръ породити могу. Уведенѣмъ нове машине, коя посао болѣ, брже и евтиніе одправля, мораю се излишни радници одпустити, и тако ће радници непрестано стрепити одъ оногъ часа, кадъ ће се случайно нова каква машина изнаћи, коя ће свима нужный ужитакъ одузети, и у найвећу іи бѣду съ ньіовимъ фамиліяма бацити. Умложаванѣ машина є по слѣдствености и за самогъ предузимателя опасно, почемъ се уживаћа средства безъ човечіегъ садѣйства яко умложаваю, а напротивъ се количина купаца т. є. радника свакояки — умалява (єръ се радници нигдѣ неупотребляваю дакле и неживе). У овой слѣдствености ће (каже Forster) люди одъ саме прилѣжности одъ глади умрети.

§ 152.

На ова пребациваня мы одговарамо. Машине као и млоге друге поправке у радности увећаваю яко народно иманѣ, єръ производъ добара безъ суразмѣрногъ нараштая трошкова умложаваю. Овай нараштай чистогъ народногъ прихода примаю:

1) предузимательи, уколико цѣне производа' по одбитку производны трошкова одъ добытка оставляю, а добытакъ найвећій може быти, кадъ се еспапъ за странну проћу производи.

2) купци садъ евтиніи и больи еспапа', а то су особито кодъ добара веће вредности већина на-

Digitized by Google

рода. Што купци при овомъ евтиніємъ куповаию уштеде, то потроше на другій начинъ, т. е.

а) или да већу количину исты или други добара уживаю, кое проћу земаљски заната распространява, и тимъ радницима и предузимательима у користь иде;

б) или да више услуга набаве, кое опетъ радницима заниманя дае;

в) или да уштеђено као нове капитале употребе, кое опетъ такође раднике занима и радность увећава.

Изъ овогъ сматраня видимо, да се при якомъ употребляваню машина на заниманѣ радника манѣ капитала необраћа, но да истый или управо іошъ *већій* брой радника поредъ машина свой ужитакъ налази, єръ умложаванѣмъ капитала као раве раднѣ, мора се наямница увећавати и тимъ се и радници умложавати.

§ 153.

Машине су части стоећегъ капитала, кои се умложавати неможе безъ да се и цѣо (т. е. и текућій) народный капиталъ неумложава. Умложаванѣмъ капитала се или наямница у истимъ занатима увећава, или се друга корисна предузећа отвараю, тако да се радници могу занимати:

1) у истимъ и другимъ занатима поредъ машина, єръ ове свакадъ поредъ себе раднике потребую;

2) у другимъ млогимъ гранама матеріялне радкѣ, гдѣ се тако лако немогу машине употребити;

3) само правлѣнѣ машина изискуе млого радника;

Digitized by Google

4) у различитимъ услугама, коє се такође увеђанѣмъ чистогъ прихода єднако умложаваю.

Зато су машине, и негледаюћи на оне велике, траюће и неисплатиме користи, коє се цѣломъ народу приносе, за саму радећу класу уобште пре корисне но штетне. Наравно се пораћаю не дуго траюће незгоде за раднике при уведеню новы машина и при посртаю у живой проћи машиномъ произведены добара. Али и да су машине у нечемъ опасне, было бы неразумно изъ своє іи землѣ изтерати, єръ бы се тимъ то само удѣйствовало, да сусѣдный народъ то євтино и добро средство продукціє у своє шаке добави. А поредъ тога показую се она опасна слѣдства машине само кодъ неки родова ураћуюћи заната и то редко, кодъ други пакъ башъ никадъ и никако; єръ

1) они радници, коє машина заступа, теже са своимъ снагомъ, да другій начинъ ужитка нађу, одъ кои нека часть одма заиста и до своє цѣли доће.

2) машине нешкоде никако, ако є онай родъ заната, у кои се машина уводи, мало людій донда занимао, или ако се проћа еспапу по уведеню машине одма распространи;

3) машине яко плодне (яко продуктивне т. є. гдѣ єдна машина млого радника заступити може) у исто су време и врло скупе, и зато се тешко уводе и споро распространяваю.

После овогъ сматраня морамо се за машине, а посредствено и за фабрике изяснити.

§ 154.

Добаръ успѣхъ разны грана ураћуюћегъ заната зависи одъ обстоятельства мѣста и времена, коя су напредку економномъ тако на путу, да се че-

Digitized by Google

сто тешко, често пакъ никако надвладати немогу. Важнія одъ овы обстоятельства' су ова:

1) Гдѣ главну часть цѣне кодъ урађеногъ еспапа сачиняваю потрошене преобразине и помоћне матеріє, т. є. грађа, ту рѣшаваю у производу нѣговомъ троикови набавляня те грађе, особито ако оне по себи скупе нису. Зато се и овакови занати у оне предѣле повуку, гдѣ се ове матеріє найевтиніє и найболѣ набавити могу. Кодъ домаћи сировы производа є то предѣлъ ньіове продукціє, кодъ странны матерія пакъ онай башь предѣлъ, кой іи преко границе найевтиніє, найбрже и у найвећемъ избору добыти може. Тако се н. п. стакларе, фабрике за даске, греде, порцуланъ, ћумуръ и т. д. мораю у шумовитимъ предѣлима основати.

2) Кодъ заната', кои млого човечіє раднѣ потребую, рѣшава висина наямнице.

3) Гдѣ се осимъ машина друга каква покрећућа сила у помоћь узима н. п. вода, вѣтаръ, ту є нужно, да се угодно мѣсто за то изабере.

4) Неки занати изискую такову вѣштину радника, и тако умѣтна помоћна средства н. п. заплетене (комплициране) машине, да се текъ ондѣ подићи могу, гдѣ су се већь други простіи занати уобичаили, т. є. и занати држе редъ некій, по коме се развіяю. Свакій ће народъ имати пре лѣбаре па колачаре, пре лончаре па стакларе и т. д.

V. Трговина.

§ 155.

Кадъ се потребе и производъ добара тако яко распростране, да производитель и трошачъ немогу лако єданъ другогъ наћи, нужна є *трговина* да ову

Digitized by Google

свезу у дѣйство приведе. Млого маню часть народа занима трговина, него произвоѣенѣ сировогъ и урађеногъ еспапа. Цѣлу трговину народа каквогъ можемо по роду и количини предмета, кои се мѣняю, овако раздѣлити:

1) *Еспапна* трговина, т. е. такова, коя покретна добра — капитале и уживаћа средства у циркулацію ставля. Она се опетъ дѣли на трговину *укрупно* и на трговину *уситно*.

2) *папирна* трговина, коя кредитне папире за свой предметъ има.

Друго едно раздѣлѣнѣ трговине чини се по одношеню нѣномъ къ народномъ куѣеню поедине државе:

1) *унутрашня*, 2) *извозна* и *увозна*, 3) *провозна* трговина.

Ово друго раздѣлѣнѣ съ првимъ сложено може се само кодъ еспапне трговине укрупно употребити, еръ е само кодъ еспапа мѣсто постатка важно, кодъ новаца и кредитны папира не, почемъ се незнатна количина капитала и радника за производъ новаца и кредитны папира употреблява.

§ 156.

Дѣйство унутрашнѣ трговине осећаю готово исключно домаћи производители и трошачи, еръ се већина производа у земльи проца, а и већина потреба земальскимъ производима намири. Цвѣтаюћа унутрашня трговина е дакле нужно условлѣ народногъ благостаня, еръ помоћу нѣ доћу матеріялна радня, потребе и приходи граћана у пожелѣно равновѣсіе, и цѣло се народно куѣенѣ посредствомъ нѣ свеже и утврди. Изъ искуства се зна, да су о-

Digitized by Google

не државе у найвећемъ благостаню, у коима е унутрашня трговина врло живосна. Ово е неограничено правило за оне сасвимъ мале државе, еръ свойство малы држава изискуе, да се неке потребе производима странне землѣ намиривати, као и да се неки плодови у странну землю продае ради извозити мораю. Капитали овы по унутрашньости само трговуюћи трговаца нису тако велики, као кодъ извозне и увозне или провозне трговине. Ови капитали леже одчасти у иманю приватны людій, одчасти су пакъ собственость владе или цѣлогъ народа, као: путови, канали, мостови, стовариште и т. д. Трговацъ съ унутрашньомъ трговиномъ занимаюћій се потребуе врло мало вѣштине и знаня, онъ мало рискира, слабо кадъ шпекулира, но трговина му доноси збогъ тога — истина сигурну али незнатну добыть.

§ 157.

Друкчіе сасвимъ стои стварь са извозномъ и увозномъ трговиномъ. Што се полезности нѣне за народъ тиче, она се готово у томе съ унутрашньомъ трговиномъ уравнати може, еръ неданъ народъ непроизводи сва добра, коя су му потребна, у пожелѣной доброти, нити може сва у своіой земльи произведена добра самъ потрошити, него изравнява ове неравности помоћу извозне и увозне трговине. Узроци ове ограничености у производу добара су:

1) природно свойство землѣ, кое се особито у радньи сировине одрѣшно показуе. Лако се ово поняти може, кадъ се помисли на разноветности производа топлы, умѣрены и ладны земаля, брда и долина, мора и суве землѣ и т. д.

2) неравности у производнимъ изворима, тако да свакій народъ онай плодъ производи, кои га най-

Digitized by Google

евтиніе стае, т. е. гдѣ нѣгови производни извори найяче дѣйствую.

3) неки случаи учине, да се народи поедини на особите неке занате оддаду, и притомъ остану, докъ се временомъ и трудомъ поедины предузимателя и къ другой грани производа' необрате.

§ 158.

Полезность извозне и увозне трговине може се са две — т. е. съ приватно- и народно-економне точке сматрати.

1) У народно-економномъ призреню она е извозна и увозна трговина полезна, коя учини, да се съ истимъ трошковима већа количина добара набавити може, него што бы народъ самъ произвео, а то се слѣдство, кодъ готово сваке извозне и увозне трговине примѣћава; еръ:

а) извозомъ домаћи производа се распростране оне гране произвоѣеня, кое наши граѣани болѣ и евтиніе предузимати могу, но странни. Овомъ продаіомъ евтино произведены еспапа добыяю наши граѣани и народъ врло млого, еръ се нашимъ производнимъ изворима тимъ помаже.

б) увозомъ добые евтино нашъ народъ плодове, кое бы онъ самъ или никако или само съ већимъ трошковима произвести могао. Ови се плодови по већой части яко траже и добро плаћаю, кое нашъ народъ ободрава, да се и у овой грани производа' усавршава.

2) Съ приватно-економне точке сматраюћи она е трговина полезна, коя на користь поедины у трговини участвуюћи лица иде, премда изъ овогъ по већой части користи и за цѣо народъ проистичу. Овай добытакъ у трговини налази се:

Digitized by Google

а) у чистой добыти трговаца и други притомъ участвуюћи лица.

б) у чистой добыти други око производа заняты лица, збогъ распространћеногъ произвођеня и збогъ корисне продае.

в) у уштећеннимъ сумама купаца, кои садъ евтинiи (или баръ больій, вреднiи) еспапъ добыяю.

§ 159.

У одношеню на обадва тргуюћа народа знамо, да по природи мѣне мораю и еданъ и другій у той добыти участвовати, премда понекій путъ не на равный начинъ. Кадъ народъ какавъ помоћу свои капитала и подвозны (транспортны) средства, и на свой ризикъ домаће производе извезе и странцима прода, притомъ пакъ странне производе на ньiовомъ мѣсту производа *или* продае купи, и кући своiой донесе, то показуе онъ тимъ, да е одъ странногъ народа у извозной и увозной трговини млого отреснiи, и то се онда *активна* (дѣлательна) трговина зове; напротивъ означава изражай *пасивна* (страдательна) трговина продаю таковогъ народа, коме други народи еспапе на продаю доносе, и нѣгове му производе изъ землѣ износе (н. п. Енглеска и Кина). Пасивна трговина неизискуе више капитала но унутрашня, она е лакша и сигурнiя одъ активне трговине. Активно тргую народи, кои млоге и велике капитале имаю, а будући се укрупно (en gros) она понайвнше на мору води, зато зависи нѣнъ успѣхъ одъ станя флоте и цѣлогъ морнарства народа нѣногъ. Найболѣ е за трошаче и производителѣ, кадъ обадва народа активно тргую, еръ се одчасти конкуренціомъ цѣне еспапа на найугоднiи степенъ ставляю, одчасти се пакъ и сами трошкови уманяваю, еръ оне грдне масе капитала, кое дуго у циркула-

Digitized by Google

ціи стое, немора еданъ народъ дати, но свакій по пола. Поредъ свегъ тога мораю добыти предузимателя трговногъ велике быти, еръ се конкуренція збогъ великогъ ризика, збогъ грдны капитала, збогъ особиты знаня и распространѣногъ познанства яко ограничава. Равновѣсіе у активности трговаря неостае међу два народа еднако, него часъ еданъ часъ другій народъ тргуе активніе, и то часъ съ еднимъ часъ съ другимъ еспапомъ. Найтежа е она трговина, кадъ народъ свое еспапе у другу землю извози, овдѣ пакъ за ньи еспапе за у трећу землю купи и текъ у овой или у четвртой — петой еспапе за свою землю узме. Ова се зове *индиректно консумціонална* (посредствено трошевна) трговина, коя управо ништа друго ніе, но увозна и извозна трговина раздвоена и посредствована провозномъ трговиномъ.

§ 160.

Одъ меркантилиста' оставша мнѣнія, коя се кодъ правительства' садашнѣ веће части Европе яко уважаваю, узимаю активность и пасивность трговине у другомъ значеню. Трговна система налази, као што е познато, само у *новцима* единый или баръ найвећій основъ богатства, зато се и сматра онай народъ за срећніи, кои преко године више еспапа изъ свое землѣ извезе, заключаваюћи, да ће се оно манѣ увезено равномъ сумомъ новаца нашемъ народу накнадити. Ово мнѣніе, као и то обстоятельство, што увозъ съ трошньомъ (консумціомъ) а извозъ съ произвођенѣмъ (продукціомъ) у непосредственой свези стое, поводъ су, да овай предметъ ясніе промотрити морамо, кое намъ е онда могуће, ако извозъ и увозъ у числима изразимо, т. е. ако цѣне извезены и увезены еспапа сматрамо. Цѣло ово сматранѣ почива на простомъ основу мѣне: пожртвованя, коя две особе у трговини една за

Digitized by Google

другу чине, мораю *сумама*, кое исте особе една другой притомъ дужне остану, кодъ обадве стране *равне* быти. Што е овдѣ о поединомъ лицу речено, важи и за цѣо народъ.[1]) Ако намъ се у познатимъ случаевима и чини, да е еданъ народъ више другима дао, него што е одъ ньи приміо, то произилази или изъ рѣавы дата о трговини, или изъ таковы издаваня и приманя, коя къ трговини непринадлеже; н. п. што путници по страннимъ земляма потроше, што емигранти са собомъ понесу, што кои изъ странны земаля наслѣди, или као поклонъ добые, што правительства за ратне помоћи (субсидіе), послаништва, ратне трошкове плаћати мораю и т. д.

[1]) Найвише се ствари купую по обичной цѣни, а свакадъ купацъ ствар за такову цѣну купи, коя е подъ онимъ околностима за нѣга найевтинія. Обично су дакле она добра, коя се у замѣну даю, равне цѣне, а кадкадъ се мнимо утолико разликую, уколико обе мѣняюће стране еспапе конкретно неравно уважаваю, кое опетъ, ако съ обадве стране то неравно уважаванѣ одбіемо, обадве цѣне изравнява.

§ 161.

Кадъ дакле ова случайна и у трговину неспадаюћа приманя и издаваня изъ вида пустимо, то су намъ само три начина позната, посредствомъ кои народъ одъ странаца куплѣный еспапъ исплатити може, т. е.

Онъ остане међутимъ за те еспапе *дужанъ;*
или пошлѣ *новце* за узете еспапе;
или пакъ да *еспапе* за еспапе.

1) Кадъ нашъ народъ **дужанъ** остане, то значи, да се нашъ продавацъ засадъ съ правомъ потраживаня задоволява, и да се савршена исплата за доцніе оставила. Ови дугови постаю:

Digitized by Google

а) Даванѣмъ у заямъ на дуже време, кое ће се може быти текъ онда исплатити, кадъ се већъ нова количина исте цѣне опетъ у заямъ узме, коя или е на путу да къ нама дође, или е већъ дошла, тако да се свакадъ новимъ дугомъ старый исплати.

б) Позаймльиванѣмъ правительства' и поедины лица. Премда се ово нечини башъ збогъ увоза, то има опетъ иста слѣдства, као кадъ бы се башъ у заямъ узимало, да се еспапи за то увозе. Ова се даваня у заямъ често безъ шиляня готовы новаца у дѣйство приводе, кадъ онай народъ, кой еспапе у другу землю шалѣ, мѣницу на купуюће трговце (народъ) изда, и зато купци ови у заямъ даюћемъ народу као господару мѣнице суму исплате. У другимъ случаевима исплате се куплѣни еспапи пошилянѣмъ новаца у странну землю, а новци се набавляю, кадъ се одъ странаца у заямъ узму. И у овомъ случаю немѣня се готовина новаца у земльи, и само е цѣна увезены еспапа равна суми дуга, кою странцима дугуемо. Само ніе нужно, да се нашъ народъ съ е д н о м ъ странномъ државомъ у извозу и увозу изравна, него у цѣлой суми са свима съ ньимъ тргуюћимъ народима.

§ 162.

На пытанѣ оће ли народъ свакадъ еднако дугомъ свое дугове исплаћивати, можемо онда одговорити, ако начинъ, како ће се узаймлѣно употребити, промотримо. Приватна лица или друштва, коя одъ странаца узаймлюю, чине то обично изъ економны призреня, т. е. обрате позаймлѣне суме новаца на производный какавъ занатъ. Узаймлѣне суме могу се дакле производно у народно-економномъ или само у приватно-економномъ смислу употребити. У првомъ случаю проистиче отудъ користь за цѣо народъ, еръ се млога добра небы безъ помоћи

Digitized by Google

странногъ капитала (уживаћи средства' радника, сировина', кое се као граћа употребляваю, алата' и т. д.) производити могла. Увозъ уживаћи средства е посредствено угоданъ за народно произвоћенѣ, еръ бы се иначе они наши капитали, кои су већъ у полезнимъ производнимъ занатима заняти, изъ овы предузећа морали извадити, и на производъ оны манѣ полезны уживаћи средства обратити. У заямъ узимаюћій народъ мора притомъ интересе и подвозне трошкове капитала плаћати, кое скупа наравно *више* износити мора, него што су обични интереси кодъ у заямъ даюћегъ народа, а напротивъ *манѣ* него што се обично за капиталъ кодъ у заямъ узимаюћегъ народа годишнѣ плаћа. Зато се исплаћиваніѣ дуга дугомъ не може кодъ два народа помислити, кои су еднаки и равни у богатству, него се мора предпоставити, да е еданъ народъ (у заямъ узимаюћій) сиромашніи одъ другогъ (у заямъ даюћегъ). Кадъ се по времену странне капитале у заямъ узимаюћій народъ у своимъ кућеню опорави, тако да рента капитална кодъ њега падне, то мора и узаймльиванѣ одъ странны народа престати, еръ га онда скуплѣ стае капитале одъ странаца узаймльивати, него што бы кодъ свое куће добити могао.

§ 163.

2) **Новцима** више увезену количину еспапа исплаћивати, значи, да ће една држава непрестано новце изъ свое землѣ извозити, друга напротивъ да ће іи увозити, и да ће една у той слѣдствености безъ новаца остати, друга пакъ да ће се новцима препунити. Ово ніе могуће ни помислити, еръ бы якимъ умложенѣмъ новаца у едной, а равнимъ умалѣнѣмъ исты у 'другой земльи, и цѣне свію еспапа (у одношеню на новце) у првой необично скочиле, у другой яко пале, кое бы по себи трговину

Digitized by Google

мећу ова два народа прекинути морало, кадъ се небы повратный токъ еспапима и новцима отворіо. Новци теже по природи своє цѣне, да се суразмѣрно развитку радиности по свимъ земляма еднако разлію. Гдѣ годъ цѣна ову равность преће, новци се одма одатле у оне землѣ одлію, гдѣ су скупльи (у одношеню на еспапе), т. є. гдѣ іи манѣ, него што потреба изискує, има. Неки се случаи и одъ овогъ правила изузимаю, кадъ извозомъ и увозомъ новчаногъ метала цѣна иоваца непремѣнѣна остане, а то быва:

а) Свака земля, коя драгоцѣны руда нема, мора неку количину драгоцѣны метала или новаца преко године увозити, да надокнади оно, што се одъ ньи за то време искварило, погубило или прерадило. Овдѣ нису драгоцѣни метали и новци прави новци него преобразине. Али исто тако може народъ, кой млого драгоцѣны метала у своіой земльи производи, неку часть изъ своє землѣ (за странне еспапе) извозити. Овдѣ су опетъ металъ — и новци — сировине, т. є. као и свакій другій у земльи произведеный (сировый а новци — ураћеный) еспапъ. Ова слѣдства се и кодъ умложеня папирны новаца примѣћаваю, но ово быва онда изъ други узрока.

б) Землѣ, кое у жительству (популаціи), радиности и циркулаціи добара напредую, потребую и већу количину новаца, кои се са стране увести мораю, ако є тай напредакъ напрасанъ и брзъ, и ако земля сама млого драгоцѣны метала непроизводи. Кодъ народа, кои назадъ збогъ ратова, унутрашньи немира и т. д. иде, примѣћаваю се противна слѣдства, т. є. новци постану до некогъ степена сувишни, и мораю се извозити.

в) Уосталомъ могу се премѣне у количини новаца народа каквогъ догодити, кое су тако не-

Digitized by Google

знатне, да на премѣну цѣне новаца нимало недѣйствую.

§ 164.

3) Потомъ остае намъ, ако на ова позната но незнатна изузеће непазимо, єдиный случай, да се *увозъ еспапа само извозомъ* еспапа подмирити може и обратно. Ова два дѣйства слѣдую свакадъ єдно другомъ у величини, а и изъ искуства знамо, да се умалѣнѣмъ или увећанѣмъ єдногъ одма и друго уманьити или увећати мора, т. е. да количина извезеногъ еспапа мора увезеной количини равна быти, — или да народъ неможе више еспапа извозити, но колико увози, и да неможе више еспапа увозити, но колико извози: у кратко: колико се еспапа извезе, толико се и увести мора и обратно. Кадъ бы народъ кои толико драгоцѣны метала производити могао, да све увожене еспапе съ њима поисплаћуе, онда нетреба да посредствомъ други еспапа свой дугъ намири; али шта су овдѣ тіи у нѣговой земльи произведени метали, но производъ, еспапъ као годъ и оне увезене мараме, ципеле и жито. Но поредъ свега досадъ казаногъ има узрока', збогъ кои се ово равновѣсіе извоза и увоза поремећава, но по већой части на краће време:

а) Єдна земля може изъ друге више еспапа увозити, него што іой дае, кадъ дугове наплаћуе или кадъ у заямъ узима.

б) У онимъ случаевима, кадъ новци изъ єдне землѣ у другу иду (н. п. збогъ яке или слабе конкуренціе новаца), може иста количина цѣне у еспапима изъ ове землѣ непосредствено у ону землю повратитити се или посредствено преко оближньи земаля.

в) Трговачки се рачуни несвршаваю сви за єдну годину, зато ће увозъ и извозъ, ако іи само

Digitized by Google

одъ оне године сматрамо, по већой части неравни быти.

2) Ако се извозъ и увозъ по домаћимъ цѣнама еспапа у рачунъ узму, то се мора увозъ, негледаюћи на друге околности (особито контрабандъ) *већій* показати', баремъ уколико трговачке добыти и подвозни и други трошкови износе. Погрѣшно бы дакле было одъ овы мнимы неравностій на праву неравность заключити.

§ 165.

По досада казаномъ видимо, да се изъ едне землѣ (обично) неможе већа количина (у нѣговой цѣни израженогъ) еспапа извести, безъ да се иста количина макако неувезе, т. е. да извозъ и увозъ свакадъ равни быти мораю, и да народъ едно одъ овы дѣйства умложити неможе, докъ се и оно друго неумложи и обратно. Напротивъ су меркантилисте противъ овы природны закона мѣне мислили, да се еднако велика разлика међу увозомъ и извозомъ землѣ какове издѣйствовати може, тако да земля една средствомъ трговине све своє новце изгуби, друга пакъ да се утолико препуни. Ово (по ньіовомъ мнѣнію) угодно и неугодно одношенѣ назвали су меркантилисте *трговный биланцъ*. — Полезность трговине сматрала се башъ по овомъ биланцу, тако да се мислило, она є држава у добытку, коя угодный трговный биланцъ има, т. є. коя више еспапа извози него што увози; напротивъ она губи и пропада савршено, коя га нема. Ово суђенѣ о трговини противно є теоретичномъ испытиваню о цѣни драгоцѣны метала, као и искуству да намъ ніедна земля у исторіи позната ніє, коя є на тай начинъ осиромашила или се обогатила. Немогуће намъ є притомъ и помислити, да є у свѣту као идеалу савршенства само тай путъ могућъ, кой къ

Digitized by Google

матеріялномъ (а посредствено и къ душевномъ и моралномъ) благостаню народе води, т. е. да се еданъ народъ безъ пропасти свога ближнѣгъ усрећити неможе; меркантилна система е народе до тогъ убѣђеня довела, „да се съ нѣговимъ напредкомъ благостанѣ ближнѣга никако сложити неможе.“ Средства, коя меркантилисте за доказиванѣ свогъ мнѣнія у помоћь узимаю, разяснили смо већь у исторіи државне економіе.

§ 166.

По *провозной трговини* неуправляю се тако яко производъ и трошенѣ добара оне землѣ, коіой нѣнъ трговацъ принадлежи. Цѣла полза за народъ састои се у накнади трговны трошкова, у добыти и заслуги трговаца, лађара, кирайція и т. д. Зато нека се народъ найпре на унутрашню, извозну и увозну трговину одда, па по времену текъ на провозну, еръ:

1) провозна трговина изискуе млого капитала а приноси суразмѣрно врло мало;

2) ризикъ е већій кодъ нѣ но кодъ макое друге трговине.

Провозномъ се трговиномъ ране мале државе, кое на мору или на трговнимъ путовима међу великимъ државама леже. Но ово богатство ніе сигурно, еръ се трговни путови мѣняю (особито садъ гвоздени путови), да те државице сасвимъ пропасти могу (као Млѣтци, Генуа, Нирибергъ и т. д.). Лако се напротивъ догодити може, да провозна трговина извозну и увозну трговину у земльи каквой подигне.

§ 167.

Мала или ситна трговина одъ ползе е тимъ за народъ, што се есцапи у таквимъ количинама на

Digitized by Google

продаю доносе, какове су за купце найугодніе, зато подпомаже она непосредствено трошенѣ, а посредствено и произвоѣенѣ добара. Безъ ситне трговине морао бы свакій трошачъ држати велике готовине уживаѣи средства у приправности, кое бы толико капитала изискивало, да се већина народа ни са найнужніимъ потребама небы снабдѣти могла. Тимъ бы поредъ те неугодности производъ поскупіо и трошенѣ бы се у народу іошъ већма ограничило. Ситна трговина е за савршено и правилно циркулиранѣ свакогъ добра нужна. Капитали у ову трговину уложени су кодъ поединогъ трговца незнатни, еръ се они ситничару (-уситно тргуюѣемъ трговцу) брзомъ циркулаціомъ скоро поврате. Добытакъ е сигуранъ и незнатанъ, али е и трговина лака, еръ мало знаня и трговачкогъ шпекулираня изискуе.

§ 168.

Што се напослѣдку *папирне* трговине тиче, то се примѣтити може, да су одъ свію кредитны папира найманѣ за трговину способни папирни новци, еръ се они еднако у циркулаціи држе, а редко и врло случайно свою цѣну (курсъ) мѣняю. Съ ефектима приватны лица се такоѣе слабо тргуе, но тимъ више съ явнимъ т. е. съ облигаціяма обштина', државе, корпорація', съ акціяма разны друштва а и съ мѣницама приватны трговаца. Цѣна таковы облигація стои подъ упливомъ мнѣнія о имовномъ станю дужника и о склоности нѣговой, да ѣе онъ обвезанѣ точно испунити. Зато е по свагдашнѣмъ степену ове вѣроватности течай ньіовъ часъ вишій часъ нижій. Течай (курсъ) зависи и одъ обстоятельства, оѣе ли се іоштъ каквы обвезаница (облигація) издавати, съ коима бы се корисніе шпекулаціе чинити могле. Они су папири найспособніи за корисно шпекулиранѣ, коима се курсъ найвише

Digitized by Google

мѣня. Нико неможе сигурно напредъ знати, какавъ ће течай (курсъ) папира быти, но они, кои су душевно даровити (кои талента имаю), и кои зрелимъ и бистримъ комбинираньемъ одавно съ папирима тргую, више ће пута у предсказиваню течая погодити, но погрѣшити. Притомъ употребляваю неки шпекуланти свакояка лажльива и иначе непоштена средства, да бы се курсъ по ньiовой жельи пео и падао. Осимъ правогъ купованя тргуе се съ папирима и у обкладу на *разлике течая* (на диференціе курса, кое се jobbery или agiotage зове), гдѣ по курсу некогъ опредѣлѣногъ дана кладећій се или добые или изгуби диференцію курса, међу тимъ даномъ и онимъ, кадъ су се обкладили. Полза папирне трговине састои се у томе, што поедини свое капитале на приватно-производный посао лако обратити могу. Съ народно-економне точке сматраюћи, папирна се трговина указуе као шкодльиво заниманѣ; еръ

1) навлачи толике капитале на непроизводна предузећа;

2) а толики люди, кои су уобште разумни и дѣлательни, оддаду се на посао, кои е за цѣо народъ врло неплоданъ и неполезанъ; напослѣдку

3) начинъ трговання као и средства, коя се притомъ употребляваю, често су непоштена и неправедна, да се нрави народа тимъ нарушаваю.

Digitized by Google

ГЛАВА ЧЕТВРТА.

Землѣ као производни извори.

§ 169.

Производне силе изискую матеріялны, већъ у човечіой власти налазећи се помоћны средства, коя іимъ као рана, просторъ и предметъ дѣлательности служе, а къ овимъ принадлежи пре свега одъ людій у притяжанѣ узета часть површине наше землѣ као небесногъ тѣла, кое се части поединце *землѣ* зову. Оне су основъ народногъ благостаня, ако се у великой количини и у добромъ производъ подпомажућемъ свойству у нашемъ иманю налазе, єръ:

1) Млоге природне силе показую се у и на земльи, тако да смо само онда у станю какву користъ одъ ньи вући, ако и земльомъ, гдѣ се оне налазе, по вольи управляти можемо. Производъ органичны тѣла изискуе землѣ, кои угодна смѣса саставны частій и друга свойства у свези съ добромъ климомъ, начиномъ обдѣлаваня растѣнія и одгаяня животиня добра слѣдства обећаваю. Вредность добры земаля за народно є кућенѣ неизмѣрна, као што є за народъ штетно, кадъ се землѣдѣлскомъ произвоћеню препоне на путъ ставе, кое су онда найяче силе, кадъ є землѣ површина млого песковита, баровита, каменита, стрмена, съ млогимъ ладнимъ

Digitized by Google

бреговима или неплоднимъ пустарама. Производъ неорганичны добара, коя се одлученѣмъ одъ землѣ производе, зависи одъ свойства землѣ. Срећа за люде да су млоге землѣ (брегови и т. д.) богате у разнимъ неорганичнимъ производима, кое за органично произвођенѣ способне нису. Млоге друге природне силе н. п. вѣтаръ, воде и т. д., одъ кои врло срећа народа зависи, изявлюю свое дѣйство слабіе или яче по свойству землѣ, за кою су привезане.

2) И радня човечія треба неку часть површине землѣ одчасти за свое дѣйствованѣ а одчасти за смѣстишта млоги свои производа.

Digitized by Google

ГЛАВА ПЕТА.

Капиталъ као изворъ производа.

§ 170.

Да бы човечія радня и природне силе на површини землѣ производно дѣйствовати могле, нужна є помоћь четвртогъ производногъ извора — *капитала.* Премда є капиталъ самъ по себи сматранъ мртво само средство, кое є текъ онда одъ ползе, кадъ се оне силе съ ньимъ къ дѣйствованю сложе, то се опетъ безъ нѣга при свимъ другимъ повольнимъ околностима не бы могло довольно производити, кое не само за приватно него и за цѣло народно газдованѣ важи. На произвођенѣ обраћеный капиталъ неможе производно дѣйствовати, безъ да се притомъ манѣ или више непотроши, кое се обстоятельство одчасти може и кодъ други производны извора примѣтити. Овай потрошакъ се у добромъ кућеню мора новопроизведеномъ вредности накнадити, а мудримъ употребляванѣмъ производны извора доноси кућенѣ преко тога и некій превишакъ као чисту добыть. Производе уступи производникъ продаіомъ онимъ лицима, за коя є производъ одъ веће конкретне вредности, и набави зато она добра, коя су други произвели, и коя су нѣму за намиренѣ нѣговы потреба найугодніа. И тако подпомаже у овомъ преносу добара употреблѣный капиталъ не само радню преносну

Digitized by Google

него посредствено производъ и трошенѣ добара. Безъ продае бы у произвођенѣ уложени капитали пропали, а што е бржа продая, тимъ се брже и више производи, и тимъ се више за овако савршено произвођенѣ нужна умѣтна средства употребляваю.

§ 171.

Важность капитала и начинъ нѣговогъ дѣйствованя увиђа се ясніе изъ ближегъ сматраня готовине добара, коя се за *матеріялну радню* и за *продаю* изискуе.

Матеріялна радня потребуе:

1) Матерію у готовини, на кою радня и производеће природне силе дѣйствую. Само произвођенѣ оны природны производа, кои безъ людске помоћи постаю, неизискуе, да се та продуктивна матерія пре одъ землѣ одвоити, и да се као покретно добро у нашемъ притяжаню налазити морало, зато се у овимъ случаима ни потреба ове части капитала непоказуе, но ако то одъ природе произведено добро оћемо да присвоимо (т. е. да цѣлу продукцію свршимо), то морамо раднѣ а тимъ и капитала употребити. Напротивъ се произвођенѣ неможе у землѣдѣлію а особито у радньи урађуюћой безъ капитала ни почети, а камо ли свршити. Матеріе, коие овомъ опредѣлѣню служе, премѣне се и постану новъ производъ, у коме се оне после сасвимъ или само одчасти налазе. Оне су найважнія и найглавнія саставна частица новопроизведеногъ добра, па быле притомъ употреблѣне на производъ каквогъ полезногъ природногъ — сировогъ — добра (н. п. семе или расадъ за какву воћку), или на то, да сировый производъ свою сировость досадашню изгуби, и да се у умѣтно израђеный какавъ еспапъ преобрази. Ове части капитала можемо назвати

Digitized by Google

преобразине или (у ужемъ смислу) грађа (Verwandlungsstoffe, matières premières).

2) Друга матеріялна добра, коя се истина при производу други добара потрошити мораю, али безъ да части новопроизведеногъ добра постану. Она дѣйствую само на желѣну премѣну у преобразинама и зову се помоћне матеріє, помоћни матеріяли (Hülfsstoffe, matériaux) н. п. дрва око фарбаня потрошена, вода и ватра да се туткало растопи и т. д. У млогимъ случаима тешко є казати, кои одъ потрошеногъ матеріяла ка преобразинама, кои пакъ ка помоћнимъ матеріяма припадаю, чему є наше несавршено познаванѣ природе и природны сила криво. Помоћне матеріє могу сирова и урађена добра быти. Што се више на ньима уштедити може, као што то у новіє време быва, тимъ є произвођенѣ добара євтиніє. И ова су добра грађа.

§ 172.

3) Траюћа помоћна средства, коя намъ неприносе ползу као оне матеріє своимъ напраснимъ потрошенѣмъ, него олакшаваю и увећаваю своіомъ траюћомъ помоћи при обдѣлаваню матерія' дѣйство природны и людски сила'. Ова су средства:

а) *Зданія* и *зграде*, као: коньаре, салаши, магацини, радишта и т. д., и друге *справе* за рудокопство, наводняванѣ ливада', заливанѣ башта', сушенѣ баровиты предѣла' и т. д.

б) *радећа стока.*

в) *Оруђа* и *посуђе* и то или *кемична* за премѣну у смѣси матерія' служећа н. п. пећи, огньишта, стакла, лонци и друго посуђе за дистилиранѣ, куванѣ и т. д.; или *механична*, као алати и машине.

Digitized by Google

Алати по већой части су заступници човечіи руку', а машине су вѣшто употреблѣни сложени алати. Машине се одъ алата' тимъ разликую, што покреѣуѣа сила пре него што дѣйствуе, крозъ баръ еданъ покреѣуѣій се члапакъ машине проѣи мора, коимъ се дѣйство напослѣдку креѣуѣегъ се члапка машине (т. е. алата) ускори, увеѣа и савршеніе учини. Кретанѣ првогъ члапка машине е по већой части различито одъ кретаня послѣднѣгъ или и самы средньи члапака; н. п. еданъ се члапакъ окреѣе, другій пакъ само оризонтално или перпендикуларно креѣе, или се и онъ окреѣе али у већемъ или манѣмъ кругу, или само брже и споріе. Кодъ воденица' на лаѣама тече вода право оризонтално, точакъ се напротивъ окреѣе око оризонталне, а воденичный каменъ око перпендикуларне осовине, а алатъ ковачкій н. п. чекичъ се онако креѣе као и сама рука ковача.

§ 173.

Ова досадъ изложена три изискиваня матеріялне раднѣ односе се непосредствено на премѣньиванѣ матеріе саме, но има іошть едно, кое е збогъ личны потреба радника нужно; т. е.

4) Средства за ужитакъ радника, т. е. матеріялна добра, коя радникъ за време заниманя као свой ужитакъ употреблява. Неку количину уживаѣи добара мора радникъ употребити, докъ свой производъ непрода, и докъ тако у цѣни за продатый производъ добывену накнаду за та потрошена добра неприми. Ова уживаѣа добра могу нѣгова собствена быти или одъ другогъ когъ узаймлѣна, или му се за ньи (као што то често быва), ако е радникъ *наямникъ*, стара господаръ, наймитель, даюѣи му наямницу за нѣговъ ужитакъ. Господаръ, предузиматель заната каквогъ, има такоѣе користи

Digitized by Google

одъ раднѣ радника, и она издана часть капитала, коя се наямница зове, припада къ трошковима производа. Она се састои или изъ брзо потрошны (као рана, одѣло и т. д.) или изъ дуготраюћи добара (као кућно посуће, обиталиште и т. д.). Наямница є важна, єръ не само да као и друга часть капитала производно дѣйствує, него и прибавля радницима, т. є. знатной количини людій непосредствено уживанѣ.

§ 174.

При производу добра каквогъ потрошени капитали накнаћаваю се продаіомъ, съ коіомъ се или сами производительи или особита класа людій занимати могу, — *трговци*. Трговина непотребує преобразине, али на свакій начинъ средства за уживлѣнѣ радника, кои се съ преносомъ добара занимаю, као и друге за преносъ нужне матеріє: посуће, оруђа, справе, зграде, рану за стоку, кола, лаће, путове и т. д. Потоме потребує іоштъ *преносна радня*:

1) (5) Готовине еспапа у већой количини, єръ произведена добра некупує (по већой части) онай, кой іи за намиренѣ свои потреба треба, него посредственикъ измећу производителя и трошача, — трговацъ, кой више еспапа и на дуже време одъ производителя узме.

2) (6) Єдно добро, кое свако друго добро и услугу у продаи замѣнити може — новци, кои су часть народногъ иманя, ако само обште примлѣни знаци новаца нису, него добро каково опредѣлѣне вредности (н. п. металъ).

По томе се народный капиталъ састои:

а) изъ матерія — преобразина и матеріяла,

Digitized by Google

б) изъ траюћи помоћны средства,

в) изъ средства за ужитакъ радника,

г) изъ готовина еспапа и

д) изъ новаца.

Све ове части, само готовине као такове изузимаюћи, подлеже више или манѣ трошеню. Величина капитала може иста остати, ако се нѣгове части производомъ, трошенѣмъ и продаіомъ и премѣнюю.

§ 175.

Капиталъ се у одношеню на онога, кои га употреблява, разликуе као *стоећій* и као *текућій*, (*циркулираюћій*). Къ првомъ се рачунаю она добра, коя у траюћемъ притяжаваню и употребляваню (одъ стране радника) производно дѣйствую, као зданія и оруђа, траюћа уживаћа средства радника: посуће, обиталиште, постеля и т. д. Циркулираюћи или текући капитали су они, кои текъ онда производно дѣйствую и приходъ какавъ приносе, кадъ се изъ имаия издаду или башъ и потроше, као што то быва кодъ преобразина, помоћны матерія и средства. Новци су такоће текући капитали, еръ су онда производни кадъ се издаду, но тимъ се и разликую одъ други родова капитала, што еднако у народу циркулираю. Но кадъ кућенѣ цѣлогъ народа сматрамо, то морамо новцима значай и текућегъ и стоећегъ капитала приписати, еръ су оне исте суме новаца (ма изъ кои се металны комада састояле) еднако у народнимъ рукама, дакле стоећи капитали, а напротивъ су текући, еръ непрестано изъ руке у руку циркулираю. Важно е ово раздѣлѣнѣ за израчуняванѣ накнаде, коя се изъ каковогъ помоћу капитала предузетогъ посла извадити мора. Теку-

Digitized by Google

ћій капиталъ треба да се у цѣни произведеногъ и продатогъ добра сасвимъ накнади, єръ є цѣо при производу потрошенъ, а одъ стоєћегъ капитала є напротивъ нужно извадити само интересе нѣгове и іоштъ къ тому онолико одъ главногъ, колико се за време оногъ производа потрошило — овегдало. [1]) Одношенѣ количине обадва рода употребљеногъ капитала веома є у поєдинимъ гранама производеѣи заниманя различито. Млога проста заниманя изискую сасвимъ малый стоєћій капиталъ, н. п. цигани за производъ корита' и кашика', превозъ на рѣци, продаванѣ колача' и воћа и т. д. Већи су стоєћи капитали у трговини и землѣдѣлію, найвећи у фабрикама и рудокопству. Кодъ поєдины приватны лица као и кодъ цѣлогъ народа треба да ова оба рода капитала у угодной размѣрици стое.

[1]) Н. п. два су заниманя А и Б, у коя се годишнѣ 28.000 фр. улаже, али у другомъ одношеню стоєћегъ и текућегъ капитала:

		А	Б
стоєћій капиталъ	- -	10.000	18.000
текућій „	- -	18.000	10.000
свега		28.000	28.000

Текућій капиталъ мора се савъ повратити, одъ стоєћегъ само 6% интереса и 4% овегданя, зато мораю приноси обадва предузећа быти, ако се на равный начинъ исплаћую:

		А	Б
главно текућегъ капитала	-	18.000	10.000
интереси стоєћегъ „	-	600	1,080
овегданѣ стоєћегъ „	-	400	720
		19.000 ф.	11.800 ф.

т. є. А ће морати 19.000 ф. а Б 11.800 ф. приноса имати, да іимъ добытакъ єднакъ буде.

Digitized by Google

§ 176.

Капитали постаю кадъ се

а) нова добра произведу, па

б) одъ непроизводногъ само личну користъ причиняваюћегъ трошеня сачуваю и уштеде и

в) на производећу радню обрате.

На овай се начинъ правилно у иманю нашемъ налазећи се капитали умножаваю. Ако на родъ уштећены готовина мотримо, то видимо:

1) да су уштећене готовине кадре капиталима постати, и тако народный капиталъ свакадъ умножавати, ако се на производну радню обратити могу, као: преобразине, уживаћа средства радника и т. д.

2) ако се те уштећене готовине изъ други добара имено изъ новаца састое, подъ коимъ се видомъ капитали свакадъ и штеде, то се такове готовине немогу саме по себи као нови капитали сматрати. Но будући су обични приходи у новцима, одъ кои се єдна частъ као уштећена на страну меће, свагда поводомъ новопроизведене или са стране увезене масе добара постали, то можемо као обште правило поставити, да свакой уштећеной суми новаца толика цѣна у продаю ново доведене количине еспапа одговара, и да се опетъ нека друга као капиталъ употребима количина матерія', оруђа, посуђа и т. д. за ту суму новаца купити може. — Сама пакъ свагдашня величина народногъ капитала слѣдство є вѣште прилѣжности, штедльивости поєдины грађана. Ова се пакъ изискиваня основаю яко на постояности и справедльивости правительства. Моралне и душевне моћи опредѣляваю понайвише у свакой држави количину капитала, ако особити ово правило разораваюћи догађаи гдѣгодъ невладаю. Богатый производъ осуєћава се

Digitized by Google

безъ штедльивости, а и штедльивость бы безъ ползе была, кадъ небы граѓани прилике имали уштеѣено, или у своіой земльи производно употребити, или странцима подъ интересъ дати. У едно одъ ова два средства можемо се свакадъ уздати. Зато се и нетреба бояти, да ѣе капитали кадъ у растеню престати, него само растенѣ ньіово може паданѣмъ интереса и добытка споріе ньи.

Digitized by Google

КНЬИГА ДРУГА.

ДѢОБА ИМАНЯ.

ГЛАВА ПРВА.

Дѣоба иманя уобште.

§ 177.

Дѣоба стварны добара на грађане може се сматрати или у одношеню на пре у иманю ньіовомъ налазеће се *главно*, или у одношеню на *бруто-приходъ* т. є. оно што є преко године наново ка главноме іоштъ дошло. Одношенѣ, у коемъ є *главно* (т. є. у нашемъ иманю налазећа се маса земаля, капитала, уживаћи средства и потраживаня одъ странаца), на поєдине у народу подѣлѣно, у свакой є земльи друкчіє, єръ є слѣдство пређашньи догађая' и мѣстны околностій. [1]) Історія свакогъ народа изяшнява ове узроке, а штатистика іи представля. Народна економія недѣла толико о узроцима но више о слѣдствима тій разны станя', и то поглавито о ньіовомъ упливу на годишнѣ подѣлѣнѣ нечистогъ прихода по народу, єръ се особито ньимъ опредѣлява имовно станѣ свію класа' народа као и поєдины лица, почемъ се само толико иманя за людске цѣли употре-

Digitized by Google

бити и потрошити, колико се приходомъ накнадити може.

[1]) Гдѣ є н. п. земля међу страннимъ побѣдительима подѣлѣна, налазе се притяжательи велики земаля, и оскудость земледѣлне класе, као Енглеска по доласку Нормана', Турска после паденя подъ Османе. У Француской има одъ 34. мил. жителя до 5 мил. господара земаля, а у В. Британской на 16,5 мил. само 250.000.

§ 178.

Дѣоба нечистогъ прихода по народу є мостъ међу произвођенѣмъ и трошенѣмъ добара. Она стои съ *производомъ* у свези, єръ се мѣра дѣобе одчасти по степену судѣйствованя свакогъ грађанина у произвођеню управля, и єръ опетъ начинъ дѣобе будуће произвођенѣ опредѣлява. Дѣоба означава начинъ *трошеня,* одношенѣ производногъ къ непроизводномъ трошеню и кругъ уживаня свію класа' народа. Ове класе народа, кое у годишнѣмъ народномъ приходу участвую, могу се овако прегледати:

1) Господари земаля'.

2) Господари правогъ народногъ капитала, и подъ кирію даты уживаћи средства'.

3) Предузимательи производны занята' или каквы услуга'.

4) Наямници, кои се у производнимъ занатима и у услугама занимаю.

5) Люди, кои забадава или беззаконо народно иманѣ троше; н. п. старци, дѣца, болесници, просяци, апсеници, — крадльивци, варалице, пустаіє.

§ 179.

У већъ више развієномъ народномъ кућеню мала се часть производа' одъ производителя' самы

Digitized by Google

троши, него се понайвише *продаіомъ* на друге класе и друга поедина лица тога ради дѣли, тако да свакій производитель или услуге какве чинеħій у продаи одъ другогъ лица, давши му своє производе, себи потребна добра набавля. Мѣрило, по комъ се у продаи ова даваня накнаħаваю, єсть *цѣна*. Цѣна означава обично само равну вредность, кою поединый за дато стварно добро одъ другога лица прими, но у науци се тимъ именує и равна вредность стварны добара, коя се за сваку учинѣну услугу дає, и ова цѣна изражава суму прихода оны лица, на коя се народно иманѣ дѣли, као:

1) цѣна раднѣ, коя се за другогъ чини, — *наямница;*

2) цѣна употребляваня землѣ, кою господаръ землѣ прима, *доходъ (рента)* одъ *землѣ* — *(аренда)*.

3) цѣна употребляваня капитала, кою господаръ капитала (капиталиста) вуче, *доходъ (рента)* одъ *капитала (интересъ* и *кирія)*.

4) цѣна съ предузеħемъ каквимъ скопчаногъ труда и опасности, *занатска заслуга*.

Digitized by Google

ГЛАВА ДРУГА.

Поедини родови прихода.

I. ОДЛОМАКЪ.

Наямница.

§ 180.

Свакій радникъ прима за свой трудъ независно одъ други производны извора добара *награду*, коя се састои:

1) ако самъ за себе ради, у *полезности* оногъ израђеногъ добра за нѣгове цѣли;

2) ако као наямникъ ради, у *наямници*, кою одъ своГъ господара (майстора) прима, и коя є цѣна нѣгове раднѣ;

3) ако є радникъ у исто време и предузиматель, т. є. ако се онъ поредъ управляня и као наямникъ у свомъ занату занима, и тако наямницу єдну уштеди, то прима онъ и наямничку и занатску заслугу у изваѣенимъ за продатый израѣеный еспапъ цѣнама.

Digitized by Google

Наямница, као цѣна раднѣ, зависи одъ исты обстоятельства', коя и цѣну еспапа' у продаи опредѣляваю, т. е. одъ *вредности*, *трошкова* и *конкуренціѣ*. Ово неважи само за радню у производнимъ занатима него и о личнимъ услугама, и по овимъ опредѣляваюћнмъ узроцима мора се различна величина наямнице доказати, кою у поединимъ земляма, временима и гранама раднѣ примѣћавамо. О величини наямнице саме пакъ, у буди коимъ се добрима она исплаћивала, треба по томе судити, како може радникъ своє потребе помоћу заслужене наямнице намирити.

§ 181.

Вредность, кою радня какова за платца (или купца) наямничке раднѣ има, управля се по степену вѣштине и марљивости радника и по цѣлима, збогъ чега се ради. [1]) И кодъ раднѣ као и кодъ стварны добара можемо примѣтити вредность употребляваия и вредность продайну. Прва се состои у степену полезности раднѣ у одношеню на намѣре купца раднѣ, кое онъ безъ помоћи продае остварити жели. Овамо спадаю заниманя радника око производа каковогъ добра, кое купацъ раднѣ самъ употребити жели, а исто тако они разни послови за чуванѣ и трошенѣ добара и личне услуге. Но редко се догађа, да се радници по вредности раднѣ награђаваю — осимъ н. п. кадъ кои кога или што одъ пожара, потопа, непріятеля избави. Продайна вредность раднѣ увиђа се кодъ заниманя у каквомъ предузећу, гдѣ господаръ раднику толико већу наямницу плаћа, колико му више предузеће приноси. Кадъ небы предузиматель никако подъ другимъ условлѣмъ раднике држати могао, то бы се напослѣдку морао рѣшити сваку добыть цѣлогъ предузећа радницима уступити, тако да бы се наямница на вр-

Digitized by Google

ло високій степенъ попела, и тимъ добыть предузимателя, капиталисте и господара землѣ яко се ограничила и уманьила. Но редко се догађа, да наямница до тогъ степена дође, еръ и други опредѣлявајући узроци цѣне (конкуренція) имаю уплива на радню.

[1]) Дѣйство раднѣ е не само кодъ поедины него и по предѣлима различито. Енглески радници раде више но француски, а млого више но ирски, зато е и наямница кодъ оны найвеће, кодъ овы пакъ найманя. Тако су прилѣжніи Бугари одъ Срба', Нѣмци одъ аустрійски Срба', а ови одъ Срба у Србіи. „Кажу да єтиніе дође скотскій надничаръ за 1 шил. (30 кр. ср.) но ирскій за ½ шилинга.

§ 182.

Трошкови, кое радникъ збогъ раднѣ чини, и кое наямницомъ накнадити треба, састое се кодъ просты заниманя изъ *потреба живлѣня* радника, кодъ умѣтны пакъ и изъ суме добара, коя е радникъ на прибавлѣнѣ свое *вѣштине* обратіо. Потребе живлѣня неодносе се само на радника самогъ, него и на нѣгову породицу, шта више и на време дѣтиньства, кадъ ніе ништа зарадити могао. Наямница свію радника' мора толика быти, да се ньомъ све потребе живлѣня цѣле радничке класе намирити могу, иначе бы се количина радника дотле умалявала, докъ небы слабія конкуренція съ ньіове стране наямницу опетъ навише потѣрала. Потребе фамиліе састое се изъ млого частій, кое нису у равной мѣри нужне, но немаю ни точно опредѣлѣне границе, по коіой бы се на родове по нужности своіой дѣлити могле. Зато постоя вѣчна борба међу радницима, кои свое потребе умложити, и предузимательима, кои исте уманьити теже. Поредъ свегъ тога може се узети една найнижа граница, еданъ родъ потре-

Digitized by Google

ба, кое се радницима намирити мораю. Та найнижа граница е у топлимъ предѣлима ближа него у ладнима, гдѣ люди ела, одѣла, огрѣва и т. д. више требаю, и гдѣ е све то скуплѣ. Наямница стои у яко населѣнимъ земляма надъ овомъ найнижомъ границомъ. Навика на больій животъ, примѣръ богатіи класа и т. д. често су опредѣляваюћій узрокъ веће наямнице, коя се после тешко спусти, али тимъ теже радницима падне. Тако су напротивъ на ниску наямницу научени радници са своимъ станѣмъ доста задовольни.

§ 183.

Потребе живлѣня у новцима изражене разликую се и по *цѣни найнужніи* уживаћи средства', и како се найнижа граница наямнице померава, мѣня се и цѣла величина наямнице. Ово виђамо изъ сравньиваня:

1) Више *мѣста'*, — гдѣ се рана, огрѣвъ и т. д. евтиніе набавляю, ту се радникъ и съ маньомъ наямницомъ задоволява, и отудъ се увиђа надостаточность познаваня саме новчане наямнице, ако се у исто доба незна и одношенѣ цѣне новчаногъ метала ка найвреднiимъ добрима. У вароши е скуплѣ живити но у селу.

2) *Различиты времена'*, — ако се цѣне уживаћи средства' пеню, то се мора наямница пети, иначе падаю радници у бѣдно станѣ. Што се пакъ дѣйства ове премѣне на наямницу тиче, то морамо разликовати:

а) Споромъ но траюћемъ пеняню цѣне сировине, кое се изъ нараштая жительства и народногъ благостаня пораћа, слѣдуе лако повишаванѣ наямнице, а то быва кадъ се кодъ непремѣнѣне конкуренціе трошкови траюће умложаваю. Но ако вели-

Digitized by Google

чина наямнице слѣдує само величини нужны потреба', то невуку радници изъ веће наямнице никакову користь. Ако уживаћа средства лагано и траюће оєвтиняваю, то падне цѣна, и онда добываю предузимательи, премда яча тражня раднѣ опетъ наямницу на нѣной досадашньой мѣри одржати може, но уобште се редко и тешко наямница мѣня.

б) По привременомъ и напрасномъ поскуплѣню уживаћи средства', као што то н. п. често после рѣаве жетве быва, недиже се и наямница утолико, єръ се одчасти томе предузимательи противе а поглавито и тражня се раднѣ уманьи. У гладной години радници се умложе, єръ млоги предузимательи прећу къ радничкой класи, и заниманя се ограниче, капитали се преобрате у уживаћа средства тако да наямница тимъ више падати мора, што се обшта бѣда више распространява.

§ 184.

И количина времена, за коє радникъ ништа заслужити неможе, има великій упливъ на трошкове раднѣ, почемъ онъ у радне дане мора толико заслужити, да бы и у нерадне отудъ живити могао. Ако се ова прекиданя правилно появлюю, то се лако радникъ помоћи може, и онда ће по могућству цѣна раднѣ толика быти, да се радникъ и у празничне дане обичнимъ потребама снабдѣти може. Неправилна прекиданя, коя се по већой части изъ прекиданя проће порађаю, тако су опасна, да цѣлу радничку класу у найвећу бѣду бацити могу. Правилна прекиданя леже или у обичаима народа, као светкованя и славлѣня, или у природи саме раднѣ, коя се само за неко време у години ради. Овимъ се послѣдньимъ радницима често лако помоћи може кадъ се они за оно празно време другогъ посла лате. [1]) Штетность млоги празника' увиђа се у прили-

Digitized by Google

кама, гдѣ два разновѣрна народа (Швабе и Срби у Аустріи) у єдномъ предѣлу сѣде, тако да ће онай домаћинъ прилѣжніи, штедльивіи, уредніи, богатіи быти, кои манѣ дана' преко године празнує. [2])

[1]) Послови кои се по наруцби раде, притяжательи ладны купалишта, молерн соба и врата, и сами кроячи и други немаю у нека времена никаквогъ занимання. Зато є кодъ овы радника наимница маня, што іимъ се на дуже време радня осигура.

[2]) У источной Индіи су до близу 200 дана преко године празници. У єдномъ предѣлу Баварске празную се 204 дана преко године, а и у радне дане престає се у 4 сата по подне радити. У Србіи се по селима такође око 100 дана' празную.

§ 185.

Колика наямница быти мора, да се *трошкови* на прибавлѣнѣ вѣштине обраћени накнаде, неможе се опредѣлити:

1) Єръ су они збогъ коекаквы споляшньи околностій, и личногъ станя радника' кодъ свакогъ човека различити. Човекъ бистрієгъ разума съ маньимъ ће се трошкомъ извѣштити, тупи и неприлѣжни люди могу силне суме на своє изображенѣ издати, безъ да су иоле у своіой намѣри успѣли.

2) Єръ се збогъ неизвѣсности, колико ће кои живити, неможе опредѣлити, кою часть оны трошкова треба свакій данъ или сваке године накнадити, те да се сви учинѣни трошкови исплате. Тако се догаћа, да се єдномъ на изображенѣ обраћеный капиталъ са 100% и више исплаћує, а да другій и уложено главно изгуби.

Но на свакій начинъ мора се подъ иначе равнимъ околностима умѣтна радня, на кою су се ве-

Digitized by Google

лики трошкови пре учинили, болѣ наградити, єръ нико небы безъ ове надежде на своє изображенѣ толико трошіо, нити толико времена, коє му є за пребавлѣнѣ вѣштине потребно, и за коє ништа заслужити неможе, употребіо, а то бы дотле траяло, докъ се небы умалѣномъ понудомъ вѣште раднѣ нѣна наямница на вишій степенъ попела.

§ 186.

Конкуренція, коя найвише наямницу опредѣлява, зависи одъ понуде и тражнѣ раднѣ. Понуда раднѣ састои се изъ числа людій, кои радити желе, тражня се пакъ — баръ у производнимъ занатима — управля по величини капитала', кои су опредѣлѣни, да раднике у користь приносеѣимъ предузетцима занимаю. Овай є капиталъ часть цѣлогъ народногъ капитала и то циркулираюѣегъ, и обычно се и онъ увеѣава, кадъ и сума народногъ капитала расте, премда ніє свакадъ равна частица цѣлогъ народногъ капитала. Друге части капитала подъ видомъ зданія, оруѣа' и т. д. дѣйствую само єданпутъ за свагда на наямницу, а машине могу за неко време упочетку наямницу и умалити. Количина готовине машина' и т. д., одъ кои тражня раднѣ зависи, мѣняю се, па зато се и наямница мѣня. Што више радника' при маломъ капиталу има, то є ньіово станѣ бѣдніє; отудъ се полезность у великой количини нагомиланы капитала увиѣа, єръ томе слѣдує висока наямница, коя раднике у станѣ поставля, да или кругъ уживаня распростране, коє странне раднике примамлює, или да се млоги радници изжене, чимъ се такоѣе брой радника' увеѣава. Овимъ умножаванѣмъ радника' увеѣа се понуда раднѣ, коіомъ се наямница дотле умалява, докъ и то умножаванѣ непрестане, єръ капитали онда заняти, кои се у истой сразмѣрици са радницима неумножаваю, немогу мло-

Digitized by Google

го већій брой радника' занимати. Ако се у особитимъ случаима капитали брже умножаваю, то се и наямница наравно пети мора.

§ 187.

Кодъ млоги радня' нема ове сразмѣрице тражнѣ и понуде:

1) Често су за какавъ посао радници съ особитимъ свойствима, коя понуду раднѣ ограничаваю, потребни. Ова су свойства кадъ природный даръ, као велики духови, државници, пѣвачи и т. д., кадъ прибавлѣне вѣштине, као обсеници, гимнастици, комендіяши и т. д., кадъ морална свойства као касири, тутори и т. д., а кадъ више ньи наеданпутъ. Величина наямнице неуправля се по тешкоћи посла, него по томе, што се радня одъ мало кога извршавати, или што се мало коме повѣрити може.

2) Опасность, тегобность и презреность раднѣ какове одвраћа люде одъ нѣ, и повишава наямницу, као: шинтери, целати и т. д. Ако су съ овимъ опасностима и тегобама често друге пріятне стране живота скопчане, онда остає наямница ниска н. п. морнари, ратни слободняци и т. д.

3) Често су друге користи съ радньомъ свезане, н. п. осигураный ужитакъ на дуже време, пензіє, веће почитованѣ, властъ и т. д. (кодъ државны званичника'), гдѣ се радня управо штедльиво наплаћує, али тимъ се другимъ користима довольно накнађава.

4) Приносъ се у предузећима по већой и маньой прођи нѣговы производа мѣня, а одъ приноса зависи тражня раднѣ, зато се често ова премѣнити може, безъ да понуда у истой сразмѣрици слѣдовати мора, — и наямница ће пасти или скочити.

Digitized by Google

5) А може се и понуда случайно увећати и уманьити безъ икакове премѣне у тражньи раднѣ, н. п. редньомъ, коя сиромашну класу затире.

§ 188.

Збогъ велики нагомиланы капитала удѣйствована висока наямница носи у себи узрокъ свогъ пониженя, єръ се умложаванѣмъ капитала (тражнѣ) и радници (понуда) умложаваю. Траюћій високій степенъ наямнице є дакле знакъ цвѣтаюће радиности, велики добытака у млогимъ предузетцима, увећаня народногъ иманя и доброгъ имовногъ станя радничке класе. Слаба населѣность узвишава наямницу само онда, ако народъ доста капитала има, тако да є понуда раднѣ слабія одъ тражнѣ. Оваки се народи обично брзо до некогъ степена обогаћаваю, напротивъ напредую они народи у своимъ кућеню споро, кодъ кои є радиность одавно у цвѣту, тако да су занатске заслуге слабе и наямнице ниске. Ове незгоде развієне народне радиности се уманяваю, кадъ се корисномъ премѣномъ државны уређеня, на користь радиности неке препоне економне удале, или кадъ се велике поправке и знамените новости у радиности изнађу. Найгоре є станѣ радника у онима државама, гдѣ благостанѣ народно назадъ поће, т. є. гдѣ се у великой населѣности народа капитали умаляваю. Што є већа наямница донда была, тимъ манѣ могу радници што уштедити, и тимъ іимъ теже пада, ньіово слабіє имовно станѣ сносити. Уобште треба високу наямницу желити, єръ по већой части радници поредъ тога, што болѣ живити и свою фамилію лакше издржавати могу, оставе и по кою пару на страну, кое іи одъ случайне пропасти особито у обште незгодна времена чува. Высока наямница прибавля найвећой и — найполезніой класи народа нужный ужитакъ, недопушта велику разли-

Digitized by Google

ку у иманю различиты класа', коимъ се обстоятельствомъ радници у станѣ поставе, да више душевны и друштвены добара прибаве, кое іи на неѣу прилѣжность и ревность побуѣуе, еръ кругъ свои разны ужитака све више и више распространити теже. Ова добра слѣдства траюће високе наямнице непоказую се кодъ напрасно узвишене наямнице, еръ се радници у послѣднѣмъ случаю оддаду пре на лакомисленый и невалялый животъ. Обстоятельства, одъ кои благостанѣ радника зависи, есу или угодно станѣ народне радиности у земльи каковой, или мудра помоћь владе, или наклоность господара' землѣ, капиталиста', и предузимателя' къ штедньи, коя капитале народне умложава и т. д., или зависе одъ радника самогъ, као нѣгова вѣштина и прилѣжность, штедльивый животъ, мудро уздржаванѣ одъ луды и прераны женидба' и т. д.

§ 189.

Вредно е особитомъ испыту подврћи упливъ узвишене наямнице на цѣне еспапа'. За ово сматранѣ треба сравнити међусобне цѣне наши еспапа', или ньіове цѣне съ цѣномъ новаца или съ цѣномъ странны производа'. Рикардо каже: цѣне производа' наше землѣ остаю у истомъ међусобномъ одношеню, еръ ће, почемъ се за свакій производъ радня потребуе, равнимъ поскуплѣнѣмъ сваке раднѣ, и свакій производъ утолико поскупити, и тако ће се за свако добро у замѣну онолико други добара набавити моћи, као и пре. Но ово правило важи само подъ некимъ условльима и само за неке родове добара. Цѣна се, као што е познато, међу осталимъ, и особито и то поглавито, и трошковима опредѣлява, а трошкови се несастое само изъ наямнице. Што се више наямница пенѣ, тимъ се ређе капитална рента умалява, дакле и трошкови съ

Digitized by Google

едне стране за производителя маньи постаю. Зато ће се цѣна оны производа найвише попети, кои се простимъ начиномъ рукама раде, напротивъ оны еспапа найманѣ, кои се поглавито помоћу природны сила и велики капитала производе. По томе неостае одношенѣ цѣне непремѣнѣно, еръ се цѣне еспапа само утолико узвишаваю, колико употребљна узвишена наямница износи, а притомъ могу други производни извори быти узрокъ, да цѣна іоштъ падне. [1]) Што се пакъ цѣна наши еспапа у одношеню на *новце* и *странне производе* тиче, то бы оне узвишенѣмъ наямнице, — ако препоне на путу нестое —, веће постале, дакле и веће него цѣне наших производа међусобно. Овимъ бы мы млого штетовали, еръ странци небы наше скупе еспапе куповали, а престанкомъ извоза престао бы и свакій увозъ. Но овы незгодны послѣдица нетреба се бояти, почемъ ће се напредкомъ благостаня и радности свакадъ олакшаваюћа средства изналазити, коимъ ће се трошкови произвођеня умалявати, и тако се проћа нашимъ еспапима опеть отворити.

[1]) Два добра А и Б произвести, стае свако 100 фр., али су производни извори у разной мѣри употребљни:

		А	Б
1)	наямница - - - - - - - -	45 фр.	66. фр.
2)	капитална рента - - - - -	18 „	12 „
3)	рента одъ землѣ - - - -	6 „	5 „
4)	занатска заслуга - - - - -	18 „	10 „
5)	употребљный земальскій материялъ - - - - - - -	13 „	7 „
		100 фр.	100 фр.

Ако раднѣ цѣна у $1/3$ скочи, то се мора капитална рента умалити, може быти у $1/9$, зато ће онда трошкови предузмателя быти:

Digitized by Google

	А	Б
1) наямница - - - - - - -	60 фр.	88 фр.
2) капитална рента - - -	16 „	$10\frac{2}{3}$ „
3—5 остало - - - - - - -	37 „	22 „
	113 фр.	$120\frac{2}{3}$ фр.

И тако е єданъ еспапъ Б у 7 $\frac{2}{3}$ фр. или у 6 $\frac{3}{4}$ % више поскупіо, но А. Ово е и Рикардо већъ увидіо.

II. ОДЛОМАКЪ.

Рента одъ землѣ.

§ 190.

Земля производна може намъ, кадъ се обдѣлава, млого добара принети. Вредность тій добара превазилази суму на обдѣлаванѣ обраћены трошкова, тако да земля чисте добыти іошъ дає. Ако е земля безъ господара, то су те добыти поклонъ природе, а ако своګъ господара има, то се тай приходъ независно одъ други производны извора *рента (или доодци) одъ землѣ* назива. Она се лако познає, кадъ господаръ землю другоме на обдѣлаванѣ уступи, а одъ овоګъ накнаду зато ište, т. е. као *погоћена землѣ рента* или у ужемъ смислу *аренда,* о коіой се уговоръ на разный начинъ учинити може н. п. колика ће аренда быти, у чему ће се исплаћивати, у житу, новцу, кадъ, и т. д. Ако господаръ самъ своє землѣ обдѣлава, то му остає рента у рукама. Она се изналази, кадъ се трошкови произвоћеня и приходи занатски и капитални одбію, и онда се она може *природна землѣ рента* назвати. Почемъ се за свако дѣйствованѣ раднѣ маня или већа часть површине землѣ употребити мора, то се у свакомъ

Digitized by Google

приходу понешто ренте одъ землѣ налази, коя се као *цѣна* употребляваня землѣ сматрати може. Полезность ове ренте може се опредѣлявати или по *вредности употребляваня* производа оне землѣ, ако господаръ та добра на своє цѣли обратити жели, или по *вредности продайной* и по ньіовой *цѣни*, ако се земля обдѣлава, да производи текъ продаіомъ користь принесу.

§ 191.

Да бы се землѣ рента одъ други прихода, съ коимъ она у свези стои, ясно разликовала, морамо по добытку цѣлогъ предузеѣа (гдѣ су землѣ само помоѣна средства) судити. Таково предузеѣе доноси некій *нечистый приходъ*, кои се по веѣой части изъ производа землѣ (или ньіове цѣне) састои. Одъ овогъ нечистогъ прихода треба одбити ренту употреблѣны капитала, као и друге трошкове скупа са средньомъ занатскомъ заслугомъ. Оставша *чиста добыть* є сама рента одъ землѣ. Мудро употреблѣна земля приноси не само веѣе добыти, коє се ньіой приписати мораю, него чини, да и други притомъ употреблѣни производни извори више приносе; зато су кодъ такове землѣ занатска заслуга и капитална рента веѣе, но што бы при рѣавомъ обдѣлаваню землѣ быле, и зато є арендатору могуѣе, да поредъ своє добыти іоштъ господару землѣ велику аренду плаѣа, коя є понекій путъ нѣговой добыти равна. Кадъ господаръ самъ свою землю обдѣлава, то нека оне родове прихода овако у рачунъ узме:

1) капиталну ренту нека по обичнимъ земальскимъ процентима рачуна,

2) одъ аренде оближньи земаля истогъ свойства може заключити, колико му ренте нѣгова земля приноси,

Digitized by Google

3) рента одъ землѣ проистиче єдинствено изъ собственоcти, т. є. безъ особытогъ садѣйствованя одъ стране самогъ господара, зато и непринадлежи повишенѣ чистогъ добытка, кои се особитомъ радльивости (занатскомъ заслугомъ) издѣйствує, къ ренти землѣ, него се само она часть чисте добыти къ ньой рачуна, коя се по обичномъ обдѣлаваню равие землѣ у истомъ предѣлу добыя. По томе неможе самъ радеѣій господаръ као таковый о занатской заслуги говорити, но само као предузиматель оне раднѣ.

§ 192.

За поєдиногъ польскогъ економа є рента землѣ, кою онъ господару давати има, часть производны трошкова, кои се у цѣни употребѣны или продаты производа' накнадити мораю. Ако є онъ пакъ самъ и господаръ, то му пропадаю интереси оны добара, коя є за куплѣне землѣ дао, ако му се они приносомъ землѣ ненакнаде. Премда є за поєдиногъ рента равна другимъ трошковима, но за цѣло народно иманѣ є она чистъ приходъ, кои се као слѣдство производногъ дѣйствованя природны сила' и на крченѣ и поправлянѣ землѣ обраѣеногъ капитала сматрати мора. За поправлянѣ землѣ употреблѣни капитали, кои су се у землю тако прелили, да су природу капитала изгубили, и да су неоддвойне саставне части свойства землѣ какове постали, нерачунаю се ка капиталима него къ земляма. Не само збогъ овогъ поправляня налазимо, да су неке землѣ корисніє одъ други, него се рента свуда и свакадъ изъ млоги узрока' разна указує. Важно є испытати ове узроке, єръ они условляваю веѣе или манѣ трошкове при истомъ нечистомъ приносу, дакле опредѣляваю и свакогодишньій приходъ нашегъ народа. Разлика трошкова кодъ више земаля

Digitized by Google

пораћа се: изъ свойства земаля, изъ ньіовогъ положеня, изъ количине наямнице, и изъ начина обдѣлаваня.

§ 193.

Свойство землѣ, кое се поглавито упливомъ природны сила опредѣлява. Землѣ неплодніе приносе манѣ добытка; и ако се кодъ ньи приходомъ текъ трошкови накнаде, то приносе добре землѣ тимъ веће добытке. Исте су природе као и трошкови съ обдѣлаванѣмъ скопчане опасности и губитци. Природна плодноћа землѣ какове зависи или одъ природны околностій или одъ пре употреблѣны умѣтны средства, и то поглавито ђубреня.

Положенѣ землѣ е важно сматрати у одношеню нѣномъ на економна зданія и обиштали́ште польскогъ економа, и у одношеню на продайну піяцу нѣны производа'. Одъ землѣ се неможе по вольи млого производити, но колико нѣна свойства дозволяваю, и колико се съ користи употребити — уживати или продати — може. Землѣ, кое у густо населѣнимъ предѣлима, н. п. близу велики варошій, леже, тако да е тимъ тражня за ньіове производе яка, приносе велику ренту. Цѣне ньіовы плодова мораю на мѣсту продае толике быти, да трошкове и цѣну куповну на мѣсту производа накнадити могу. Ближе лежеће землѣ су у профиту, еръ цѣна плодова остае иста, а подвозни и млоги други трошкови су млого маньи. Слѣдуюћа обстоятельства увећаваю упливъ положеня землѣ на нѣнъ чистъ приносъ:

1) Обитаванѣ и бавлѣнѣ млогогъ свѣта на едномъ мѣсту у гомили, на тесномъ каквомъ простору — вароши, логори и т. д.

Digitized by Google

2) Рђавъ и скупъ подвозъ, да се зато еспапи издалека немогу евтино довлачити.

3) Ако оне землѣ, кое еднаке плодове производе, разсѣяно и разштркано леже.

4) Произвођенѣ таковы плодова, кои се немогу издалека слати н. п. цвѣће, воће, зелень — сѣно, дрва и т. д. Зато производе люди близу велики варошій живећи све овогъ рода плодове.

§ 194.

Издаци за *наямницу* већи су кадкадъ у земляма и предѣлима, кои свое производе на удалѣне піяце шалю, и то збогъ мале конкуренціе радника, еръ се свакій лако и евтино одранити може. Ако се радници збогъ веће конкуренціе евтиніе наћи могу, то се баръ тимъ подвозни трошкови надокнаде. Али ако е ниска наямница слѣдство особито велике и густе населѣности, то ће цѣне производа манѣ быти, и рента ће се повисити или баръ одъ паданя уздржати.

Добримъ и сходнимъ *начиномъ обдѣлаваня* умаляваю се трошкови произвођеня и рента быва већа, особито ако се друга помоћна средства на своемъ мѣсту и у свое време употребе. Што су се неки побояли, да ће се овимъ кориснимъ обдѣлаванѣмъ добре землѣ поправити и рђаве конкуренціомъ натѣрати, да се занемаре, остао е само празный страхъ безъ икаквы слѣдства', еръ се свакадъ надати можемо, да ће се тражня польски производа' умложенѣмъ жительства увећати, и да ће цѣна онакавъ степенъ достићи, како ће се и трошкови рђавы земаля добро накнађавати. Наравно немогу се тимъ све землѣ у приносу изравнати, него ће болѣ землѣ, кое се нарочито млого и чешће поправляю, онда уто-

Digitized by Google

лико корисніе быти. Но и ово поправлянѣ посредствомъ капитала има своє границе, одъ коє почевши уложеный капиталъ се тако нерентира, као што бы иначе користанъ быо, да се подъ интересъ да, или друкчіе употреби. Добре землѣ, коє се премлогимъ капиталима побольшаваю, могу се сравнити у томе са макоимъ рѣавимъ земляма, на коє се млоги капитали обраћаю. Има земаля, коє су тако рѣаве, да се никаково побольшаванѣ небы исплатило, и да тако мало нечиста прихода приносе, колико да се текъ обдѣлаваюћій іи господаръ одранити може; тако рѣаве землѣ немогу се зато ни подъ аренду давати, єръ никаквогъ чистогъ прихода недоносе.

§ 195.

Кадъ народъ у дѣтиньству своемъ ранеѣи се ловомъ, скотоводствомъ — почне веће потребе упознавати и осећати, неможе се цѣна разны плодова землѣ до тогъ степена попети, да бы се и рента нека одъ землѣ вуѣи могла, єръ є жительство тако редко населѣно, да свакій собственимъ производомъ савршено само своє потребе намирує. Она уживаћа средства, коя за рану служе (особито жито) поскупе найпре до те цѣне, єръ се найвише и найяче траже. Напредкомъ друштвеногъ изображеня почну се и друга добра тако яко тражити, да и ньіово саћенѣ на житнимъ ньивама кирисно буде. Рента овы други плодова зависи одъ условля, коя су за ньіовъ производъ и преносъ нужна. С'тога важе ова правила:

1) Земля таковы плодова, кои се исто тако као и жито на свакой ньиви производити могу, неприносе већу ренту но житне ньиве, єръ бы се други производительи, кадъ бы више приносиле, къ овой грани производства обраћали. Ово прелазенѣ съ єдне гране производства къ другой траяло бы

Digitized by Google

дотле, докъ небы и рента житны њива' (збогъ манѣ конкуренціе, слабіе понуде тій њива') скочила, а напротивъ се рента њива' тимъ другимъ предметима усѣяны (збогъ веће понуде таковы производа') спустила, и тако се скоро обадве ренте изравнале.

2) Предмети, за кои' производъ свака њива способна ніе, могу већу ренту приносити. Њіова бы се цѣна морала до те висине пети, при коіой бы се на приправлянѣ њиве за такавъ усѣвъ обраћеный трудъ и капитали наплатити морали.

3) Землѣ, кое су за особито не польско употреблѣнѣ угодне, н. п. за рудокопство или фабрике, дућане, — могу врло велику ренту приносити, єръ конкуренція притомъ врло уске природне границе има.

4) Землѣ, близу добре піяце засѣяће се таковимъ плодовима, кои се тешко возе и преносе, и доносиће зато господару велике добытке.

5) Они предмети приносе врло малый чистый приходъ, кои се на земляма ни за њиве више неспособнимъ производе.

6) Сама рента одъ њива' у свакой земльи и у свакомъ предѣлу се друкчіе указуе, єръ польски економи могу и одъ найгоры и найудалѣніи земаля некій чистъ приходъ вући, ако све околности вѣшто употребити желе и знаду, а напротивъ могу и добре њиве тако обдѣлавати, да іимъ часъ маню часъ врло високу ренту приносе.

§ 196.

Средня цѣна земаля опредѣлява се величиномъ ренте одъ землѣ и обичнимъ степеномъ интереса'

Digitized by Google

одъ узаймлѣногъ капитала, тако да ова два приходна извора свакадъ у некомъ равновѣсію стое, еръ бы люди, ако бы рента землѣ већа одъ обичны интереса' была, свое капитале на закупльиванѣ земаля употребили, и тако опетъ равновѣсіе повратили. То исто слѣдуе у обратномъ случаю, еръ већомъ тражньомъ капитала' и већомъ понудомъ (евтины) земаля капитали бы поскупили (и землѣ оевтиняле), и ньіови интереси бы се тимъ уманьили, а рента землѣ пакъ увећала. Єдно или друго бы дотле попуштало, докъ се обадва прихода небы изравнала, кое дабогме сасвимъ точно неможе лако быти:

1) Землѣ се у обште збогъ веће сигурности яче траже, и болѣ се плаћаю, него што бы се изъ сравньиваня съ капиталнимъ интересима заключити могло.

2) Готово кодъ свакогъ купованя владаю іоштъ личне наклоности купца, кое цѣну земаля часъ повисе часъ понизе, н. п. изгледъ, сусѣдство и друга свойства нѣговимъ индивидуалнимъ потребама одговараюћа.

Рента а потомъ и цѣна земаля расту умложенѣмъ жительства и напредкомъ народногъ благостаня; но висока рента землѣ нема она добра слѣдства као висока наямница, еръ ньомъ найвреднія добра поскуплюю тако, да се ньіово уживанѣ сиромашнимъ класама отежава.

III. ОДЛОМАКЪ.

Рента одъ капитала.

§ 197.

Капиталиста у народно-економномъ смислу, т. е. свакій собственикъ неке готовине производны

Digitized by Google

покретны добара, може своя добра као *капитале* — производно —, или као *уживаћа средства* — непроизводно — употреблявати. Ако се на првый начинъ употребляваня рѣши, то нема онъ никакве непосредне користи одъ свои добара, у послѣднѣмъ случаю напротивъ могао бы непосредно своє готовине уживати. Да небы дакле капиталиста принуђенъ быо, цѣло своє иманѣ у уживаћа средства претворити, нужно є, да капитали извѣсне годишнѣ приходе, као добытке господару своимъ приносе, кои се (т. є. добытци) по вольи нѣговой или као уживаћа средства или опетъ као капитали употребити могу. Приходъ, кои одъ самогъ капитала, безъ скакогъ уплива други производны извора, долази, зове се *капитална рента*. Ако господаръ самъ съ капиталомъ своимъ ради, то се капитална рента зове *природна*, напротивъ є она *погоћена*, кадъ су капитали другомъ на производно употреблѣнѣ уступлѣни. Погоћена рента се разликує по начину, како су предмети другимъ людима употребляваня ради дати:

1) Накнада за употребляванѣ оны предмета, кои се употребляванѣмъ сасвимъ неистроше, но само у нечему гори буду, и кои се по истеку погоћеногъ времена господару поврате, зове се *кирія*.

2) Циркулираюћи капитали се одма при првомъ употребляваню потроше, и ренте се њіове, кое се обично на сто плаћаю, *интереси* зову.

И уживаћа средства могу се подъ кирію, интересъ, а и подъ саму аренду дати, и онда су ова добра за господара у приватно-економномъ смислу капитали, премда народно иманѣ нимало неувећаваю, но пре іошъ и уманяваю.

§ 198.

Рента капитална мора пре свега трошкове, опасности и губитке накнадити, кои бы се изъ да-

Digitized by Google

ваня у заямъ породити могли, и кои се заиста пораћаю.

1) *Кирія* природна или погоћена мора толика быти:

а) да трошкове одржаваня и поправляня у заямъ датогъ предмета накнадити може, ако то самъ кирайція на се узео ніе.

б) да исплати умаляванѣ вредности истогъ предмета, кое се изъ употребляваня пораћа, ако се тай губитакъ неможе поправкама савршено уздржати.

в) да се особите опасности надокнаде, кое се за време употребляваня предмету догодити могу, н. п. пожаръ, ако се млога ватра ложи; накнаде мораю тимъ веће быти, што су те опасности чешће и яче.

г) да се исплате трошкови раднѣ при даваню подъ кирію.

д) да се накнади губитакъ за оно време, за кое предмети неупотреблѣни — никакву кирію неприносећи — стое; зато су велика зданія, польске куће, собе по гостіоницама скуплѣ.

2) *Интереси* пакъ мораю толики быти, да трошкове даваня у заямъ, опасности и губитке за време неупотребляваня накнаде. Опасности могу лежати или у личности дужника (познати банкроти), или у нѣговомъ имовномъ станю, или у начину како се (великій ризикъ), и на шта се (контрабандна трговина) капитали употребляваю, или напослѣдку у споляшньимъ околностима. Ова неравность опасности има знаменита слѣдства; интереси су већи, што е народу у каквой земльи или у какво време слабіе уливено почитованѣ права, а напротивъ падаю инте-

Digitized by Google

реси, што е већа правна сигурность, особито ако е при томъ интабулиранѣ на непокретна добра (хипотеке) добро уређено. Но интереси могу быти различни у истой земльи и у исто доба кодъ разны давания у заямъ; као:

а) найманьи су интереси, ако се повѣритель на сигурна добра дужника интабулирао;

б) найвећи пакъ, ако е повѣритель велике опасности на себе приміо.

в) да ли владе веће или манѣ интересе плаћаю, зависи одъ степена повѣреня, кои се по нѣной постояности, по имовномъ станю и по строгомъ испуняваню свои обвезаня', — као точногъ плаћаня интереса, — управля.

§ 199.

Као што ова досадъ сматрана накнада опасности и трошкова *найнижу* границу погоћене ренте чини, тако се по *вредности*, кою капиталъ за дужника има, *найвиша* граница ренте опредѣлява. Колико ће дужникъ найвише за у заямъ датый му капиталъ платити, зависи одъ слѣдуюћи условля':

1) Ако се капиталъ на предузеће каково обрати, то *може* дужникъ толико више ренте платити, колико му више по исплаћеню трошкова, іоштъ одъ свію узетака остане, и онъ *ће хтѣти* толико више заиста и дати, уколико неможе друкчіе свтиніе до потребованогъ капитала доћи. Дакле по приносу предузеће опредѣлява се съ друге стране капитална рента. Што е већій у предузеће землѣ какве уложеный капиталъ, утолико су више и савршеніе сва кориснія предузеће капиталомъ већъ снабдѣвена, и утолико ће манѣ потомъ у заямъ давати капитали интереса' приносити моћи. Найго-

Digitized by Google

ре се дакле исплаћую капитали кодъ развієны народа, али се та неугодность у нечему умалява, што се кодъ таковы народа' кориснимъ каквимъ изнађенѣмъ, н. п. машина', новимъ капиталима полезни кругови рађеня наново отвараю.

2) Кодъ предмета', кои се непосредно за личне цѣли употребляваю, рѣшава потребность и вредность предмета', кое они за дужника имаю, о найвећой ренти — т. е. о кирiи и интересима.

§ 200.

Осимъ оны горе наведены накнада' мора капиталиста изъ интереса' и некій чистъ приходъ вуђи, кои се по конкуренціи, обичаю и начину шпекулираня капиталисте управля. Зато се може догодити, да у исто време нека у заямъ дата добра велику, нека пакъ малу ренту приносе; но ове разлике скоро нестане, почемъ се иста добра за новце свакадъ купити и продати могу, тако да се равновѣсность опетъ поврати. Млоге околности могу ово изравнѣнѣ препречавати, али уобште се приносъ свію у заямъ даты добара управля по обичнимъ интересима узаймлѣны новчаны сума'. Дакле конкуренція т. е. одношенѣ понуде и тражнѣ капитала, опредѣлява поглавито капиталну ренту; зато расте рента:

1) непрестано у земляма, гдѣ е радиность іошъ слаба, гдѣ капитали за толика могућа, нужна и корисна предузећа недостаю;

2) привремено (моментано) и у земляма са яко развієномъ радиности, ако се напрасно капитали уманѣ, или проћа увећа, или радиность у усавршаваню брзимъ коракомъ поће.

Напротивъ е ниска рента капитална:

Digitized by Google

1) при великомъ благостаню народа, кои у якой и изображеной радности живи. Никадъ се нетреба бояти, да ће капитали у овомъ растеню стати, єръ є сигурно, да ће, ако не други, а оно баръ радници и господари земаля, коима су приходи онда велики, капитале уштећивати, и тимъ производно народно иманѣ увећавати.

2) ако се тражня или корисне прилике капитале употребити уманѣ, кое привременомъ посртаю или коначной пропасти радности слѣдуе.

§ 201.

Ниска рента капитала ніє само знакъ великогъ народногъ богатства, него є узрокъ и условлѣ напредка народногъ економногъ станя, єръ млога корисна предузећа могу на таковимъ мѣстима, коя за ньіовъ развитакъ угодна нису, текъ онда обстати, ако се нижомъ рентомъ капитала друга неповольна обстоятелства (скупе сировине, рѣави путови) ублаже и надокнаде. Народъ добыя пониженѣмъ капиталне ренте на свакій начинъ, а капиталисте неосећаю тай губитакъ у своимъ приходима (са незнатнимъ изузеткомъ), єръ се они поредъ тога съ другимъ каквимъ посломъ занимати могу, кои ће іимъ изгублѣно накнадити. Притомъ непада рента капитала тако напрасно, да они сви у радньи каквой небы ужитка наћи могли, но споро, збогъ веће тражнѣ освтинявши капитала, тако да само сиромашне капиталисте, кои су збогъ душевны или тѣлесны недостатака за посао неспособни, ова премѣна у нередъ и рѣаво станѣ доведе. Но ово су редки случаи, кое спрамъ неизмѣрне користи, коя изъ пониженя капиталне ренте за цѣлу државу, и *млоге друге и веће сиромахе* проистиче, ни примѣтити нетреба.

Digitized by Google

§ 202.

Мнѣніе, да капиталне ренте у земльи каквой падати мораю, како количина новчане готовине почне расти, погрѣшно е, и произилази изъ рђаво сваћеногъ понятія о капиталу, т. е. да су капитали то, што су новци. Новци никадъ недѣйствую непосредно на производъ иманя, него се за ту цѣль у друга добра претворити или размѣнити мораю, зато се и вредность у виду новаца стеченогъ и у заямъ датогъ капитала неопредѣлява величиномъ новчане суме за се, но мложиномъ капиталны частій, кое се за ню у промѣну набавити могу; па зато се мора новчана цѣна и оны други добара у призренѣ узети. Понуда е капитала велика, кадъ посредствомъ оны за даванѣ у заямъ опредѣлѣны сума' новаца дужници (примци займа) велику количину добара, као: матерія' за обдѣлаванѣ, ране радника, и т. д. набавити могу, т. е. кадъ су капитали у одношеню на новце евтиніи. Но новци су, као и свакій другій еспапъ, законима цѣне подложни, и бываю дакле евтиніи, ако се умложе, и ако цѣла маса новаца у циркулацію дође, да се за ньи еспапи купую, или радници подъ наямъ узму и т. д., а напротивъ маса купимы еспапа' и услуга' остае непремѣнѣна. Али како ови предмети у одношеню на новце поскупе, то треба свакій купацъ (или примацъ займа, дужникъ) већу количину новаца, да бы онолико у продаи израдити (набавити) могао, као и пре: тражня новаца се дакле заедно съ понудомъ увећава, а количина капитала, кои се за новце купуе, остала е она иста, зато се и капитална рента премѣнити неможе. — Ово правило може се само онда ограничити, кадъ се новци напрасно яко умложе, у комъ ће случаю, пре него што то на цѣну други еспапа дѣйствуе, интереси заиста на *кратко* (само) време пасти.

Digitized by Google

IV. ОДЛОМАКЪ.

Занатска заслуга.

§ 203.

Цѣо или нечистый занатскій приносъ предузимателя каквогъ садржава у себи или занатске производе, кое предузиматель самъ трошн, или узетке одъ продаты свои производа'. Овимъ приносомъ мора предузиматель онимъ лицима, коя су му при производу исты добара ма на кой начинъ помагала, ньіове услуге наградити, т. е. онъ мора исплатити ренту землѣ и капитала, наямницу и куповну цѣну на производъ обраћены готовина'. Што му по одбитку свію овы трошкова као плодъ нѣговогъ предузиманя остане, есть *занатска заслуга,* кою онъ вући мора, иначе бы одъ предузиманя таковогъ заната одустао. Занатска се заслуга разликуе одъ свію праћашньи приходны грана' тимъ, што се неможе у заямъ или погодбу дати. Одъ капиталне ренте понаособъ разликуе се пакъ тимъ, што е ова понайвише чистъ приходъ, а одъ наямнице, што се занатска заслуга неможе уговорити, и што нѣна величина одъ свойства раднѣ и одъ величине обраћеногъ капитала зависи. Зато е погрѣшно мнѣніе оны списателя', кои неузимаю занатску заслугу као особиту грану прихода, него е часъ ка капиталной ренти часъ ка наямници рачунаю, додаваюћи іой у обадва случая неке особитости. Кадъ *Якобъ* каже: „Заслуга предузимателя ништа ніе, но некій родъ награде за радню, трудъ, вѣштину, опасность и т. д., кое е съ предузећемъ скопчано,“ чудновато е, за-

Digitized by Google

што некаже краће, да е она и особитый родъ прихода.

§ 204.

Трошкови, кое предузиматель своіомъ заслугомъ накнадити мора, и кои найнижу границу занатске заслуге чине, састое се изъ две части:

1) Пристойный нѣговомъ станю ужитакъ за нѣга и нѣгову фамилію. Занатска заслуга мора већа быти него наямница, и у ономъ предузећу найвећа, гдѣ се радници найболѣ плаћаю.

2) Накнаде могући съ предузећемъ скопчаны опасностій, губитака или коначне пропасти предузећа. Ячина овы опасностій зависи:

а) одъ величине употреблѣногъ капитала, єръ ако предузимательи съ великимъ капиталима и мале проценте преко године изгубе, то чини толику суму, да се губитакъ тешко и задуго накнадити неможе; сиротни предузимательи могу лако другій занатъ исте величине предузети, за кое нужный капиталъ за кратко време као наямничари накупити могу. Већъ и зато треба богати предузимательи више да добыю, што збогъ велики капитала, особите вѣштине и т. д. млого конкурента немаю.

б) одъ начина и свойства предузећа, гдѣ мѣсна и временна обстоятельства велику важность имаю. Предузећа съ великимъ ризикомъ, у бурна времена, у несигурной земльи и т. д. приносе више но сигурна. [1])

По одбитку овы трошкова, као и учинѣны издатака за употреблѣне землѣ, капитале и радню, остае предузимателю *чиста занатска добыть* или *правый занатскій профитъ*.

Digitized by Google

[1]) „Неваранъ се мислимъ, ако кажемъ, да одъ 100 предузећа индустріялны, установлѣны или покушаны, има іи до 20, коя се сруше, пре него што су почела радити, 50—60, коя се съ тешкомъ мукомъ држе (вегетираю) очекуюћи свою пропасть, а найвише 10, коя доспѣю до великогъ степена благостаня; и іоштъ међу овимъ напреднимъ предузећима има іи, кои' су предузимательи доспѣвши до важности чесно свой посао одправляюћи и знатне услуге тимъ народной радности приневши, на такове тешкости насрнули, збогъ кои' се цѣло ньіово иманѣ срушити морало. Зато нетреба о предузећима индустріялнимъ по поединнимъ среćнимъ случаима судити." — Godard (у: Enquête commerc. de 1834.).

§ 205.

Обстоятельства, коя заслугу поединогъ предузимателя опредѣляваю, показую у исто време средства, коима се онъ служити мора, да знатне приходе прибави. Она су:

1) У одношеню на *нечистый приносъ:*

а) Количина производа', кое онъ намиривши свое потребе продати може — *величина проће*. Кодъ опредѣлѣны процента' заслуге, добытакъ е веćій, што е већа проћа, поредъ осталогъ и зато, што се при якой проћи млого у трошковима производа и подвоза уштедити може. Зато се предузимательи и труде, да свою проћу помоћу разны средства' распростране, одчасти на уштрбъ свои конкурента', одчасти прибавлянѣмъ новы купаца, или изналазенѣмъ новы начина трошеня еспапа.

б) *производна цѣна*, коя се изузимаюћи монополе збогъ конкуренціе лако повисити неможе, а на то се и предузимательи каднадъ тешко рѣшаваю,

Digitized by Google

єръ іимъ повишена цѣна проћу ограничава. Кадъ бы се свакой цѣни одговараюћа проћа опредѣлила, знало бы се, коя ће цѣна найвећу чисту добыть принети.

2) У одношеню на *издатке:*

а) *количина* матерія', оруђа и раднѣ, коя се за производъ и подвозъ добра каквогъ треба.

б) *куповна цѣна* овы предмета. Што су євтинія ова условля продукціє, утолико више приноси занатъ при иначе равнимъ околностима. Одъ овы овдѣ означены средства', коя занатску заслугу увећаваю, нека се само съ губиткомъ купаца или конкурента' или у продукціи помажући лица' употребити могу, нека су пакъ у одношеню на цѣло народно кућенѣ корисна, а то су на срећу за свакій случай и найсигурнія.

§ 206.

Премда сви предузимательи єдногъ заната теже, да се, ако єданъ одъ ньи већу занатску добыть вуче, и други подражаванѣмъ у начину предвођеня, у употребляваню исты гореназначены средства' съ ньимъ изравнаю, то опетъ стое савршеной равности прихода' свію предузимателя' истогъ заната многе препреке на путу. Као што то о многимъ предузећима єдногъ рода важи, тако се исто и занати разногъ рода у приходима несаглашаваю. Толико се уобште може потврђавати, да они занати, кои равне капитале, трудъ, вѣштину, начинъ живлѣня и т. д. изискую, одъ прилике и равне приходе даю. Иначе као што є наведено, управля се већій добытакъ неки предузећа' по већой опасности, или по знатніимъ трошковима, или по тежой премѣни конкуренціє, тако да неки предузимательи дуже

Digitized by Google

време прекообичне добыти вуку, ако інмъ е проћа яка, и ако е другима прелазакъ на ньіовъ занатъ отежанъ. Распростаняванѣ проће, одъ кое поглавито занатска заслуга зависи, има свое границе, кое се управляю:

1) по *вредности употребляваня* произведены добара, т. е. по нѣной ячини и по млоштву людій, кои ін као потребе осећаю;

2) по *количини* добара, коя е за намиренѣ потребе нужна, и коя е тимъ већа, што се та добра брже потроше;

3) по *величини цѣне* исты добара, — проћа се збогъ повишеня цѣне утолико яче уманява, уколико су добра манѣ вредности;

4) по *имовномъ ста́ню* купаца; — Свака продата количина добара поставля у станѣ оне, кои одъ извађене суме наямницу, ренту капитала или землѣ, занатску заслугу примаю, да друга добра себи набавити могу, и тако се поедине гране произвођеня узаймно условляваю.

§ 207.

Занатска се заслуга пенѣ и пада, кадъ и капитална рента већа или маня быва, шта више обадва приходна извора мораю се подударати. У случаю да е занатска заслуга већа одъ капиталне ренте, то ће се доста капиталиста' наћи, кои ће радо сами са своимъ капиталима што предузимати, а велика занатска добыть побудиће и друге, да капитале и за скуплю погодбу, него што е досадъ было, подъ интересъ или кирію узму, и да съ ньима раде. Ово ће ренту капиталну повисити, занатску заслугу понизити, и тако обадве приходне гране изравнати.

Digitized by Google

У противномъ случаю, кадъ е рента капитална већа одъ заслуге, премѣньиваће се тражня и понуда у обадва приходна извора дотле, докъ се годъ они опетъ неизравнаю. Зато можемо заключити, да се занатска заслуга напредкомъ народногъ благостаня у сразмѣрици съ употреблѣнимъ капиталомъ *умалява*, т. е. да предузеће манѣ проценте и капиталисти и предузимателю приноси. Ово потврђава и искуство. Напредкомъ народногъ благостаня мѣняю се начини подѣлѣня прихода и кодъ други приходны извора:

1) *Рента одъ землѣ* увећа се яко, еръ се потребна већа количина сировы плодова скуплѣ производити мора, и тимъ се користь больи и ближе лежећи земаля увећава.

2) *Наямница се* такође пенѣ, баръ уколико е радничка рана поскупила, или зато, што су се брзимъ умложаванѣмъ капитала и радници брже умложили, или веће потребе збогъ обштегъ изображеня примили, него што бы обстоятельства землѣ дозволявала.

3) Кадъ се на ове две приходне гране в е ћ а часть одъ народногъ прихода издати мора, то остае за остале две м а н ѣ, него што е досадъ было. Немогуће е помислити, да ће онда капиталисте и предузимателя свое производе утолико скуплѣ продавати моћи, како бы веће издатке за радню и землѣ накнадити могли. Ако се наямница збогъ якогъ умложаваня жительства неузвишава, него ако іоштъ пада, то ће се проценти капитала и занатске заслуге ямачно у слабой мѣри спустити.

Digitized by Google

V. ОДЛОМАКЪ.

Прегледъ народногъ прихода у цѣлости.

§ 208.

Нечистый приходъ народа каквогъ садржава у себи сва добра, коя су за време неко (за єдну годину) произвоѣенѣмъ у земльи или увозомъ са стране наново у иманѣ жителя дошла. Онъ се дѣли на две главне части, одъ кои єдна надокнаѣава *трошкове* набавляня у народно иманѣ ступивши добара, а друга се по одбитку овы трошкова као *чистъ народный приходъ* сматра, кои народъ на достизаванѣ свію други цѣлій употребити може. Природа чистогъ народногъ прихода увиѣа се ясніє, кадъ се нѣму принадлежеѣе части промотре, а свашта странно одлучи. Ово сматранѣ пакъ може се односити:

1) на то, како народно иманѣ превишкомъ прихода надъ трошковима земальске продукціє или увоза са стране постає;

2) или на то, како се оно на различите класе народа подѣлило.

Потомъ имамо два пута, да чистый народный приходъ штатистично опредѣлимо, и тако бы морали, ако точна и права штатистична дата имамо, на обадва начина рачунаня къ истомъ разрѣшеню (резултату) доѣи.

§ 209.

Првый начинъ рачунаня.

I.) Найпре се сабере нечистый приходъ цѣлогъ народа, т. є.

Digitized by Google

1) вредность свію новопроизведены сировина;

2) увећаня вредности, коя су се посредствомъ прерађуюће раднѣ на сировинама удѣйствовала;

3) савъ увозъ еспапа изъ странны држава.

II.) Одъ овогъ се одбію трошкови горенаведеногъ рода; као:

1) потребе ужитка свію производны радника, предузиматаля и ньіовы породица;

2) при произвођеню потрошене матеріе. Но притомъ се неодбіяю у прерађуюћой радньи употреблѣне преобразине, єръ смо и урађене еспапе не сасвимъ, него само уколико увећане ньіове вредности износе, горе (I. 2.) у рачунъ узели.

3) овегданѣ (кваръ) стоећегъ капитала;

4) она добра, коя су ради производа или увоза у странне землѣ изишла, или се иначе за тай увозъ потрошила.

III.) Остатакъ є чистъ народный приходъ. [1])

[1]) Приходи се мораю по цѣнама, за кое трошачъ еспапе одъ трговаца купити може, рачунати, дакле се тимъ и трговини та способность, да иманѣ увећава, уступити мора, єръ она трошкове еспапа умножава. *Моро де Жоне* (Moreau de Jonnès) ставля по скуплѣнимъ датима рачунъ бруто-прихода Француске, В. Британске и Сѣв. Америке, на слѣдуюћій начинъ у франкама:

Digitized by Google

	Француска	В. Британска	Сѣв. Америка
1) производъ сировый	4678,708.000	5420,425.000	1608,000.000
2) прераѣиванѣ - - -	1213,401.000	2378,667.000	604,000.000
3) трговина - - - -	438,400.000	753,825.000	383,000.000
Сума	6330,509.000	8552,917.000	2595,000.000
Одъ тога долази на 1 главу - - - - -	204 фр.	407 фр,	259 фр.

По *Дипен*-у долазило е на главу у Француской 1730. год. 108 фр. — 1780. год. 169 фр. — 1830. год. 269 фр. годишнѣгъ прихода. По *Шницлер*-у долази у Француской бруто-приносъ:

одъ обдѣлаваня растѣнія - - - -	4.280,000.000	фр.
одъ скотоводства и риболова - -	825,000.000	„
одъ рудокопства - - - - - - -	100,000.000	„
одъ прераѣуюћи занатa' - - - -	2.600,000.000	„
свега	7.705,000.000	фр.
по одбитку у прераѣиваню потрошены сировина одъ прилике -	705,000.000	„
остае	7.000,000.000	„

или 233 фр. на главу.

По *Пебрер*-у нечистый народный приходъ у В. Британской дѣли се овако:

земледѣліе - - - - - - - - -	246,600.000	Ls
рудокопство - - - - - - - - - -	21,400.000	„
риболовъ - - - - - - - - - - -	3,400.000	„
ураѣуюћи занати по навед. одбитку сировинa' - - - - - - - -	148,050·000	„
унутрашня трговина - - - - - -	51,975.000	„
споляшня трговина и морска пловидба - - - - - - - - - - -	34,398.059	„
добитци банкера' - - - - - - -	4,500.000	„
капитална рента изъ други земаля	4,500.000	„
свега	514,823.059	Ls

или 22 Ls на главу нерачунаюћи увозъ.

Digitized by Google

За сравньиванѣ бруто- и нето-прихода Француске може се по *Шаптал-у* одъ приливе ово одношенѣ узетя:

	бруто-приходъ	нето-приходъ
рудокопство - -	25 мил. фр. ср.	2 мил. фр. ср.
риболовъ - - -	8,^{2} „ „ „	0,^{82} „ „ „
земльѣдѣліе - -	1793,^{2} „ „ „	508,^{3} „ „ „
прерађуюћи занатя - - - - -	481 „ „ „	58,^{2} „ „ „
трговина, увозъ -	172 „ „ „	17 „ „ „
	2479,^{4} мил. фр. ср.	594,^{32} мил. фр. ср.
одношенѣ	100 на	23,^{58}

Но дата се у томе неслажу, тако опредѣляваю чистъ приходъ Француске: *Юнгъ* на 2455 мил., *Лавоазіе* 1200 мил. фр., *вдна комисія* на 1626 мил. фр. *Шапталъ* на 1344 мил. фр., *Лиленъ де Шатовіе* — на 2300 мил. фр., *Дипенъ* на 1900 мил. фр. —

§ 210.

Другій начинъ рачуная. Кадъ се чистъ приходъ свію класа' народа испыта и сабере, кое посредствомъ свогъ имана или раднѣ дѣйствую, да се бруто-приходъ народный умложава, то мора та сума быти такоће равна цѣломъ чистомъ народномъ приходу, єръ се истый непосредно на оне класе дѣли. Друге класе народа примаю свой приходъ за млоге учинѣне услуге одъ овы првы подѣлителя', зато и нетреба ньіовъ приходъ понаособъ рачунати, но само слѣдуюће:

1) чистъ приходъ радника' у матеріялной раднъи и у трговини;

2) чистъ приходъ предузимателя' тій заната;

3) ренту одъ землѣ;

4) ренту одъ капитала.

Digitized by Google

Но притомъ нетреба ни нечистый приходъ свакогъ сматраня лишити, єръ є познаванѣ нѣгове величине исто тако важно:

а) почемъ се ньимъ намирую потребе свію продуктивны радника';

б) почемъ само изъ одношеня чистогъ и нечистогъ народногъ прихода можемо сазнати, колико є коя продукція яка, и коя су споляшня обстоятельства за кою продукцію угодна, коя пакъ неугодна. При равномъ нечистомъ приходу оно є употребляванѣ производны извора найкорисніє, кое найвећій чистъ приходъ доноси.

§ 211.

Чистъ приходъ долази найпре у руке предузимателя', господара' земаля и капитала' и (у малой суми) радника'. Онъ се употреблява:

1) на издржаванѣ господара' земаля и капиталиста', ако они то као и радници или предузимательи међу осталимъ трошковима продукціє добыли нису, потомъ примаю одавде те класе и онай веће ій ужитакъ, кои по ньіовогъ народа или станя обичаю примили небы. Ова се часть прихода може као приходный изворъ и оны класа' сматрати, кое услуге чине, или кое уживаћа средства подъ кирію или интересъ даю.

2) да се данакъ државный плаћа.

3) да се нови капитали уштеђаваю и умножаваю.

Изъ овогъ се види велика важность чистогъ народногъ прихода за цѣло благостанѣ државно.

Бруто- и нето-приходи народа могу у одношеню на ньіову дѣобу и по томе се сматрати, у чіє руке

Digitized by Google

найпре долазе? Она дѣоба народногъ прихода, коя иманѣ производеѣи класа ново произведенимъ добрима умложава зове се *примарна*, а исто тако и ньомъ удѣйствованый приходъ производны радника', предузимателя', капиталиста' и господара' земаля, *примарный, првый приходъ*. Напротивъ оне класе, кое се услугама и даванѣмъ уживаѣи средства' у заямъ ране, вуку *секундарный, другій приходъ*, и дѣоба се такова *секундарна* дѣоба зове. Савъ секундарный приходъ проистиче изъ примарногъ.

Digitized by Google

ГЛАВА ТРЕЋА.

Циркулація добара.

I. ОДЛОМАКЪ.

Циркулація добара уобште.

§ 212.

Циркулація (обтечай) добара е прелазенѣ исты изъ едногъ иманя у друго. Добро свако донда обтиче или циркулира, докъ у иманѣ оногъ неступи, кои га употреблявати, трошити започне. Преобразине могу по савршеномъ преображеню наново у циркулацію ступити, а то быва и са млогимъ уживаћимъ средствима. Добра необтичу само у мѣнама, него и онда, кадъ се подъ кирію, интересъ и аренду даю, или кадъ се за ньи услуга каква купуе. Зато циркулираю по народномъ иманю:

1) новци;

2) већа часть ново произведены и увезены добара, еръ само она добра недолазе у циркуларію, коя се одма при производу или увозу потроше;

Digitized by Google

3) землѣ и стоећи капитали, но већъ ређе, єръ су за особита мѣста и особите околности свезани;

4) уживаћа средства, коя се по некомъ уживаню опетъ изъ млоги узрока' у циркулацію пусте.

§ 213.

Обтицанѣ добара може се съ више страна сматрати:

1) Циркулація добра каквогъ онда є *жива*, кадъ се млоге количине еспапа тогъ рода траже и добро плаћаю, тако да се корисно велике количине исты добара и производити могу. *Живость* зависи одъ мѣсны и времены околностій производа, подвоза и проће тогъ еспапа, тако да циркулація врло *мртва* быти може, ако су трошкови производа и подвоза велики, или ако се и збогъ други узрока' еспапъ млого или жельно некупує. Уобште є живля циркулація кодъ оногъ народа, кои се више са урађующомъ радньомъ и съ трговиномъ бави, но кодъ оногъ, кои се съ польскимъ радомъ занима.

2) *Краткость* или *дужина* циркулаціє каквогъ добра управляю се по мложини посредственика' међу производницима и трошачима, т. є. по брою прекупаца', крозъ чіє руке одъ производителя до трошача еспапъ проћи мора. У овомъ одношеню рѣшаваю растоянѣ мѣста производа и трошнѣ, и величина на производъ (и подвозъ) уложены капитала. Тако н. п. зелени, млеко, колачи, крпежъ и свако поправлянѣ проћу *кратку* циркулацію; єръ производительи по већой части непосредно трошачима свой производъ продаю, напротивъ чоя, свилени еспапи, гвожђе и сви производи, кои млого капитала потребую, и кои се на некимъ само мѣстима могу

Digitized by Google

съ користи производити, мораю крозъ *дугу* циркулацію проћи, єръ производитель продає свой производъ найпре трговцу укрупно, овай разашлѣ еспапъ маньимъ трговцима, кои га текъ ситничарима и посредствомъ ньи трошачима продаю.

3) *Брзоћа* и *спорость* циркулаціє управляю се по томе, єсу ли подвозна средства тако савршена да еспапъ за найкраће време одъ производителя до трошача доспѣти може.

§ 214.

4) На пытанѣ, коя є циркулація *найполезнія* за народъ и за предузимателя, одговара се наравно она, коя произвоћенѣ и трошенѣ добара у найугоднію свезу доводи, т. є. она, коя є найєвтинія. Што є живля циркулація, тимъ є за народъ и полезнія. То се исто мора признати и о брзоћи циркулаціє, єръ тимъ се пре уложени капитали у иманѣ предузимателя поврате. Напротивъ ніє свакадъ найкраћа циркулація и найкориснія, него полезность нѣна зависи у томъ призреню одъ природе заната. Нити бы за купца ни за продавца корисно было поћи изъ Бѣограда у Трстъ, да купи євтиніє на комадъ лимуне (н. п. за 1 гр. 2 лимуна), него купцу є болѣ, ако у Бѣограду 1 лимунъ и по грошъ плати, а продавацъ у Трсту небы лимуне по 20 или 15 пара ни давати могао, кадъ бы по єданъ по два комада продавао. Изъ овога се види да є циркулація добара у толико само корисна, у колико трошенѣ добара олакшава, а тимъ посредно и произвоћенѣ подпомаже; зато нетреба циркулаціи самой по себи полезность приписивати, єръ се добра и у таковой циркулаціи налазити могу, коя на уштрбъ народа иде, и коя само онима, кои око циркулаціє раде, користь приноси. Но ове циркулаціє нетреба се у-

Digitized by Google

обште боити, еръ е конкуренція нетрпи, осимъ у ономъ случаю, гдѣ рђаве и погрешне наредбе владе конкуренцію притомъ ограничаваю, или непосредно добра у уштрбиой циркулаціи одржаваю.

II. ОДЛОМАКЪ.

Новци.

§ 215.

Новци су обште средство циркулаціе, кое у продаи добара сва друга добра заступа, еръ се одъ свакога, као равна вредность свію продайны добара прима. Да су новци постали на заповѣсть владе, неможемо вѣровати, еръ бы се морало предпоставити, да е влада важность ньову, пре него што су они были, увидила, па да іи е онда народу зато препоручила. Изъ истогъ узрока нису се новци ни договоромъ людій увели, него е найприличніе то мнѣніе, да се едно уживаће добро, кое се одъ свію радо тражило и зато уважавало, а кое поредъ тога ніе башъ нужно каково средство уживаня, као новацъ уобичаило, па се текъ доцніе после дугогъ употребляваня полезность нѣгова као средства циркулаціе упознала. На ово мнѣніе доводи насъ и то искуство, што сви народи неправе новце одъ едне матеріе, него свакій народъ употреблява она добра као новце, коя се кодъ нѣга истина найвише и одъ свакогъ траже, но коя опетъ нестое у великой вредности. Неки употребляваю сребро и злато, еръ свакій тежи да себе, свою фамилію, свое посуће ньима накити. Руси и Татари на кинеской граници у-

Digitized by Google

потребляваю чай мѣсто новаца, напротивъ Руси у трговини са своимъ сѣвернимъ народима ракію и коже, еръ се сви ови плодови одъ свакогъ потребую, а притомъ найвише, найважніе потребе ненамирую.

§ 216.

У почетку употребляваня новаца сматрала су се она добра, коя су се као новци примила, више као уживаћа средства, и свакій е при набавляню тій новаца више на вредность уживаћу за нѣга или за другога, коме ін онъ уступити мисли, мотріо. Ово е наравно яче было кодъ оны новаца, кои су непосредно уживани веће потребе намиривали. Доцніе пакъ, почемъ су се новци толико умложили, да ін люди нису могли безъ економногъ уштрба све и уживати, примили су они више природу правы новаца. Ово се кодъ оны новаца пре морало примѣтити, кои непосредно уживани яке потребе ненамирую, као метални, кожни и папирни новци. Кодъ новаца се уобште особито примѣћава:

1) Да су они онда найкорисніи, кадъ се издаду, еръ е башъ то издаванѣ ньіово трошенѣ, зато су они еднако у циркулаціи, и никадъ се на непосредно намиренѣ човечіи потреба' необраћаю. Матерія новаца може се и друкчіе уживати, али новци не. Тимъ се разликую они одъ *еспапа;* [1])

2) Да се у продаи при приманю новаца непази толико на новце, колико на ньіову цѣну спрамъ други еспапа', еръ се они само зато набавляю, да се опетъ издаду, и да се тимъ друга добра за ньи купе;

3) Да се редко после уведеногъ употребляваня новаца еспапи за еспапе у промѣну даю, него да се свакадъ при промѣни два еспапа два по-

Digitized by Google

сла учинити мораю; т. е. єданъ се еспапъ за новце прода, па се за исте новце другій еспапъ купи;

4) Да се у количинама новаца цѣна добара мѣри. По томе су новци право *мѣрило цѣне*, по чему се и величина свакогъ иманя упознати и изразити може.

[1]) Еспапе купую трошачи зато, да ін разнимъ начиновъ уживаю, новце пакъ само зато набавляю, да ін издаду. Што трговацъ еспапе купує, а неуживa ін, ніе опетъ никакво изузеће овогъ правила, єръ су еспапи трговцу производне готовине, као годъ землѣдѣлцу сѣме и расадъ или чизмару кожа. Исто то важи и за оне случає, кадъ мы металне новце купуємо ради претапляня, єръ тимъ купованѣмъ новаца купуємо само металъ (новчаный), кое заиста чинили небы, кадъ бы се истый металъ другимъ путемъ евтиніе набавити могао. Што се жене златнимъ и сребрнимъ новцима ките, опетъ ніе уживанѣ новаца но метала, а што оне драгоцѣне метале башъ у виду новаца уживаю, узрокъ е тай, што кодъ таковогъ народа други скупоцѣны добара за намиренѣ тогъ луксуса нема, кое се и тимъ искуствомъ потврђава, да народъ по већемъ развитку естетичногъ вкуса, одъ таковы ношня на оне луксусе преће, кои истина велике трошкове изискую, но кои никако у очи непадаю (бриліянтне игле, минѣуше и цвѣтове).

§ 217.

Народи су разна добра као новце употреблявали, но метали, особито драгоцѣни метали, кои се садъ найвише употребляваю, найспособніи су за ту цѣль, збогъ слѣдуюћи ньіовы свойства:

1) Метални новци су тврди и постояни, немогу се покварити или изломити, непропадаю одъ уплива природногъ н. п. рђе, ватре и т. д.

Digitized by Google

2) Кадъ су метали чисти, то су іимъ и саставне части еднаке, тако да е една ока чистогъ злата свакадъ другой оки чистогъ злата равна.

3) Новчани метали лепо изгледаю и редки су, зато се често непосредно уживаю и обште уважаваю, као: накитъ, посуђе, и т. д.

4) Доста су скупи и у цѣни постояни, зато представля у продаи мала количина метала' велику количину еспапа'.

5) Метали новчани се лако топе, тако да се одъ њи комади разне величине и вида правити могу. Найвише се праве новци одъ злата, сребра и бакара,[1]) и добре новчане системе теже свакадъ на то, да се већа количина евтиніегъ новчаногъ метала у едной единици скуплѣгъ метала садржи, н. п. 20 кр. у едномъ цванцику, 14 цв. у 1 дукату; 20 суа у едной франки, 20 и 40 фр. у едномъ луидору. Осимъ обичны новаца' у форми пльоснаты котурића, употребляваю се особито у великой трговини и у саобраћаю са страннимъ државама тако названи *слитци* (Barren, lingots), т. е. дугуласти цилиндрасти комади сребра и злата, кои су съ обадве стране печатани, и кои се по тежини своіой цѣне. У земляма, кое папирны новаца немаю, циркулираю млого *увіютци* новаца, тако да еданъ *увіютакъ* одъ 50 у едну артію завіены и запечаћены форинта толико руку' преће, безъ да се отвори. Увіютци се зато употребляваю, еръ трудъ брояня уштеђаваю, а слитци одчасти изъ истогъ узрока, одчасти пакъ зато, еръ се у странной земльи наши новци само утолико цѣне, колико чистогъ метала садржаваю, збогъ чега бы наши трговци млого губили, кадъ бы странцима дугове нашимъ новцима исплаћивали.

Digitized by Google

[1]) Русія е ковала новце и одъ платине (белогъ злата), но одскора е опетъ одъ тога одустала. Кинеска има чугалны новаца.

§ 218.

На пытанѣ колико треба кои народъ новаца, можемо уобште само толико казати, да се количина новаца управля по количини мѣна'. У интересу свакогъ поединогъ е, да новце кодъ себе недржи, него да іи пусти нека циркулираю, зато ће већина новаца свагда у непосредной циркулаціи быти. Како су дакле новци само за одржаванѣ циркулаціе опредѣлѣни, то ће се наравно и ньіова количина управляти по живости и брзоћи циркулаціе. Съ друге стране зависи количина новаца у каквой земльи и одъ тога, колико добара циркулираю безъ помоћи новаца, и како стои цѣна новаца спрама цѣнама други еспапа'. Зато ће онай народъ више новаца за одржанѣ циркулаціе исте количине добара потребовати, кодъ кога е циркулація спора, еръ се издата еданпутъ сума новаца неповраћа тако брзо натрагъ, да бы се опетъ наново издати могла, — или кодъ кога су новци скупльи, или кодъ кога се ређе такове исплате догађаю, гдѣ се новци непотребую, но гдѣ се еспапи за еспапе, или на кредитъ даю. Кое ће одъ овы условля у земльи каквой дѣйствовати, зависи одъ економногъ развитка народа, зато се показую у свакой земльи више противуборећи се узрока, и потребна количина новаца управля ће се по найячемъ узроку. Тако ће потребовати Енглеска на исту површину землѣ (н. п. 1 □ м.) више новаца него Србія, еръ е богатія, еръ више добара и услуга циркулираю, као и зато, што су новци кодъ нѣ евтиніи. Напротивъ зато ће іой манѣ новаца нужно быти, што е циркулація млого бржа, еръ се посредствомъ гвоздены и сувы путо-

Digitized by Google

ва, добро уређеним шпедиторством, кредитом и т. д. преносъ олакшава, као и зато, што се многе исплате чине кредитомъ, кои се у опредѣлѣно време изравна (компензира), што се еспапи за еспапе у крупной трговини даю, и што еспапъ толико господара промѣни, безъ да се и една пара изда; н. п. еспапъ лежи на ђумруку или на другомъ стовариштy, па се цѣла готовина продае, безъ да се еспапъ съ мѣста креће, и тако проће онъ крозъ више руку', а послѣдньій купацъ остане управо првомъ продавцу куповну цѣну, осталимъ продавцима пакъ само добитке дужанъ. Изъ овогъ сматраня слѣдуе, да свакій народъ са свакомъ и найвећомъ и найманьомъ количиномъ новаца задоволянъ быти може; што више увиђамо и то (противъ доказиваня меркантилиста), да е онай народъ богатіи, кои манѣ новаца (на исту количину циркулираюћи добара) потребуе. А кадъ бы какву державу сасвимъ оддвоену (изолирану) помислили, то бы у ньой заиста свака количина новаца савршено добро циркулацію одржавати могла, почемъ бы свакадъ еспапи поскупили, како манѣ новаца има, напротивъ бы они еветиняли, како се новци умложе, т. е. поредъ скупы новаца су евтини еспапи, а поредъ евтины новаца скупи су еспапи, и то наравно само у одношеню новаца на еспапе, иначе се цѣне еспапа готово равнимъ начиномъ увећаваю и умложаваю. Државе пакъ подъ садашньимъ околностима немогу са свакомъ количиномъ новаца свою циркулацію одржати, еръ странна конкуренція тежи свакадъ, да се равно однешенѣ цѣне новаца и еспапа по цѣломъ тргуюћемъ свѣту одржи.

§ 219.

Количина новаца, коя преко године у народу циркулира, могла бы се одъ прилике дознати. Кадъ

Digitized by Google

бы се циркулація поединогъ новца (т. е. колико е руку' прошао) са сумомъ циркулираюћи новаца умножила, то бы производъ одъ ове две умножене количине добывенъ означіо управо цѣне новцима исплаћены и у циркулаціи бывши еспапа' и услуга'; зато бы и количина новаца была равна износителю, кои постае, кадъ се све догодивше се цѣне на суму циркулаціе поединогъ новца раздѣле. Колико ће се пакъ поединый новацъ изъ руке у руку дати, зависи одъ економногъ развитка народа. Велика населѣность, разноветность производны занатa' и услуга', олакшана продая разнимъ уређеньима државнимъ увећаваю циркулацію добара, а посредно и новаца. Зато ће у таковой земльи збогъ наведены узрока новци брже циркулирати. Не само брзоћа циркулаціе, но уобште нѣно найугодніе станѣ зависи млого одъ количине новаца, или болѣ одъ количине у новцима изражене цѣне. Ова у новцима изражена цѣна е одношенѣ цѣне новчаногъ метала (или курса папира) къ цѣнама свію еспапа'. Величина цѣне метала зависи одъ величине металне готовине (понуде) и одъ величине металне потребе (тражнѣ). Да ли се башъ цѣна новаца премѣнила, а не цѣне еспапа', зна се по томе, како стое новчане цѣне еспапа у другимъ земляма, и цѣне новаца у нашой земльи спрамъ свію други еспапа' и услуга'. Ако се премѣна цѣне и у страннимъ земляма догодила, и ако су сви еспапи и услуге у нашой земльи спрамъ новаца поскупили или оевтиняли, то морамо свакадъ заключити, да су башъ новци оевтиняли или поскупили, т. е. да се противна премѣна съ цѣномъ новаца догодила, а да су цѣне еспапа' међусобно непремѣнѣне остале. Редко се пакъ могу новци дуже време на високой или ниской цѣни у едной земльи одржати, еръ странна конкуренція сувишакъ извезе, и тимъ цѣне повиси, или

Digitized by Google

недостатакъ попуни, и тимъ цѣне понизи. Поредъ тога се у унутрашньости наше и странны земаля свтино сребро и злато претапа за посуђе и накитъ, а скупо се продае, те се одъ нѣга опетъ новци праве.

§ 220.

Премда после свакогъ умложеня новаца, цѣне свію еспапа скоче, и тимъ се премѣна цѣне новаца непримѣти, то е оно у почетку за радиность народну свакояко корисно, еръ:

1) Ново набавлѣни новци доћу сви на пазаръ, да сви еспапи и све услуге поскупе, и тако вуку они продавци, чіи еспапи пре поскупе, веће користи.

2) Млоги тропкови продаваца неумложаваю се тако брзо, као што се приходи ньіови збогъ умложены новаца увећаю, зато добываю опетъ продавци.

Тако быва по умложеню новаца, т. е. по повишеню новчане цѣне еспапа занатска добыть веће, напротивъ е то за капиталисте, господаре земаля, раднике, државне служителѣ и уобште за оне грађане, кои свое приходе увећати немогу, веома несносно. Предузимательи се тимъ напредкомъ побуде, те тай већій добытакъ опетъ у произвођенѣ уложе, па се тако и капитали умложе. Но овай добытакъ непроистиче изъ народногъ, произвођеня него само изъ неправилне дѣобе иманя, т. е. предузимательи се на рачунъ други класа обогаћаваю, с'тога се повишенѣ новчане цѣне еспапа неможе желити. Но уобште се овы рѣавы слѣдства' умложеня новаца нетреба млого бояти, еръ се оно слабо кодъ поедины предмета на дуже време одржати може, почемъ наскоро конкуренція и цѣне други предмета' продае повиси.

Digitized by Google

§ 221.

Кадъ се напротивъ у земльи каквой количина новаца умали, то примѣћавамо противна слѣдства ономъ, коя смо кодъ умложеня новаца видили. Новци поскупе, т. є. цѣне новчане свію еспапа' падаю мало помало, обшта євтиноћа наши еспапа' побуђує странне, да еспапе одъ насъ за ньіове (ньима євтине а нама скупе) новце купую, те тако увозомъ новаца ньіове цѣне спадну, кое се іоштъ и тимъ помогне, што се сво посуђе и накитъ одъ сребра и злата у новце претвори. Ово ће дотле траяти, докъ се цѣна новаца у нашой земльи са своіомъ свѣтскомъ цѣномъ неизравна. Собственый интересъ ће поєдиногъ гонити, да ово изравньиванѣ цѣне тимъ живосніє подпомогне; зато се нетреба ниєдномъ народу бояти, да ће дуже време безъ довольне количине новаца остати, осимъ онда, кадъ нѣгова земля небы неке производе тако євтино производила, да іи странни народи (за новце) куповати, и у свою землю носити могу. Но ово тако рђаво станѣ неће се никадъ дочекати, єръ свакій иоле напреданъ народъ производи нека добра, у чему ніеданъ странъ народъ съ ньимъ конкурирати неможе. У прво време по умалѣню новаца показую се противна дѣйства, коя смо кодъ умложеня новаца примѣтили, т. є. еспапи падаю у цѣни (у одношеню на новце) и предузимательи губе, єръ млога добра, коя се као сировина или помоћна матерія у ньіовомъ занату употребляваю, тако брзо у цѣни непадну као ньіовъ производъ. За предузимателя є и то убитачно, што издатци за државне терете, капиталну ренту, аренду земаля, а' и за наямницу по већой части исти остану, премда нѣговъ занатъ манѣ садъ приноси но пре. Напротивъ добыяю капиталисте, господари земаля, радници и државни служительи.

Digitized by Google

Утолико е опетъ за народъ добро, што и ове неправилности у народномъ куѣню дуго траяти немогу.

§ 222.

По разнимъ рачунима може се заключити, да се количина новаца у Европи по одкрићу Америке одъ прилике 10 пута умложила. Цѣна метала неможе пакъ зато 10 пута нижа быти, него само одъ прилике 3 пута, еръ е и количина еспапа', кои се за новце купую и у циркулаціи налазе, трократно нарасла. Да се добра умложила нису, цѣна бы новчаны метала' на свакій начинъ и ниже пала, еръ небы онда съ умложенѣмъ понуде тражня новаца расла. Подъ тимъ околностима бы они рудници, кои тако евтино металъ небы могли производити, радити престали, кое бы цѣну метала по времену опетъ постепено подизало. Но кадъ помислимо, да е циркулація добара садъ бржа но у среднѣмъ и староиъ вѣку, и да у Европи поредъ металны новаца садъ млого кредитны папира', а нарочито папирны новаца циркулира, то морамо заключити, да су се добра іошъ више умложила, еръ небы ова брзо циркулираюћа средства мѣна' (новци) имала у продаи доста равны вредностій, кое она представляю. Потреба новаца односи се на количину ньове цѣне, а не на количину метала или брой металны комада'; зато ће онай народъ подъ иначе равнимъ околностима манѣ метала' потребовати, кои више новаца одъ скуплѣгъ метала скованы има. Цѣна пакъ поедины родова новчаны метала' зависи одъ веће или маньи трошкова набавляня. Сребро се евтиніе и у веће количини производи, с'тога е цѣна нѣгова нижа. У старо и среднѣ време важило е злато 10—12 пута више но сребро, одъ одкрића Америке овамо доцніе 14 — 15 пута. Збогъ якогъ производа злата у Бразиліи у 18. столѣћу, пала е цѣна злата о-

Digitized by Google

петъ на 13 — 14, а доцніе, почемъ су ти рудници манѣ приносили, попела се опетъ на 15 — 16, као што и садъ стои. Манѣ премѣне односне међусобне цѣне сребра и злата слабо се и примѣћаваю, а често се тако брзо догађаю, да се у рачунъ ни узети немогу. [1])

[1]) Штатистична дата о овомъ предмету можемо овако прегледати:

I. *Произвођенѣ метала.*

1) У *Европи* и *Сибиріи.* По Вилфосу производила е Европа око год. 1810. 5300 колонски марка злата = 1,670.041 фр., и 215.000 м. сребра = 4,300.000 фр. (т. е. 1 м. злата = 67 # цес. или 315,[1] фр. (?), а 1 м. сребра = 20 фр. сребра). Сибирія по Шторху: 3901,[8] м. злата и 87.425,[2] м. сребра; т. е. у Европи и Сибиріи заедно 4 ½ мил. піастра (1 піастра = 2 фр. 3 кр. близу). — Одъ тогъ времена се производъ метала у Европи увећао.

Злата е *Русія* по новінмъ вѣстима у ср. руку уз. годишнѣ производила:

одъ 1819.—28. год.	- - - - - - - -	11.970	мк.
„ 1829.—38. „	- - - - - - - -	29.037	„
„ 1839.—42. „	- - - - - - - -	47.985	„
„ 1843.—46. „	- - - - - - - -	90.336	„

Аустрія годишнѣ у средню руку:

по Бехеру одъ 1830.—34.	- - -	6.158	к. мк.
по Шпрингеру 1833.—37.	- - -	6.619	„ „
по Чернигу 1842.	- - - - - - -	7.455	„ „
Француска по Шницлеру	- - -	530	„ „
Півмонтеска по Карстену	- - -	500	„ „

Уобште се мисли, да су дата изъ Русіе претерана, и да се по свой прилици на 30.000 мк. ставити могу.

Digitized by Google

Сребра пакъ производи:

Русія (1833.—43.) - - - - - - -	81.000	к. мк.
Аустрія (1842.) - - - - - - - - -	114.800	„ „
Саксонска - - - - - - - - - - -	66.000	„ „
Харцъ (планине 1831.—38.) - - -	52.000	„ „
Норвешка (1830.—34.) - - - - - -	30.000	„ „
Пруска (1844.) - - - - - - - - -	23.715	„ „
Насавска - - - - - - - - - - - -	6.000	„ „
Француска - - - - - - - - - - -	6.600	„ „
Баденска - - - - - - - - - - - -	2.500	„ „
друге државе - - - - - - - - - -	6.000	„ „
свега	390.000	к. мк.
Са *Шпањолскомъ* (33.000) и *Енглескомъ* - - - - - - - - - - - - -	60.000	„ „
свега	450.000	к. мк.

т. е. свега сребра и злата око 25,000.000 фр. ср. Поредъ тога производи *Русія* 8.750 мк. платине (1 мк. по 72 фр. 40 кр. или 1 драмъ злата = 4 $^1/_3$ др. платине).

2) Производъ сребра и злата у *Борнеу*, *Суматри* и другимъ *островима Архипела*, у *Кини*, *Япану*, *турской Азіи* износи 1,400.000 Ls. Али слабо што одъ тога долази у Европу.

3) У *Америки* су *сѣверне саюжене државе* одъ свои' текъ 1824. год. почевши рудника' год. 1830. вукле 466.000 долара *злата*, а 1832. год. већъ 678.000 дол., 1834. год. 898.000 дол., но 1836. само 467.000. Изъ пређашньи *шпањолски* притяжанія' доносило се злата и сребра годишнѣ (одъ 1800.—09. год. у сред. руку) 43 $^1/_2$ мил. піястра. Само *Мехико* давало е 23 мил. піястра. Рудници су по већой части по ослобођеню яко пали збогъ ратова и немира'. По Якобу приносили су они годишнѣ (1810.—29.) само 18.302.000 піястра, а съ *Бразиліомъ* само 19,280.000 піястра.

Digitized by Google

Ковница у Мехику израђивала е годишнѣ одъ 1800.—09. год. 22,627.000 п., а 1809. и 26,000.000 п., напротивъ доцніе 1810.—19. само іоштъ 12 мил. а 1820.—29. само 10 мил., но 1841. опетъ 2 мил. піастра злата и 16 мил. п. сребра. Богати рудници Гванаксуато приносили су годишнѣ 1801.—09. 5,305.795 п., а 1818.—20. само 1,061.133 п. У новіе време се производъ опетъ поправіо, тако да Америка до 36,000.000 піастра (т. е. 42.000 мк. злата, а 3,000.000 мк. сребра) производи, одъ кое суме у Европу до 25 мил. піастра долази. По извѣстію одъ 1. Мая 1851. год. быо е извозъ злата калифорнійскогъ у прва 4 мѣсеца ове године 15.637.540 дол., кое се по веѣой части у сѣверну Америку, и нешто у Енглеску одвезло, но цѣна злата зато опетъ се премѣнила ніе, премда е по томъ рачуну годишньій нараштай готовине злата преко 120 мил. фр. ср.

4) Изъ овы дата' слѣдуе, да су у Европи око год. 1809. производъ и привозъ драгоцѣногъ метала были найманѣ 48 мил. піастра; у средню руку одъ 1810.—1829. 24 ½ мил. п., т. е. 1810.—14. 33 мил., 1816.—21. 26 мил., 1822.—27. 21 мил. піастра', у новіе пакъ време преко 37 мил. п.

II.) Одъ произведеногъ и привезеногъ метала треба одбити, што у другу часть свѣта оде, што се претопи у посуѣе, и што се погуби и пропадне. Око год. 1800., доказую неки, да е годишнѣ 25—26 мил. піастра' изъ Европе у источну Азію одлазило; год. 1810.—15. манѣ, око 2 ½ мил.; 1815.—22. опетъ яче, око 19 мил. Доцніе се овай одливъ опетъ умаліо, нарочито зато, што Кина опіюмъ мѣсто новаца прима. Тако Якобъ наводи годишнѣ одъ 1810.—30. преко 9 ½ мил., и то одъ 1815.—20. на 13,713.000 п. У найновіе време е овай извозъ готово сасвимъ престао. Кадъ се напротивъ рачуна, што се метала преради и погуби, то можемо суму 18 мил. піастра одъ суме у-

Digitized by Google

мложавання одбити. Веѣъ на новцима се годишнѣ губи 0,2% или по Якобу 0,235%, кое износи на циркулираюћу готовину новаца (око 4000 мил. фр.) самогъ губитка близу 9 мил. фр. годишнѣ. У посуће претапа се наново по Макулоху 17 ½ мил. піастра', а по Небеніусу у найновіе време око 14 мил. піастра'.

III.) Кадъ узимемо цѣо періодъ одъ 1815.—20. год., то можемо ставити:

производъ и привозъ метала		368 мил. піастра
прераћено, онегдано и т. д.	315 мил.	507 „ „
одливъ у Азію - - - -	192 мил.	
дакле умалѣна готовина у		139 мил. піастра,

или 8%. У новіе време годишньій е превишакъ одъ 18 мил. п. (36 мил. умложаванѣ, а 18 мил. умаляванѣ), кои е онай недостатакъ (дефицитъ, 140 мил.) за 8 год. попуніо. По Небеніусу и Якобу было е у Европи новаца металны:

пре 1492. год.	око 168—173	мил.	піастра		Якобъ
око 1600. „	„ 624	„	„		Якобъ
„ 1700. „	„ 1425	„	„		Якобъ
„ 1809. „	„ 1824	„	„		Якобъ
„ 1815. „	„ 1750	„	„		(Небеніусъ)
„ 1829. „	„ 1504	„	„		(Якобъ)
„ 1840. „	„ 1715	„	„		(Небеніусъ)

IV.) Треба у овимъ рачунима узети іоштъ у призренѣ, да су се папирни новци уманьили, и то у В. Британской, Аустріи и Русіи на 264 мил. піастра. Године 1815. циркулирало е у Европи кое папирны, кое металны новаца на 2.200 мил. піастра, а год. 1830. умалила се та сума найманѣ у 400 мил. піастра или у 19%, а кадъ се у рачунъ іоштъ узму велики одливи

Digitized by Google

новаца у левантійской трговини, као и то, што млоги Европци своє капитале садъ по Америки занимаю и т. д., то се мора помислити, да се новчана готовина и у 22—25 % уманьила. Око године 1845. было є папирны новаца преко 760 мил. фр. ср., а после 1848. и преко 1000 мил. фр.

III. ОДЛОМАКЪ.

Кредитъ.

§ 223.

Кредитъ є уобште повѣренѣ, коє неко лице одъ другогъ придобыє, да своє обвезанѣ текъ после некогъ времена на уговореный начинъ испуни. Кредитъ се зато оснива на повѣреню и сигурности, да ће се дугъ намирити, коє зависи одчасти одъ *моралне волѣ* дужника, а одчасти одъ нѣгове *матеріялне способности* — имовногъ станя. Зато є кредитъ у оной држави већій, гдѣ су добре нрави више распространѣне, и гдѣ судейска правица повѣрителя више одъ преваре осигурава. Кодъ оногъ є народа напротивъ слабъ кредитъ, гдѣ изображенѣ ніє у млоге класе народа доприло, гдѣ правительство земальско ніє яко, и гдѣ су судови у рђавомъ станю. Кредитъ є зато полезанъ за народно куће-нѣ, што млога добра циркулираю, безъ да се ньима равна продайна вредность (у новцима) у циркулаціи налазити мора. Зато се више добара посредствомъ кредита съ маньимъ трошкомъ производити могу, и зато се нека добра само помоћу кредита производе. За приватногъ заступа онъ мѣсто капита-

Digitized by Google

ла, єръ производитель набави сва нужна средства за произвођенѣ у заямъ, и накнади то почемъ добра произведе и прода. Кредитъ, кои се страннима дає, или ако се на папирне новце односи, заступа капитале и у народно-економномъ смислу. Млого покретно иманѣ небы се могло безъ кредита на производъ обратити, єръ нѣговъ правый господаръ ніє у произвођеню вѣштъ, а производитель нема толико иманя, да бы та за производъ потребна добра купити могао. По томе проистиче користь и за господара производногъ иманя, што одъ свои добара приходъ вуѣи може, и за народъ, што се неки мртви капитали производно употребе. Што є веѣій кредитъ кодъ каквогъ народа, тимъ се и манѣ новаца за одржаванѣ циркулаціє употребити мора. Збогъ досада наведеногъ, као и зато, што се врло малый дѣо кредитираны добара непроизводно употреблява т. є. ужива, увиѣа се, да є великій кредитъ не само знакъ народногъ богатства, него и врло снажанъ томе узрокъ.

§ 224.

Кредитъ се у земльи каквой одржава посредствомъ млоги државны и приватны уреѣеня и заведеня, а та су:

I. Ђиро-банка.

Ђиро- или *депозитна* или *преписна банка* є трговачко-заведенѣ, гдѣ се суме металны новаца одъ више саучасника оставе, да се чуваю, коима се потомъ ньіова меѣусобна потраживаня мѣсто правимъ избраянѣмъ новаца само преписиванѣмъ (дуга и потраживаня) у рачунскимъ кньигама банке одъ єдногъ на другогъ намирую. Свакомъ се учаснику нѣговъ улогъ у кньизи са credit т. є. потражує означи, а ако пакъ има коме неку суму да плати,

Digitized by Google

то наложи онъ банки, да му ту суму у нѣгову рубрику са debet т. є. дугує стави, а исту суму, нѣговомъ повѣрителю у credit да запише. Користъ цѣлогъ овогъ заведеня лежи у томе, што се немораю суме изъ истине брояти, чимъ се одчасти време уштеди, а одчасти се избѣгну подвозни трошкови и опасностъ, да ће новци на путу гдѣ пропасти. Новци ђиробанке леже непокретно, зато се неквaре, и зато по времену већу цѣну имаю но остали циркулираюћи новци. Но користъ ђиробанке примѣтна є у великой трговной вароши, и то само за обитателѣ оногъ мѣста и найближе околине. Ако є ђиробанка добро уређена, то мораю:

1) Уложене суме свакадъ у готову лежати, т. є. управительи банке несмею съ уложенимъ новцима шпекулирати, иначе убія іой се кредитъ, єръ учасници нису сигурни, да є ньіовъ credit раванъ готовомъ новцу.

2) Да свакій учасникъ свой улогъ извадити може кадъ оће, єръ му є улогъ нѣговъ раванъ готовомъ новцу.

3) Ђиробанка треба да има своє особите новце, кои ће єдиница равна быти некой тежини драгоцѣногъ метала у опредѣлѣной чистоћи. Тимъ су новци банке одъ сваке премѣне циркулираюћи новаца независни, єръ мирно леже и неквaре се. Зато често новци банке стоє болѣ (скуплѣ) но други новци, и кадъ се за друге новце равногъ имена (талиръ банке за талиръ обичный или курантъ) даю, онда се добыя на ньима іоштъ некій додатакъ — аціо.

[1]) Садъ су се све бывше ђиробанке укинуле, или у банке другогъ рода претворяле, до єдине хамбуршке, коя іоштъ постоя. Хамбургъ рачуна по талиру банко

Digitized by Google

= 2 фр. 10,4 кр., и по марки банко (1/3 тал.) одъ 176 аса, = 43,3 кр. Пре су быле ђиробанке іоштъ у Млѣтцима, Амстердаму, Нирнбергу, Ротердаму, Берлину и т. д.

§ 225.

II. Асиняціе и мѣнице.

Асиняціе су писма, у коима едно лице другоме налаже, да на нѣговъ рачунъ трећемъ лицу неку суму новаца исплати. *Мѣнице* су особитый родъ асиняція, кое се обично на другомъ мѣсту плаћаю (т. е. не у оной вароши), у особитой прописаной форми саставлѣне, и особитимъ правима и дужностима снабдѣвене. [1]) Асиняціе а особито мѣнице могу се збогъ строги мѣничны закона' и добры мѣничны судова лако мѣсто новаца употребити, ако е повѣритель сигуранъ, да ће се обвезанѣ испунити. Найглавнія користь мѣница' е по томе та, што се велике суме мѣсто правимъ шилянѣмъ новаца само писанѣмъ изъ едногъ мѣста у друго преносити могу. Готови новци, кои бы за време шиляня неупотреблѣни лежали, могу међутимъ циркулирати, и тако се производно употребити. Тимъ се избѣгаваю трошкови и опасности подвоза, еръ се мѣница у писму као незнатный листићъ евтино носи, а ако и пропадне, може се одъ дужника друга мѣница добавити, коя прву подпуно заступа. Зато често трговци у дальна мѣста или у опасно време по две, три мѣнице пошлю. Да бы пакъ мѣнице мѣсто новаца заступити могле, служе за то строги мѣнични закони и особити кратки, брзо радећи мѣнични судови.

[1]) За изяшнѣнѣ овогъ предмета ставлямо формуларъ едне мѣнице овдѣ:

Digitized by Google

Бѣоградъ *10. Януара.* 1851. Фор. *1000 у сребру.*

Осамъ дана по виѣеню платите за ову мою *прву* мѣницу по налогу Гдра *Петра Іовића* суму

ЄДНУ ИЛЯДУ ФОРИНТІЙ У СРЕБРУ.

Вредность самь *у готову* приміо. Ставите ми є на рачунъ *по извѣстію.*

Господару *Стев. Янковићъ.*

Марку Живковићу,

У *Шабцу.*

С. Я., кой є новце (вредность) приміо, и мѣницу издао, зове се *трасантъ*; П. І., кои є новце платіо и мѣницу приміо, зове се *ремитентъ;* М. Ж., кои ће суму исплатити, зове се *трасатъ.* Но ніє нужно, да башъ П. І. одъ М. Ж. новце прими, него онъ може мѣницу другомъ продати, н. п. Василію Т., а В. Т. може є опетъ продати трећемъ, н. п. Благою Д., кои ће текъ кодъ М. Ж. мѣницу наплатити. Овако се мѣница може іошъ крозъ више руку' уступати (цедирати). Продая мѣнице мора се писмено острагу на леђима (in dosso) мѣнице означити, н. п.

„*За мене Гдру Василію Т., или по нѣговомъ налогу. Вредность самь приміо.*

Петаръ Іовићъ"

А В. Т., може є другомъ уступити:

„ *За мене по налогу Гдра Благоя Д., валуту* [вредность] *приміо.*

Василіє Т."

Преносити мѣницу зове се *индосирати*, и онай є *индосантъ*, кои є уступа, а *индосатъ* коме се уступа:

Digitized by Google

В. Т. е индосатъ, а П. І. индосантъ, а после е В. Т. индосантъ, а Б. Д. индосатъ, а сва се ова лица одъ првогъ индосанта до послѣднѣгъ индосата зову *ђиранти*, єръ мѣница крозъ ньіове руке ђирира, т. е. у наокругъ иде. Кои мѣницу трасату донесе, да за ню новце прими, зове се у томъ призреню *презентантъ* (показатель), єръ мѣницу *презентира* (покаже), а трасатъ се онда зове *акцептантъ* (примацъ), єръ мѣницу *акцептира* (прима). Но акцептантъ (М. Ж.) може мѣницу и да неприми збогъ разны узрока, и онда презентантъ *протестира;* а ако е прими, то подпише „*примлѣно* (акцептирано)" и одъ тогъ доба е онъ дужникъ. Ако е мѣница протестирана, то се презентантъ обрати на ма когъ индосанта или и на трасанта, кои му мораю поредъ 1000 фр. све трошкове и интересе платити. По некимъ законима мора презентантъ после акцептираня неколико дана на исплаћенѣ (салдиранѣ) чекати, кое се време зове *дани решпекта* или *почека*. — Самъ садржай мѣнице мора быти: у првомъ реду мора се означити гдѣ се, и кадъ се мѣница издала, као и съ цифрама сума колико и у коіой се монети (кадкадъ и курсъ) плаћа. Другій редъ садржава време, кадъ ће се мѣница платити, а то може быти: одма *при виђеню*, єданъ, два, три дана, недѣлѣ или мѣсеца *по виђеню*, или се каже *датумъ* или какавъ *светацъ* „о петровудне, 13. Октовра; или како е *обичай* у оной вароши, и онда се стави a uso (по обичаю). *Прва* мѣница каже се зато, єръ се може *друга* и *трећа* (prima, secunda, tertia) издавати, а кадкадъ се издае само *єдна* (sola). Рѣчь *мѣница* мора баръ єданпутъ у мѣници се споменути. Сума новаца означи се по другій путъ словима. Потомъ каже се, да е равна вредность примлѣна и то или „*у новцима*," или „*у еспапу*" или „*у промѣну*" т. е. мѣница за мѣницу. Трасантъ налаже напослѣдку акцептанту, да исту суму на нѣговъ рачунъ међутимъ запише, и то о-

Digitized by Google

нако као што га є онъ истомъ или пређашньомъ поштомъ *извѣстіо,* а то онда быва, ако є сума повећа; на мале се суме извѣстіє (авизъ) нешилѣ. Авизъ се обично овако пише:

„Гдру М. Ж. у Ш.

Бѣоградъ 10. Януара 1851.

Я самъ подъ данашньимъ по налогу Гдра П. І. суму одъ 1000 фр. ср. трасирао, да осамъ дана по виђеню платите. Надаюћи се да ћете добровольно ову трату примити, умолявамъ васъ, ставите ми валуту у рачунъ.

С. Я.“

Съ десне стране подпише се трасантъ, а съ леве се напише адресъ акцептанта. Ове се мѣнице зову трасиране, напротивъ су *собствене* (или *суве)* мѣнице оне, кое трговацъ на себе самогъ издає, тако да є онъ и трасатъ. Собствене мѣнице су управо облигаціи, кое подъ мѣничне законе спадаю, па зато се простимъ облигаціяма предпоставляю. На собственимъ мѣницама подпише издатель одма, да є мѣница акцептирана. Обширніє у науци о трговини.

§ 226.

Колико су мѣнице иначе корисне, опетъ немогу' мѣсто новаца заступити, єръ често и лако нециркулираю, и више се као други еспапи купую, него да се ньима еспапи исплаћую. Ово є збогъ слѣдуюћегъ:

1) Кои ніє трговацъ, неприма мѣнице никако, єръ неразуме съ ньима руковати, а кои бы нешто и разумѣвао, клони се тога, єръ се бои строгогъ мѣничногъ права. И сами трговци непримаю мѣнице, ако єдно или више у мѣници записаны лица' као добре платце непознаю.

Digitized by Google

2) Неугодность є велика кодъ мѣница, што се писмено одъ єдногъ лица на друго преносе.

3) Пре него што терминъ мѣнице истече, неможе се често купацъ добаръ наћи, а по истеку времена нико є радо неприма, єръ интересе неноси, и єръ люди подозрѣваю, да ніе дужна кућа у станю платити.

4) Поредъ свію овы незгода' неприносе мѣнице (као друге облигаціє) никаквогъ интереса, него се само одъ првы купаца євтиніє, а одъ слѣдуюћи утолико скуплѣ купую, уколико интереси износе.[1]) Овай се добытакъ зове *дисконто,* а то купованѣ и продаванѣ (тргованѣ) мѣница' означава се рѣчима *дисконтирати* или *сконтирати.*

[1]) Цѣна ѣе мѣнице одъ 1000 фр. маня быти, ако се наплаћує после 3 мѣсеца, но онда, кадъ бы после 1 мѣсеца или 1 недѣлѣ се презентирати и акцептирати могла, єръ у првомъ случаю одбія индосатъ интересе за три мѣсеца (1000 фр. 5 % за 3 мѣс. 12 ½ фр.), у послѣднѣмъ само за єданъ мѣсецъ (4 фр. 10 кр.), или за єдну недѣлю (1 фр. 2½ кр.). У првомъ ѣе се случаю мѣница моћи продати за 987 ½ фр., у послѣднѣмъ пакъ гевр. за 995 фр. 50 кр. или за 998 фр. и 57 ½ кр. Наравно куповна цѣна неће ни толика быти, єръ се мораю и трошкови урачунати. Но цѣна мѣница', коя се као и кодъ свію кредитны папира' *курсъ*, *течай* зове, независи само одъ интереса' и трошкова него и одъ конкуренціє т. є. одъ величине понуде и тражнѣ. Ако н. п. Шабацъ Бѣограду има 50.000 фр. у уречено време да дає, а напротивъ 10.000 фр. одъ Бѣограда да прима, то ѣе курсъ мѣница бѣоградски у Шабцу (ако се тай дугъ посредствомъ мѣница баръ по већой части исплатити оће) великій быти, напротивъ шабачки мѣница' у Бѣограду малый.

Digitized by Google

Кадъ две тргуюће вароши толико еспапа една одъ друге прима, колико една другой дае, то се узаймни дугови посредствомъ еспапа' намирую, и мѣнице обадве вароши стаље узаймно на равномъ курсу al pari. У горе наведеномъ примѣру стое бѣоградске мѣнице *надъ пари*, шабачке *подъ пари*. Трговацъ купи радо мѣницу, и кадъ надъ пари стои, веръ га опетъ то евтині е стае, но кадъ бы готове новце у Бѣоградъ слао.

§ 227.

III.) Склапанѣ рачуна.

Кадъ два трговца преко цѣле године у трговномъ саобраћаю стое, онда задужуе еданъ другогъ, безъ да се дугови шилянѣмъ готовы новаца исплаћую. По свршетку године склопе се сви рачуни, и тако се често наће, да еданъ само малу суму више дугуе, но што примати има, коя се онда заиста и исплати *(компензира)*. Одъ веће е ово користи у великимъ трговнимъ варошима, гдѣ велике суме као дугъ циркулираю, и гдѣ млого ньи' непосредно и посредствомъ други трговаца у свези стое. На таковимъ се мѣстима чешће рачуни склапаю. Сви се на едно мѣсто скупе, прегледаю рачуне, одбіяю преко другогъ, трећегъ и десетогъ дужника свой дугъ, и напослѣдку приме само неки за коначно изравнѣнѣ малу суму новаца. Ово е истина врло корисно, али е за народъ ограничене ползе, што се трговци (или баръ ньіови касири, рачуноводительи) лично скупити мораю, и што то само у великимъ варошима быти може. Ово рачунанѣ зове се *сконтриранѣ* т. е. узаймно одбіянѣ дуга и потраживаня.

IV.) Банкерске куће.

Млоги люди требаю, да имъ се нека сума готовы новаца за свакій случай у приправности наће.

Digitized by Google

Тимъ начиномъ бы велике суме непроизводно у народу лежале, зато є добро, ако се таковимъ людима прилика отвори, да своє новце кодъ каквогъ банкера на оставу дати могу, кои ће имъ у свако доба потребну суму издавати. Банкеръ неће улоге свію у готовини држати, него само неку часть, а остало ће на шпекулиранѣ обратити, тако да ће уложительима и неке интересе плаћати моћи. По томе є банкеръ посредникъ међу производительима т. є. онима, кои капитале потребую, и међу капиталистама.

§ 228.

V.) Кредитни папири.

Писмено сачинѣне обвезе, кое дугъ какавъ у новцима изражаваю, и кое се у продаи као добра у некой вредности и цѣни уважаваю, зову се *кредитни папири*. Кредитни папири или су *папирни новци*, т. є. такова писменна обвезаня, коя металне новце заступаю, и коя као метални новци циркулираю, или су тако названи *ефекти*, кои као и еспапи врло мѣняюћу се цѣну имаю, и кои се зато обично као и други еспапи пазаре. Ефекти приносе интересе или другу какву добыть (дивиденду), и означаваю неко опредѣлѣно лице као єдиногъ повѣрителя, а поредъ тога немогу се на другогъ когъ пренети безъ писменогъ уступка или шта више често ни безъ потврѣеня и одобреня одъ стране каквогъ државногъ надлежательства. Напротивъ папирни новци гласе на држателя, на *показателя*, (au porteur), т. є. свакій постає повѣритель, у кога се рукама папирный новацъ налази, и свакій є другій дужникъ, єръ папирне новце прима (или примити мора) по обичну цѣну, како му се поднесу. Папирни се новци преносе на друго лице безъ икаковы формалитета, и то тако лако, да су

Digitized by Google

у свему, ако дужникъ у добромъ кредиту стои, металнимъ новцима равни, єръ поредъ осталогъ неприносе држателю никакове добытке. У одношеню на дужника су кредитни папири *државни* или *приватни*, т. є. поєдины приватны лица' и друштва'. Што се ньіовогъ циркулираня тиче, разликую се они (особито папирни новци) као *слободно* или съ *принудомъ* циркулираюћи. Правительства даю право папирнимъ новцима, да іи є свакій принуђенъ примити умѣсто металны новаца само онда, кадъ папирни новци слободно циркулирати немогу, т. є. кадъ правительство или приватна друштва, коя папирне новце издаю, толико кредита кодъ народа неуживаю, да свакій радо ньіове папирне новце као и металне прима. Често се принуда употреблява, кадъ се папирни новци уводе, єръ народъ непознаюћи іи ніє склонѣнъ, да іи прими. Ово є по већой части излишно осимъ у случаю, ако є правительство принуђено млоге папирне новце на єданпутъ да изда; иначе примаю іи трговци, кои се у той ствари разуму, одма и радо, а по времену може правительство и врло млого папирны новаца издати, како се народъ на ньи навикне. При увођеню найболѣ є крупне папире (одъ 1000 до 500 фр.), а доцніє све ситніє и ситніє (одъ 10—5 фр.), издавати.

§ 229.

Папирни се новци издаю одъ друштва' приватны лица', коя фондъ єданъ посредствомъ опредѣлѣны улога осную, а одъ власти цѣлогъ предузећа зато *акціє (учаснице)* добыю, на коє при добромъ станю друштва неке добытке *дивидендє (дѣонице)* примаю, коє се као интереси посредствомъ улога' саставлѣногъ капитала и предузимательскогъ труда друштва сматрати могу. Но поредъ тога може друштво

Digitized by Google

іоштъ млого већу суму на своє шпекулаціє обратити, ако неку количину папирны новаца *(банкнота')* уиме цѣлогъ друштва изда. У банкнотама обвезує се друштво, да свакомъ, кои банкноту какву притяжава, ону суму металны новаца дугує, коя є на банкноти означена, и уредно друштво испунява ово своє обвезанѣ свакадъ точно и савѣсно. Ако друштво н. п. двапутъ већу суму у банкнотама изда, но што у готову уложены металны новаца има, то ће оно іошъ двапутъ више моћи користи предузимати, него што бы са самимъ металнимъ новцима чинити могло. Папирни новци су *(банкноте или асиняти)*, ако друштво подпуный кредитъ уживa, свакимъ металнимъ новцима равни, єръ іи свакій радо прима, кои є увѣренъ и сигуранъ, да ће іи у свако доба кодъ банке за металне новце или кодъ другогъ приватногъ лица или кодъ државе за еспапъ или услугу какву у промѣну дати моћи. Докле се годъ овай кредитъ банке држи, донда може банка врло малу суму металны новаца у каси за промѣньиванѣ држати, єръ ће іой редко кои тога ради долазити, почемъ банкноте осимъ наведеногъ и то корисно свойство имаю, што су велике суме на єдномъ комадићу артіє означене тако, да іи є лако брояти, носити и у друга мѣста у писму слати. Друштво набави помоћу њи' себи капитала съ малимъ трошкомъ, а съ добыткомъ исплаћує одчасти трошкове банке (управляюћій одборъ, зданіє, огрѣвъ и т. д.) а одчасти припадаюће свакой акціи *дивиденде.* Ове дивиденде (дѣонице) су онда веће, кадъ друштво више чистогъ прихода има, и зато ће се у то време акціє одъ свакогъ радо куповати, и то утолико скуплѣ, уколико су добытци већи, у противномъ случаю, т. є. ако друштво штетує, манѣ су дивиденде, па зато су и акціє евтиніє. [1])

Digitized by Google

[1]) Н. п. друштво е уложило 1,000.000 фр., а издало е банкнота' за 2,000.000 фр. Акціи' има 10.000, свака акція гласи на 100 фр. улога. Банка ради съ 2,500.000 фр. єръ 500.000 фр. у готову леже свакадъ у каси. Ако друштво оне године добые съ одбиткомъ свію трошкова начисто 60.000 фр., то ће цѣна сваке акціе остати на 100 фр., єръ су обични интереси равни тадашньой дивиденди, т. е. 6%. Али ако банка добые 80.000 фр., то ће свакой акціи припасти 8 фр., кое е у 2% надъ обичнимъ интересима землѣ, зато ће цѣна сваке акціе скочити на 133⅓ фр., да бы се интереси проценти изравнали, єръ 133 фр. 20 кр. по 6% приносе управо 8 фр. Акціе бы исто тако на 62 фр. 40 кр. пале, кадъ бы добытакъ банке 40.000 фр. было. Не само права премѣна дивиденде, но и сама слутня, самъ гласъ, да ће се дивиденда премѣнити, премѣне цѣну акціе, кое тако брзо быва, да акціонари вѣшто тргујући съ акціяма много притомъ добити могу. И цѣна се акціи' *курсъ* (течай) зове.

§ 230.

Одъ течая акціи' може се иначе на станѣ банке заключити. Што више акціе стое надъ пари, то стои уобште и банка болѣ. Ако е банка у добромъ станю, то ће се нѣне ноте онако цѣнити као и метални новци, но утолико ће оне манѣ одъ металны новаца важити, уколико се више надежда држателя' нѣны нота' потресла, да ће банка моћи свое ноте за металне новце измѣнити. Ако уобште папирни новци исподъ пари падну, онда постану они еспапъ, и дуго ће се ньова цѣна спрамъ металны новаца мѣняти. Но често се догађа, да се течай нота' опетъ на свою означену пређашню (т. н. номиналну) вредность попне, т. е. да банка свой пређашньій кредитъ подпуно поврати. Кадкадъ пакъ

Digitized by Google

неможе банка у томъ да успѣ, него се течай нота', стоећи млого ниже одъ номиналне вредности, само помало навише или наниже миче, н. п. између 78 и 82. У томъ случаю изясни се одъ државе опуномоћена банка, да она одсадъ своє ноте у 20 одъ сто ниже прима него што номинална вредность управо показує, и онда *фалира (банкротира)* банка у 20 одъ сто. По већой части ніє сама банка овомъ фалименту крива, но држава, коя се сувише кодъ банке задужила. Држава се задужи кодъ банке утолико више, уколико іой є већа потреба новаца, н. п. да утишава унутрашнѣ немире, или да води ратове. Уколико є маня вѣроватность, да ће се држава банки одужити моћи, утолико се яче потресе кредитъ банке. Дугъ банке постане државный дугъ, зато се банкноте у свимъ државама могу одчасти као државный дугъ сматрати. Ако є иначе државный дугъ великій, или болѣ рећи, ако є иначе држава као рђавъ дужникъ позната, то ће кредитъ банке клонути, ако и малу суму држави узајми, а камо ли онда, кадъ држава банку приволи, да іой толико нота' позајми, колико за одржаванѣ цѣле циркулаціє добара потребно буде. Изъ овогъ се види, да папирни новци непадаю зато, што сву потребу новаца намирую, него зато, што се повѣренѣ къ ньіовомъ издателю, да ће іи доцніє одкупити моћи, нарушило. Но и онда могу папирни новци у цѣни пасти, ако іи више у земльи има, но што іи циркулація добара потребує.

§ 231.

Капиталъ банке може разне величине быти, то зависи одъ величине землѣ или више одъ круга дѣланя банке, и одъ живости циркулаціє. Нота' пакъ може она толико издати, колико да се ½ или ⅔ и

Digitized by Google

више пазара у земльи посредствомъ нота' исплаћую, т. е. ½ или ⅔ цѣле потребне количине новаца у оной земльи. У самой наси нетреба банка више металны новаца у приправности да држи, но ⅓ или ¼ свію издаты папира. Но и ово правило ніе стално, еръ се у време веће тражнѣ металны новаца банка съ више металны новаца снабдѣти мора, да бы поднете іой папире измѣньивати могла. У рђава времена опуномоћи се банка, да немора све поднете іой папире за готове новце измѣньивати, него само неку часть или башъ никако. Но у томъ случаю падну банкноте у своіой цѣни, еръ се повѣренѣ спрамъ издателя, да ће баръ доцніе свое ноте за готове новце покупити моћи, изгуби. Но може се лако догодити, да се повѣренѣ у овомъ случаю непоруши, и онда остану ноте на своіой цѣни, но ово е већъ збогъ тога реће, што владе онда банку опуномоћаваю на тако названу *рестрикцію* (ограниченѣ) банке (т. е. да банка немора свое ноте за новце мѣняти), кадъ се сувише банкнота' издало, тако да ноте у цѣни спрамъ други новаца и еспапа падну, и да свакій воли скуплѣ металне новце за свое папире узети. Незгоде, кое се изъ овогъ за народно кућенѣ пораћаю, немогу насъ на то навести, да банкноте као рђаву появу у народномъ кућеню осудимо, него морамо заедно съ некимъ државницима потврђавати, да су „метални новци слѣдство дѣобе раднѣ, а папирни новци развіеногъ кредита“ безъ кога се заиста нашъ данашньій економный животъ ни помислити неможе. Ако папирне новце збогъ овы незгода као неспособно средство циркулаціе одбацимо, то морамо и сваке металне новце одбацити, еръ и ньи краткоумне и ненародне владе могу кварити (т. е. лакше — съ већимъ монетажомъ ковати), и тако іи у цѣни ньіовой понизити. Неки осуђую папирне новце као

Digitized by Google

неспособно средство циркулаціе и зато, што се свакадъ оноликa сума металны новаца изъ землѣ уклонити мора, колико е папира уведено, и што тако народъ едно стално добро изгуби, на мѣсто кога му се папири даду, или какавъ мало важанъ еспапъ са стране довезе. Но мы башъ и у томе налазимо полезность папира, што се нека часть (металны) новаца корисно употребити може, т. е. или да се за ньи са стране капитали или уживаћа средства увезу, али што се мѣсто скупоцѣны неугодны металны новаца други евтини и угодніи новци уведу. [1])

[1]) Неке државе немаю никако папирны новаца, друге су пакъ тимъ препунѣне. Найжешћа борба између партаи за или противъ папирны новаца была е у *С. Америки,* гдѣ се текъ после великогъ страданя до правогъ — среднѣгъ пута доћи могло. Године 1848.—50. е *Аустрія* яко свое папирне новце умложила, по едномъ извѣстію на 360 мил. фр. ср., одъ кое суме $^1/_3$ у државнимъ папирима (кое 10 фр. на главу чини), но ямачно више, еръ се дознало, да е банка тайно старе изъ курса изишавше *шайне* противъ своиштатута умложавала. По званичномъ извѣстію пакъ было е при концу Фебр. 1851. год. 157,080.135 фр., одъ кое е суме 51,531.502 фр. у каси банке лежало, а 105,548.633 фр. циркулирало. *Пруска* е имала 1850. год. 82 мил. фр. папирны новаца или 5,^{5} фр. ср. на главу; *Баварска* 6,^{75} мил. фр. ср. или 1,^{5} фр. ср., на главу. *Турска* има одъ неки година такође папирны новаца, кои су се само за одржаванѣ трговине у Цариграду издали (у суми одъ 300 мил. гроша).

§ 232.

Количина у земльи циркулираюћи новаца за сваку е землю потребомъ новаца и странномъ кон-

Digitized by Google

куренціомъ ограничена. Како се (по §. 218.) већа потреба новаца у земльи каквой покаже, то се или новци мораю умложити, или ће поскупити, но ово послѣднѣ быва редко и слабо, єръ се брзо новци (са стране донѣти или у земльи направлѣни) умложе, и тимъ опетъ на обичну цѣну падну. Исто тако умали се количина новаца (почемъ оєвтиня), како се потреба новаца умали. У горе наведеномъ случаю може правительство посредствомъ своєгъ кредита мѣсто правы новаца недостаюћу количину папирнимъ новцима замѣнити, и онда нити ће нужно быти кованѣмъ металны новаца у земльи нити довлаченѣмъ са стране увећану потребу новаца намиривати. Правительства неиздаю папирне новце изъ овогъ народно-економногъ, но поглавито изъ своєгъ приватно-економногъ (финансіялногъ) призреня. Новци се онда по већой части издаю, кадъ ніє већа потреба новаца у народу, но кадъ правительство новаца потребує, а неможе съ друге стране тако лако да іи добави. Владе умложе потомъ количину новаца преко народне потребе, зато ће новци одма оєвтиняти, и наскоро се опетъ умалити морати. Умалити се, као што рекосмо, могу новци двояко, или да се у земльи у сребро и злато претопе, и артіє спале, или да се у странну државу извезу. Текъ издате банкноте опетъ купити и спальивати, неће ямачно ніедна држава чинити. Металне новце за своє папирне куповане или иначе примлѣне претапати, была бы рђава шпекулація, єръ се монетажъ (добытакъ у кованю) губи, а поредъ тога и трошкови претапаня неисплаћую. Уобште ніє влади ни могуће, да излишне металне новце покупи, него се пре ова сума у оближнѣ странне државе изліє. Да ће пре метални новци но папирни у странне землѣ изићи, разуме се по тому, што наша влада кодъ странны грађана оногъ повѣ-

Digitized by Google

реня (кредита) нема, као кодъ своѝ поданика'. Тако ће после свакогъ умложаваня папирны новаца, ако се потреба новаца умложила ніе, слѣдовати одливъ толике суме металны новаца у странне землѣ. Овдѣ примѣћавамо іошъ слѣдуюће. У унутрашньости землѣ свакадъ ће односно више папира но метала циркулирати, єръ у пограничнимъ предѣлима, кои у трговной свези съ оближньимъ државама стоє, свакадъ су више метални новци потребни. Исто тако држаће се по границама странны држава више наши папирны новаца но у унутрашньости тій земаля.

§ 233.

Ако економно станѣ владе и подпуный кредитъ кодъ народа заслужує, опетъ зато неће га у некимъ случаима заиста моћи изъ разны узрока' и уживати. Кодъ странаца и кодъ оны трговны мѣста', коя су яко одъ наше границе удалѣна, слабіе ће наше банкноте и уобште кредитни папири наше владе и наши грађана циркулирати, єръ се ови новци (и ефекти) на кредиту т. є. могућности и вольи, да ће се обвезанѣ точно испунити, осниваю, а кредитъ се умалява, пошто се дознаванѣ свагдашнѣгъ имовногъ станя дужника отежава. Зато ће у страннимъ државама само они трговци наше папире примати, кои у непрестаной кореспонденціи са обитательима наше землѣ стоє, коє уобште онда тимъ више важи, кадъ є економно станѣ наше землѣ поремећено, кадъ папири подъ пари падну. Овимъ трговцима су крупни папири (одъ 50, 100 и одъ више форинта') потребни, єръ они съ нашомъ земльомъ укрупно тргую. У нашой земльи уживаће влада (и приватни) подпуный кредитъ пре кодъ изображене и богате (интелигентне) класе народа, зато ће се спочетка само онолико папира издати

Digitized by Google

моћи, колико е за међусобный саобраћай ове богате класе потребно; изъ тогъ узрока ће се онда и за унутрашню продаю маня количина и то крупны папира' издати моћи. Сама полезность папира' изискуе, да се крупни папири издаю, еръ се кодъ *њи* само броянѣ, преносъ и подвозъ примѣтно олакшаваю. После некогъ времена сазреће и осталый народъ за папирне новце, зато ће онда влада моћи и ситніе папире издавати. Изъ овогъ се види, да ніе могуће влади млого папира' издавати, ако онакове папире неиздае, кои маню суму новаца (10, 5, 1 фр.) изражаваю, и да се тимъ више папира' у држави одржати могу, што су папири ситніи. Подъ садашньимъ околностима рђаво е оно станѣ државе, кадъ папирни новци цѣлу количину потребны новаца заступаю, т. е. кадъ ни толико метала у држави нема, колико е за найситнію продаю потребно. У томъ случаю изгуби правительство и свой кредитъ, и нѣгови папири стое свакадъ манѣ или више подъ пари. Онда е државный кредитъ тако слабъ и осетльивъ (чувствителанъ), да свако могуће предузеће правительства одма и кредитъ наруши. [1])

[1]) У наполеоново време пао е државный кредитъ Аустріе тако, да су асиняти (тако названый шайнъ или Wiener-Währung) 7. Марта 1815. год. на 272 стояли, т. е. 272 фр. у шайну или асинятима = 100 фр. у сребру. 8. Марта чуло се у Бечу бѣгство Наполеона съ Елбе, зато су асиняти на 297 пали, а 8. Мая стаяли су на 398. Бывше банкноте аустрійске быле су тако пале, да іи е правительство покупити морало, али не за металъ него за оне асиняте, и то тако, да су 5 фр. у банкнотама равни были 1 фр. у асинятима. По горе наведеномъ пали су асиняти на 398, зато су банкноте старе стаяле на 1990!! Асиняти или шайнъ

Digitized by Google

подигао се доциіе на 250 (т. е. 2½ шайна = 1 фр. сребра), па тако и садъ стое. Пре издаваня папирны новаца было е у Аустріи свега новаца 250 — 300 мил. фр. Год. 1815. пакъ 650 мил. у папиру, кое по теча ю 350 чини подпуны 185 мил., зато е онда, ако е потреба пређашня остала, іошъ 65—115 мил. фр. метала у земльи циркулирало.

§ 234.

Млоги су предлагали, да се мѣсто металны новаца друго неко евтиніе добро н. п. папиръ као е-дино средство мѣна' узме. Ово е могуће у усамлѣной и оддвоеной држави, иначе пакъ свакадъ циркулира поредъ папира и млого металны новаца. Да ће у случаю, ако е наша држава папирне новце издала, саобраћай нашъ са страннимъ трговцима престати, кое бы найопасніе было у време нужде, нетреба се бояти ни онда, кадъ наши папири подъ пари стое, а камо ли кадъ су металнимъ новцима у цѣни равни. Народи мѣняю опетъ управо (непосредно) добра за добра, и кадъ посредствомъ металны новаца тргую; зато ће се у наведеномъ случаю одржавати продая посредствомъ наши папира' и странны новаца. Еспапъ, кои се на удалѣнимъ піяцама купуе, мора ће се за металне новце или за еспапе набавити, а метални новци ће за нашу државу быти еспапи оне вредности, кою она добра, коя набавити желимо н. п. барутъ, рана и т. д., за насъ имаю. Издаванѣмъ папира умложи се уобште новчана готовина, зато ће се она иста слѣдства примѣтити, коя се после умложеня металны новаца виђаю. Еспапи поскупе и неки предузимательи добыяю, а напротивъ рентари, служительи — губе. Често се догађа, да се тимъ матеріялна заслуга свакогъ уманьи, т. е. да народъ у такова врамена осиромаши, и да манѣ ужива и троши. Некимъ пре-

Digitized by Google

дузнмательнма запти се прођа, радници се слабіе плаћаю, зато млоги еспапи и освтиняю, т. е. непоскупе уонолико, уколико бы се по премѣни течая папирны новаца судити могло. Странни продавци тогъ еспапа добыяю найвише, почемъ и еспапе свтиніе купую, и на сконту добыяю, еръ исте еспапе у своіой земльи по обичну пређашню цѣну за металъ продаю.

§ 235.

Млога добра или рђава слѣдства банкнота' зависе одъ околностій, зато е особито нужно, да се управляюћій одборъ банке састои изъ поштены, разумны и вѣшты людій. Кредитъ банке, [1]) као найглавніе условлѣ доброгъ нѣногъ станя, зависи одъ тога, како банка што на већій или маньій ризикъ са своимъ банкнотама предузима. У употребляваню свои' капитала' е банка дакле врло ограничена. Зато она или дисконтира мѣнице одъ поузданы людій, или дае свое ноте у заямъ на сигурна мѣста. Къ овимъ сигурнимъ мѣстима рачунаю се и правительства, коя често своимъ назадкомъ кредитъ и благостанѣ банке упропасте. Збогъ ове свезе съ правительствомъ банка е двояке природе. Као велико заведенѣ, кое срећу великогъ броя грађана' у своіой руци има, подпада подъ полицайно - економно надгледанѣ владе, а као надлежательство, кое новце у цѣлой држави важеће издае, и кое правительство задужуе, стои у споразумлѣню съ попечительствомъ финансіе, као врьовнимъ надлежательствомъ државногъ дуга. Зато мора банка у опредѣлѣно време како правительству тако и свѣту (публикуму) точна извѣстія о свему, што ради и како стои, давати.

[1]) Къ исторіи банке: Банке постое у Петрограду, Амстердаму, Копенхагену, Лисабону, Бриселу,

Digitized by Google

Манхеву, Цирху и у многимъ другимъ варошима. Найглавніе су: енглеска, француска и аустрійска банка, кое ћемо подробніе сматрати.

Енглеска банка (bank of England) у Лондону установлѣна год. 1694. Она се занима 1) дисконтиранѣмъ мѣница', 2) тргує са сребромъ и златомъ (сарафство), 3) плаћа за правительствене и приватне поднете іой сигурне рачуне преко цѣле године и изравна се съ њима (компензиранѣмъ и сконтриранѣмъ) на концу године (т. е. плаћа на conto corrente), — одъ године 1823. узаймлює на хипотеке; — 4) набавля новце за правительство и исплаћує друге државне рачуне, узаймлює правительству на рачунъ данка, кои ће се покупити, и добыя зато одъ правительства у замѣну асиняте државне благайнице (exchequer-bills) на кое интересе вуче. — Банка е одма у почетку влади суму одъ 1,200.000 Ls узаймила по 8 %, а правительсто дало іой е зато привилегій на 13 год., да ніедна друга велика банка у Енглеской поредъ нѣ постояти несме. При обновляваню привилегія доцніе узела е влада 14,686.800 Ls. одъ банке подъ интересъ. Ова е сума право иманѣ акціонара' (bank-stock). Дивиденда износила е 1830. и 1831. год. 11½ %, 1790. — 1805. пакъ 7 %, 1807.—1823. попела се на 10 %, а 1824. пала е опетъ на 8%. Упочетку су найниже ноте быле одъ 20 Ls, одъ 1759. год. 10 Ls, 1793. издавале су се ноте одъ 5 Ls, а 1797. и одъ 2 и 1 Ls, но закономъ 1826. год. забранѣно е више ове ноте издавати. Год. 1797. дозволѣно е банки, да своє ноте немора за готове новце мѣняти (рестрикція банке), и ово право важило е 24 године. Тимъ се кредитъ банке потресао, али опетъ ніе тако нарушенъ было као по другимъ државама, єръ е банка знала мудро овай привилегій употребити. Осимъ оны 14 мил. Ls сме банка само толико нота' іошъ издати, ко-

Digitized by Google

лико метала (у новцима или у сировини) у готовини има. Тако циркулираю садъ око 20 мил. Ls нота'. Банка има у Енглеской као подложна своя надлежательства 13 филіяла (branch-banks). Осимъ ове има іошъ млого маньи банкій у В. Британской.

Француска банка (banque de France) основана е год. 1800. са 30.000 акція по 1000 fr. (30 мил. fr. капитала), но 1803. умножиле су се акціе на 67.000 (кап. 67 мил. fr.). Банка издае ноте слѣдуюћимъ путемъ: дисконтира мѣнице, исплаћуе текуће рачуне (comptes courans, conto corrente) но само до оне суме, колико е кои кодъ нѣ кредитиранъ, дае у заимъ на заложено сребро или злато, или држави за асиняте благайнице (bons royaux) и чини држави иначе веће услуге ц. п. прекива старе новце у нове. Найманѣ ноте биле су до 1808. год. одъ 500 fr., одъ тогъ времена издаю филіяли ноте и одъ 250 fr., а год. 1847. добила е и главна каса исто право. Француска има іошъ млого више банкій.

Аустрія. Бечка банка (die Wiener-Stadtbank) основана е 1762. год., и држала се до конца 18. столѣћа у добромъ станю. Год. 1797. добила е право рестрикціе, и почела е свое ноте, коима е правительству у нужди морала помоћи, тако умножавати, да су исте у почетку овогъ столѣћа яко пасти морале. Ратови одъ године 1809. упропастили су е сасвимъ, и у Януару 1811. год. было е течай нота' 1300 подъ пари (т. е. 13 фр. пап. за 1 фр. у сребру). Издато е нота' было за 1060 мил. фр. Уредбомъ одъ 20. Фебр. 1811. год. промѣниле су се ове банкноте за друге државне папирне новце т. н. *Шайнъ* (Einlösungsscheine, Wiener-Währung, Scheine) у томъ одношеню цѣне, да су 100 фр. шайна равни были 500 фр. у банкнотама. Но и ови шайни стаяли су ниже одъ металны новаца, о-

Digitized by Google

собите за време рата одъ 1813—1815. године (види §. 233. пр. 1,). — Садашни *аустрійска народна банка* (östreichische Nazional-Bank) установлѣна е год. 1816. на акціе съ привилегіонъ на 25 година. Год. 1841. продуженъ е привилегій опетъ на 25 година. Улогъ за едну акцію састои се изъ 100 фр. у металу и 1000 фр. у шайну. Капиталъ се дае правительству у заимъ по 2½ %. Брой акція' е было 50,621, а найниже ноте издале су се одъ 5 фр.; одъ 1848. год. было е нота' одъ 2 фр. 1 фр., 30 кр., 10 кр., и 6 кр., и течай іимъ е падао веѣъ до близу 70%. Ова банка има свои 12 филіяла у главнимъ мѣстима разны аустрійски провинція'. Шайни стари су по веѣой части одъ банке покупљени и одъ државе спалѣни. Заниманѣ банке е исто, као што смо и кодъ пређашньи видили. Банкомъ управляю 12 директора' и 1 одъ цара наименованъ председатель и два правительствена комисара. Законодавна власть су 100 найвеѣи акціонара. Банка стои подъ надзиравањемъ попечительства финансіе.

Digitized by Google

КНЬИГА ТРЕЋА.

ТРОШЕНЂ ИМАНЯ.

ГЛАВА ПРВА.

Трошенѣ уобште.

§ 236.

Трошенѣмъ добара се плодъ произвођеня уништи, но изъ тога несме се заключити, да е свако трошенѣ веѣъ економно зло, кога се клонити треба. Произвођенѣмъ постаю стварна добра, уживанѣмъ, трошенѣмъ тій добара пакъ служи се непосредно душевнимъ и друштвенимъ добрима. Сва се добра зато производе, да се потроше, т. е. да се посредно или непосредно, пре или доцніе уживаю. Наравно може и трошенѣ добара безъ користи быти, ако више произвођенѣ и народно иманѣ разрушава, но што стваранѣмъ виши добара накнађава. Свака е предметна трошня (консумація), ако полза потрошеномъ добру равна отудъ непроистече, губитакъ за народъ. Онда се пакъ свако трошенѣ полезнимъ може назвати, ако користь, кою намъ трошенѣ добра каквогъ приноси, баръ толико ва-

Digitized by Google

жи, колико вредность потрошеногъ добра, и ако се та користъ съ могуће найманьимъ потрошкомъ остварила. Добра се економно троше, кадъ се употребляваю, и онда е трошенѣ опредѣлѣно: 1) да непосредно човечіе цѣли подпомаже, т. е. да душевна и друштвена добра у човеку производи; или 2) да трошенѣмъ едны добара друга добра производи н. п. трошенѣмъ блата и камена, да се зидъ произведе, — у овомъ се случаю трошенѣ зове *производно трошенѣ* (продуктивна консумація); или напослѣдку 3) да обадва задатка уеданпутъ испунява, као што то быва кодъ наямнице и занатске заслуге. — У првомъ су случаю добра уживаће готовине, и то се трошенѣ зове *непроизводно трошенѣ*, у другомъ и трећемъ пакъ капитали. Производно трошенѣ ніе ништа друго но произвођенѣ добара, и сматранѣ нѣно е сматранѣ о произвођеню добара, само съ особитимъ призренѣмъ на она добра, коя ће се при произвођеню потрошити. Производно се троши пакъ само онда, ако су новопроизведена добра веће вредности но она при производу потрошена. Ово се упознае кодъ производителя за свое потребе производећегъ и кодъ цѣлогъ народа по вредности употребляваня, кодъ оны пакъ, кои ради продае добра производе, по цѣнама произведены и притомъ потрошены добара.

§ 237.

Свакій е човекъ трошачъ (консументъ) у обштемъ и правомъ смислу ове рѣчи, но у ужемъ значеню противуставляю се трошачи производительима. Тако су у одношеню на некій особитый родъ добара н. п. чою, платно, жито и т. д. само они съ производомъ нѣговимъ занимаюћи се радници и предузимателъи производителъи, остали

Digitized by Google

чланови народа су пакъ трошачи. А у одношеню на сва добра у народу оне су класе народа производительи, кое су као радници и предузимательи у матеріялной радньи и у производнимъ гранама трговине и личны услуга' заняте, друге су све класе трошачи, као млоги служительи, некућеħи господари земаля и капитала (кои свое приходне изворе подъ интересъ, кирію и аренду даю), и они кои ништа економногъ нераде, као стари люди, дѣца, болесници, крадльивци и т. д. Колико ħе пакъ коя класа народа трошити моħи, то зависи одъ нѣны прихода', зато:

1) Радници у производной радньи заняти, толико ħе само трошити, колико онай за ньіову наямницу опредѣлѣный дѣо чистогъ народногъ прихода износи.

2) Предузимательи ħе онолико уживати моħи, колико ньіова занатска добыть чини.

3) Господари земаля ограничаваю се у уживаню рентомъ свое землѣ.

4) Капиталисте су двоякогъ рода: господари правы народны капитала' живе одъ свое капиталне ренте, кою су у примарной дѣоби народны прихода' добыли; напротивъ ако се рента одъ приватно-економны капитала', т. е. одъ уживаħи средства' вуче, то ħе капиталисте онолико моħи уживати, колико су ньіови дужници одъ свои' прихода' за уживанѣ ньіовы капитала' опредѣлили;

5) Служительи, кои кодъ приватны лица' служе, троше найвише толико, колико тіи приватни люди, кои у примарной дѣоби народногъ чистогъ

Digitized by Google

прихода участвую, на личне услуге издавати могу; државни служитељи могу ову мѣру прећи, ако правитељство прекомѣрне и штетне данке одъ грађана изнуђава.

6) Трошенѣ дѣце, просяка', болесника' крадљиваца и т. д. зависи такође одъ чистогъ прихода производны класа', и они се само тамъ одъ служителя' разликую, што ништа полезногъ и економногъ нераде.

Digitized by Google

ГЛАВА ДРУГА.

Одношенѣ трошеня къ произвођеню.

§ 238.

Кадъ бы народъ манѣ добара производіо, но што потроши, то бы се готовине уживаћи средства' и капитала' єднако умалявале, и тако бы се и народно благостанѣ срушило. У противномъ случаю, кадъ бы трошенѣ слабіє одъ произвођеня было, то бы се проћа еспапа' ограничила, капитали и радници бы безъ заниманя остали, и предузимателѣи бы губили, — и тогъ се еспапа небы више толико производило. Зато є равновѣсіє међу трошенѣмъ и произвођенѣмъ добара основъ народногъ благостаня. При свемъ томъ може произвођенѣ утолико яче одъ трошеня быти, уколико народъ при истомъ трошеню више за уживанѣ и за стоећій капиталъ употребити може; но ово умложаванѣ є врло ограничено. Новопроизведена се добра по већой части продаю. Сва за продаю опредѣлѣна добра означаваю *понуду*. *Тражня* зависи одъ потреба' и одъ конкретногъ уважаваня понуђены еспапа', а у исто време и одъ способности, да се ков добро купити може, т. є. одъ количине цѣне, коя се при продаваню свію продайны добара узети може. Кадъ се некій родъ производа' сувише у нашемъ иманю налази, то може нека часть овы производа' непродата о-

Digitized by Google

стати, тимъ се онда ослаблява способность предузимателя и други у томъ произвођеню участвуюћи лица', да могу друге еспапе купити. Ако єданъ родъ еспапа' добру проћу свою изгуби, то непролазе добро ни други еспапи, и онда се кодъ радника', производителя' и други учасника' у производу тогъ еспапа умале не само приходи него и трошенѣ. Ніє могуће помислити, да се одъ свію добара у исто време више производи, него што се потроши. Люди ће онолико уживати, колико іимъ приходи ньіови дозволяваю, а приходи зависе одъ свакогодишнѣгъ произвођеня. Пре є могуће, да се одъ єдногъ рода еспапа неке године више произведе, него што бы се потрошило: 1) кадъ се на велику проћу шпекулирало, а проћа се утолико неувећа; 2) кадъ су жетве богате; 3) кадъ се трошенѣ некогъ еспапа напрасно ограничи, (н. п. ладно пролеће и есень ограничe трошенѣ накуплѣногъ леда). Ако се одъ неки добара више производи, но што се потребує, то се почну предузећа горе исплаћивати, и радници, предузимательи, капитали пређу на друга корисна предузећа, и тако се тимъ равновѣсіє међу произвођенѣмъ и трошенѣмъ опетъ поврати.

§ 239.

Дѣйство трошеня ће различито быти, како є кадъ трошенѣ производно или непроизводно. Ово одношенѣ производногъ трошеня къ непроизводномъ управля се 1) по начину дѣобе народногъ главногъ имана и народногъ годишнѣгъ прихода. Што є већій дѣо, кои у руке богаты людій иде, то ће се више на личне услуге и на луксусъ и у обште на уживанѣ трошити. 2) Одъ обичая и осећаны потреба' сваке класе народа и одъ нравій цѣлы наро-

Digitized by Google

да'. Напослѣдку 3) одъ величине правительственогъ трошеня. Непроизводно трошенѣ несме савъ чїстый приходъ народа да прогута, него народъ треба еднако на то да тежи, како ће штедньомъ нове капитале збирати, кои ће му потребни быти, еръ се жительство землѣ непрестано умложава, и уживанѣ се напредкомъ у душевномъ развіяню распространява. Поредъ тога треба заняте стоећe капитале не само надокнађавати, него іи и умложавати, еръ се само тимъ може евтиніе и више производити. *Штедня* е зато доиста основъ народногъ и приватногъ благостаня; свакій кои данасъ што одъ непроизводногъ трошеня уштеди, изгуби истина сладость уживаня, али се осигура, да ће доцніе зато млогопутъ више уживати моћи. Но изъ овогъ нетреба заключити, да е свако непроизводно трошенѣ уштрбно, и да е тврдичность човечія добродѣтель. Мѣра, колико ће свакій трошити моћи, опредѣлява се по околностима свакогъ поединогъ. Да ће пакъ свакадъ у народу людій быти, кои ће штедити, то е сигурно, зато се и нетреба бояти, да ће кадъ народно иманѣ престати расти. Физіократи су погрѣшно мислили, кадъ су свако трошенѣ зато полезнимъ назвали, еръ капитале и раднике занима. У овой слѣдственоcти бы и трошенѣ народны капитала' корисно было, еръ се и притомъ радници и капитали занимаю.

§ 240.

По досадашнѣмъ сматраню можемо наше мнѣніе о *луксусу* изрећи. Луксусъ е уживанѣ добара, коимъ се споредне маловажне потребе намирую. Како примѣтимо, да неко она добра и у оной количини ужива, на кое се небы по нѣговомъ обичномъ начину живлѣня и по нѣговомъ имовномъ станю

Digitized by Google

могло заключити, то кажемо, да е то уживанѣ луксусъ. Исто тако живи се онда луксуріозно, кадъ се нека добра уживаю, коя други люди подъ истимъ околностима неће да троше. Луксусъ се чини или зато, што човекъ жели нека добра непосредно да ужива, или што на то тежи, да своимъ трошенѣмъ у другимъ людима неко за себе пріятно чуство о себи издѣйствуе, н. п. кадъ кои богатомъ вечеромъ многе госте почасти. Ове обадве цѣли луксуса дѣйствую по већой части уедно. Луксусъ се може сматрати као найвишій степенъ уживаня, ка комъ сви люди теже, зато се неможе ни желити, да га никако нема. Безъ надежде на удовольства и луксусъ небы люди прилѣжни были, а онъ е често узрокъ, да се чуства и нрави човечіе облагороћаваю. Найнижій степенъ луксуса е тежня за простимъ на чувства односећимъ се задовольствима. Већій е степенъ, кадъ се кои матеріялнимъ украшаванѣмъ самогъ себе и свои одъ други саграђана одликовати жели. Найвишій е степенъ луксуса пакъ, кадъ човекъ за производомъ лѣпы умѣства' и наука' тежи (библіотека', класичны изображеня' и т. д.). Да претераный луксусъ шкодити може, разуме се по томе, што свако непроизводно трошенѣ може подъ некимъ околностима на уштрбъ народа быти. До кое се границе уживаня іоштъ ништа важногъ противъ луксуса навести неможе, опредѣлява се съ две стране. Съ *моралне* стране сматраюћи онда иде луксусъ на уштрбъ, кадъ вольомъ и нравима людскимъ облада, и власть човека, да самимъ собомъ управля, ослаби, кадъ духове одъ велики мислій и племениты предузећа' одвлачи, а напротивъ іи сасвимъ на дангубне и духъ измоћаваюће забаве наводи. Съ *економне* точке сматраюћи шкоди луксусъ, кадъ уобште и непроизводно трошенѣ шкоди: потрошена добра треба да се посредствомъ

Digitized by Google

луксуса удѣйствованимъ душевнимъ добрима накнаде, и да се народно иманѣ неумалява, напротивъ се одобрава, ако неке класе народа къ прилѣжности и штедньи побуѣуе. Исто се тако неможе онай луксусъ одобрити, кои е на малу количину людій ограниченъ, у комъ случаю онъ права душевна добра и непроизводи. Овакавъ луксусъ слѣдуе свакадъ неравной дѣоби народногъ иманя.

Digitized by Google

Digitized by Google

ТИПОГРАФИЧНЕ ПОГРѢШКЕ.

У 1. оддѣльку.

страна	редъ	стои	а треба
IV	22	ехпозиція	експозиція
1	13	*предлогу*	*подлогу*
41	26	(држбама)	(дражбама)
52	5	путова	путова:
59	8	узевши	узевши
80	—	§. 32.	§. 62.
91	9	(само у некимъ) 50.000	55.000
104	16	*обсолутне*	*абсолутне*
105	32	*индустіялизамъ*	*индустріялизамъ*
110	35	савѣтз	савѣта
114	20	*фианцуза*	*француза*
117	25	Фахардо	Факсардо
137	—	стр. 114	стр. 137

У 2. оддѣльку.

5	4	непознаваюћи	непознаюћи
11	6	рабація	рабація
44	17	у потреблявати	употреблявати
52	33	распарчаванѣ	распарчаваня
53	20	скаке	свако
59	1	уређены	урађены
64	17	предузеђу	предузећу
100	20	надостаточность	недостаточность
113	26	кирисно	корисно
113	30	Земля	Землѣ
115	15	зеключити	заключити
134	18	циркуларію	циркулацію
141	16	спрама	прама

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

63 MAY 31

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google